

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ
(1969)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ: ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΣΟΦΙΑΣ 2

ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΝΟΣΤΟΣ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ *

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ

Τὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης ἀφιερῶθηκε στὴν ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεά, ὅπως τὴ βλέπουμε νὰ προγραμματίζεται, νὰ ἐξελισσεται καὶ νὰ ἀπολήγη μέσα στὸ πλαίσιο τῶν ραψωδιῶν α - δ. Τὰ δεδομένα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτὴ ὀρίζουν καὶ τὴν ἀφετηρία γιὰ τὸ νέο μας κεφάλαιο¹:

1. Ὁ λόγος τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ ὁποῖος σφραγίζει τὴν θεῶν ἀγορὰ τῆς πρώτης ραψωδίας (α 80 - 95) διχάζει ἐξαρχῆς τὴν πορεία τοῦ ἔπους πρὸς δύο συμμετρικοὺς καὶ ἀντικείμενους στόχους: στὴ μιὰ κατεύθυνση ἐντάσσει τὸν νόστο τοῦ ἥρωα, στὴν ἄλλη τὴν ἀναζήτησή του². Ὁ ποιητὴς ἐπομένως συλλαμβάνει καὶ προγραμματίζει τὴ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ β' τεῦχος τοῦ 21ου τόμου, σ. 291 - 346.

1. Ἀρχικὴ μου πρόθεση ἦταν νὰ κλείσει ἡ ὅλη ἔρευνα μὲ τὸ δεῦτερο αὐτὸ μέρος· τὰ ἐνδιάμεσα ὅμως θέματα ποὺ μὲ ἀπασχόλησαν, αὐτὰ δηλαδὴ ποὺ γεφυρώνουν τὴν ἐξωτερικὴ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση, πῆραν τόση ἔκταση, ὥστε ἀναγκάζομαι νὰ ἀναβάλω γιὰ προσεχῆς τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τὴν πραγμάτευση τῶν προβλημάτων ἐκείνων ποὺ, ὅπως θὰ θυμᾶται ἴσως ὁ ἀναγνώστης, ἐξαγγέλλονταν στὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους τῆς μελέτης (Ἑλληνικά 21 [1968] 346). Σὲ ἀντάλλαγμα συγκεντρῶν ἔδω τὰ γενικὰ συμπεράσματα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ μὲ παρακολουθήσει ὁ ἀναγνώστης στὴ λοξοδρόμησή μου αὐτὴ ἀνετώτερα. Στὸ μεταξὺ κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο τῆς Ὀ λ γ α ς Κομνηνοῦ - Κακριδῆ, Σχέδιο καὶ τεχνικὴ τῆς Ὀδύσσειας, Θεσσαλονίκη 1969, τὸ ὁποῖο, πέρα ἀπὸ ἄλλες ἀρετὲς του, μὲ τὴν πλουσιότατη βιβλιογραφία του (σ. 347 - 357) καθιστᾶ περιττὴ κάθε συμπλήρωση τῆς δικῆς μου βιβλιογραφίας (βλ. Ἑλληνικά, ἔ.ἀ., σ. 291 - 293). Περιορίζομαι λοιπὸν σὲ ὅ,τι δὲν πρόλαβε νὰ βιβλιογραφηθῇ ἢ κ. Κακριδῆ: E. D ö n t, Der Homerforschungsbericht, Homer, 5. Fortsetzung, 1. Teil, Anzeiger für die Altertumswissenschaft 1968/3, καὶ Neuere Arbeiten zu Homer und Hesiod, Gymnasium 76 (1969) τεῦχ. 1/2.

2. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν δύο ἐπὶ μέρους θεμάτων τοῦ ἔπους γίνεται στὴ συνέχεια τοῦ ἔργου σύμφωνα μὲ τὸ χιαστὸ σχῆμα. Βλ. σχετικὰ καὶ M. Müller, Athene als göttliche Helferin in der Odyssee, Χαϊδελβέργη 1966, σ. 17. Ὅσο γιὰ τὴ συμμετρικὴ καὶ ταυτόχρονα ἀντιθετικὴ σύλληψη καὶ δομὴ ἐνὸς ὅλου στὰ δύο του μέρη (τὴ βάση δηλαδὴ καὶ τὴν ἀφετηρία κάθε διαλεκτικῆς) ἡ ἀρχαία σκέψη καὶ τέχνη ἐπιβεβαιώνουν ἕναν γενικὸ κανόνα ποὺ ἰσχύει, στὴν πρώτη του μορφή, γιὰ κάθε ἀρχαϊκὴ ἀνθρώπινη ἐκδήλωση, καλλιτεχνικὴ ἢ λογικὴ. Βλ. ἐνδεικτικὰ C l a u d e

σύνθεσή του με δύο πόλους. Δίχως άμφιβολία ή διπλή αυτή διάσταση περιπλέκει και την ούσία και την τεχνική του έργου. Γιατί από μιάν άποψη ό προαποφασισμένος νόστος του 'Οδυσσέα καθιστά λογικά περιττή την παράλληλη πρωτοβουλία τής 'Αθηνᾶς, νά ανάθεση στον νεαρό Τηλέμαχο τὸ χρέος τής αναζήτησης τοῦ πατέρα του (περιπλοκή ούσίας¹). 'Η μεγάλη εξάλλου παρένθεση πού περιέχει τὸ θέμα τής αναζήτησης (α 96 - ε 42) συνεπάγεται τὸν μακρὸ και άπροσδόκητο σὲ πρώτη ματιὰ μετεωρισμὸ τοῦ θέματος τοῦ νόστου ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους ἕως τὰ πρόθυρα τής πέμπτης ραψωδίας (περιπλοκή τεχνικῆς²). Τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν και ἡ μία και ἡ ἄλλη περιπλοκή εἶναι ἀποτέλεσμα συνειδητῆς και σκόπιμης βούλησης ἢ προῖόν παρεμβάσης ἐνὸς δευτέρου χειροῦ στὴν ἀρχικὰ ὁμαλὴ σύνθεση.

2. 'Η προσεκτικὴ ἐξέταση τής ἐξωτερικῆς αναζήτησης στὶς ραψωδίες α - δ προσάθησε νά δείξῃ ὅτι ὁ ποιητῆς τής 'Οδύσσειας σκόπιμα διάλεξε τὸν ἀνώμαλο αὐτὸ δρόμο, γιὰ νά ἐπιτύχῃ ἐξαρχῆς ἕνα ἀποτέλεσμα σύνθετο. Γιατί στὴν 'Οδύσσεια ἡ μοίρα τοῦ 'Οδυσσέα ὀρίζεται και προβάλλεται διαλεκτικὰ³. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού ὀπλίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους ὁ ἀκροατῆς με διπλὴ ἐξάρτυση: με τὴ γνώση δηλαδὴ τοῦ προαποφασισμένου νόστου και με τὶς ἀπόπειρες ὄσων προσώπων τοῦ έργου τείνουν νά βοηθήσουν ἢ νά ματαιώσουν τὸν νόστο αὐτόν. "Ἐτσι τὸ ἔργο ξεκινᾷ με τὸν προγραμματισμὸ μιᾶς ἐπιστροφῆς και τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς ἀποδημίας. Δίχως τὴ γνώση τοῦ προαποφασισμένου νόστου, ἡ αναζήτησιν τοῦ ἥρωα θὰ μεταβάλλονταν σὲ αὐτόνομη και ἐπίπεδη περιπέτεια⁴. Δίχως τὴν αναζήτησιν τοῦ ἥρωα πάλι,

L é v i - S t r a u s s, *Le totémisme aujourd'hui*, Presses Universitaires de France, 1965, σ. 129, 138, 142, 146.

1. Τὴν περιπλοκὴ αὐτὴ τής ούσίας δὲν τὴν ἀρνοῦνται οὔτε και οἱ ἐνωτικοί, μόνο πού τὴν ἐκτιμοῦν και τὴν ἐρμηνεύουν διαφορετικὰ ἀπὸ ὄσους ἀναλύνουν τὴν 'Οδύσσεια. Βλ. σχετικὰ και πρόσφατα M. M ü l l e r, ἔ. ἄ., σ. 17.

2. Γιὰ τὸ ἱλιαδικὸ πρότυπο αὐτῆς τής τεχνικῆς περιπλοκῆς βλ. A. H e u - b e c k, *Der Odyssee-Dichter und die Ilias*, σ. 34.

3. 'Η διαλεκτικὴ σύλληψη και παρουσίασιν τής μοίρας τοῦ 'Οδυσσέα μέσα στὴν 'Οδύσσεια (πού τὴν πιστοποιήσαμε ἐμεῖς ἕως τώρα κυρίως στὸν διάλογο 'Αθηνᾶς και Τηλεμάχου τής πρώτης ραψωδίας και στὸν τρόπο πού ξεκινᾷ, κορυφώνεται και καταλήγει τὸ θέμα τής ἐξωτερικῆς αναζήτησης τοῦ 'Οδυσσέα μέσα στὸ πλαίσιο τῶν ραψωδιῶν α - δ) ἐπιβεβαιώνεται και στὴν περίπτωσιν τής ἐσωτερικῆς αναζήτησης: γιὰτὶ ὁ προσωπικὸς νόστος τοῦ ἥρωα ἐντάσσεται ἀκριβῶς μέσα σ' ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο ἀντιθετικῶν ἢ συγγενικῶν νόστων, πού ἡ σκοπιμότητά τους εἶναι νά φωτίσουν διαλεκτικὰ τὸν νόστο τοῦ 'Οδυσσέα. Πάνω ὅμως στὸ σπουδαῖο αὐτὸ θέμα θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νά μιλήσουμε διεξοδικὰ ἀργότερα.

4. Σὲ μιὰ τέτοια ἀποδυναμώσιν τοῦ ἔπους ὀδηγοῦν οἱ θεωρίες τοῦ Kirchhoff και

ὁ ἄμεσος νόστος θὰ κατέληγε σὲ ἀνώδυνη μυθιστορία¹· μόνο μὲ τὴ συνύφανση καὶ τῶν δύο αὐτῶν ἀντιθετικῶν μεταξὺ τους θεμάτων ἐξασφαλίζεται ὁ στερεὸς ποιητικὸς ἴστος τοῦ ἔργου.

3. Ἡ πορεία τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης στὶς ραψωδίες α - δ ἀκολουθεῖ μέσα στὸν χῶρο μιὰ πολὺ ὑπολογισμένη καὶ συνεπῆ τροχιά, ὥστε καὶ μόνη αὐτὴ θὰ ἔφτανε γιὰ νὰ δείξῃ τὴν ἀδιάσπαστη συνοχὴ τῆς ἐνότητας ποὺ συζητοῦμε. Συγκεκριμένα: Ἡ ἀνάκρουση τοῦ θέματος τῆς ἀναζήτησης γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Ὀλυμπο ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ. Ἡ ἴδια θεὰ ἀναλαμβάνει καὶ μεταφέρει ἀμέσως τὸ νῆμα τῆς ἀναζήτησης στὴν Ἰθάκη — ἀκριβέστερα στὸ παλάτι τῆς Ἰθάκης —, γιὰ νὰ τὸ παραδώσῃ στὰ χέρια τοῦ Τηλέμαχου· ταυτοχρόνως προγραμματίζει τὴν ἐξακολουθητικὴ πορεία τοῦ θέματος στὸν δημόσιο χῶρο τοῦ νησιοῦ καὶ τὴ μετακίνησή του ὕστερα στὸν περιφερειακὸ χῶρο τῆς Πελοποννήσου. Μὲ τὴν καθήλωση τοῦ Τηλέμαχου στὴν Σπάρτη καὶ τὴ συνακόλουθη ἀνησυχία ποὺ προκαλεῖ στοὺς μνηστῆρες καὶ στὴν Πηνελόπη ἡ μυστικὴ ἢ ἀπροσδόκητη ἀποδημία τοῦ νέου, ἐπιστρέφει τὸ νῆμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεύα (ἐμπλουτισμένο μάλιστα καὶ μὲ τὴν ἀναζήτηση τοῦ Τηλέμαχου) στὸ νησί ἀπὸ ὅπου ξεκίνησε, καὶ εἰσδύει στὸν θάλαμο τῆς Πηνελόπης. Τέλος ἡ Ἀθηνᾶ, ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἀρχικὴ ἀνακίνηση τοῦ θέματος, τὸ ἐπαναφέρει στὸν Ὀλυμπο. Βρισκόμαστε στὴν ἀρχὴ τῆς πέμπτης ραψωδίας. Ἡ κλειστὴ αὐτὴ τροχιά ποὺ διαγράφει ἡ ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ ἥρωα μέσα στὸν χῶρο ἀποκλείει νομίζω κάθε ἀπόπειρα νὰ ἀποσυνδεθοῦν οἱ ραψωδίες α - δ σὲ δύο ἢ καὶ τρία μικρότερα ἔπη².

4. Ἡ συνεχῆς αὐτὴ τροχιά τοῦ θέματος στὸν χῶρο ἀνταποκρίνεται καὶ σὲ μιὰ εὐανάγνωστη καὶ συνεπῆ καμπύλη ποὺ διαγράφει τὸ ἴδιο θέμα ἀπὸ ἀποψη οὐσιαστικῆ. Ἡ Ἀθηνᾶ μεταφέρει στὴν Ἰθάκη ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο μιὰ ἐκδοχὴ γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπόλυτα αἰσιόδοξη· ὁ ἥρωας θὰ γυρίσῃ σύντομα στὸ νησί του καὶ θὰ τιμωρῆσῃ τοὺς μνηστῆρες, ἴσως μάλιστα νὰ βρισκεται κιόλας στὴν Ἰθάκη. Ὁ Τηλέμαχος ὁμως στὴν αἰσιοδοξία τῆς θεᾶς ἀντιτάσσει ἓνα διαμετρικὰ ἀντίθετο πιστεύω· ὁ Ὀδυσσεύας χάθηκε ὀριστικά. Στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ διαλόγου τὰ ἄκρα γεφυρώνονται μὲ μιὰ τρίτη συμβιβαστικὴ ἐκδοχὴ· μπορεῖ ὁ Ὀδυσσεύας νὰ ζῇ, μπορεῖ καὶ νὰ χάθῃ. Ἡ μέση αὐτὴ ἐκδοχὴ ὀρίζεται ὡς νέα ἀφετηρία γιὰ τὶς ραψωδίες β - δ, καὶ δὲν ἀναιρεῖται ἀποφασι-

τοῦ Merkelbach, ποὺ ἀποχωρίζουν τὴ ραψωδία α ἀπὸ τὶς ραψωδίες β - δ.

1. Αὐτὴ πιστεύω πὼς εἶναι ἡ κυριότερη ἀδυναμία τῆς νεοαναλυτικῆς θεωρίας τοῦ Schadewaldt, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει ὀλόκληρη τὴν Τηλεμάχεια σ' ἓνα δεῦτερο ποιητῆ.

2. Βλ. E. B e t h e, Homer, II, 1. Teil, Λειψία 1929.

στικά ούτε στην Ίθακησίων αγορά (παρά τὸν οἰωνὸ τοῦ Δία καὶ τὴν διερμηνευτικὴ προφητεία τοῦ Ἀλιθέρη), ούτε στὴν Πελοπόννησο (παρὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Πρωτέα, πού, ὅπως εἶδαμε, μᾶς κρατᾶ ἐπίμονα στὸν χῶρο τῆς ἀμφιβολίας, ἀν ὄχι καὶ τῆς ἀπαισιοδοξίας). Τέλος στὴν ἐξοδὸ τῆς τετάρτης ραψωδίας ἡ Ἀθηνᾶ ἀρνεῖται νὰ δώσῃ στὴν Πηνελόπη ὅποιαδήποτε ὀριστικὴ ἀπάντηση γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἄντρα της, καὶ ἀφήνει τὸ διαζευτικὸ ἐρώτημα τῆς βασίλισσας ἀνοιχτό. Ἡ ἀναζήτηση λοιπὸν τοῦ Ὀδυσσεᾶ ἀρχίζει μὲ ἓνα αἰσιόδοξο καί, περνᾶ σ' ἓνα ἀπαισιόδοξο ὄχι, γιὰ νὰ καταλήξῃ σ' ἓνα ἐρωτηματικὸ, πού καθιστᾶ ἀναγκαία τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ θέματος τοῦ νόστου στὴν ἀρχὴ τῆς πέμπτης ραψωδίας, πράγμα πού γίνεται ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ στὴ δεύτερη θεῶν ἀγορὰ.

5. Ἔτσι μὲ τὸ θέμα τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεᾶ οἱ πρῶτες τέσσερις ραψωδιές τοῦ ἔπους συνδέονται στενὰ μεταξύ τους καὶ ὀδηγοῦν ὀργανικὰ στὴν ἐπόμενη ἐνότητα τοῦ ἔργου. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτῃ ὁ ὅρος *Τηλεμάχεια* γιὰ τὶς ραψωδιές α - δ καὶ τὴ θεματικὴ τους συνέχεια εἶναι παραπλανητικὸς καὶ προϋποθέτει ἀναλυτικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου. Ἄν χρησιμοποιοῦμε τὸν ὅρο αὐτὸν καὶ στὴ δική μας ἔρευνα, εἶναι γιὰτὶ ἔχει καθιερωθῆ ὡς περιληπτικὸς τίτλος γιὰ τὴν πρώτη ἐνότητα τοῦ ἔπους¹.

6. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος τῆς ἀναζήτησης ἔχει ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβράδυνση τοῦ θέματος τοῦ νόστου, ἢ, γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ Delebeque, τὴ δημιουργία ἐνὸς μακροῦ νεκροῦ χρόνου, μέσα στὸν ὁποῖο, σύμφωνα μὲ ἀπαράβατους νόμους τῆς ἐπικῆς τεχνικῆς, εἶναι ἀδύνατη ἡ παράλληλη ἀνάπτυξη τοῦ θέματος τοῦ νόστου. Ὡστόσο χάρη στὴν ἐπιβράδυνση αὕτῃ ὁ νόστος ὡς θέμα ἐνδυναμώνεται καὶ ἐντάσσεται στὸ ὀργανικὸ του πλαίσιο. Συγκεκριμένα:

α. Μὲ τὴ μεγάλη παρένθεση τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα κατορθώνει ὁ ποιητὴς νὰ κἀνῃ ἀφηγηματικὰ αἰσθητὴ τὴν πολὺχρονη καθήλωση τοῦ Ὀδυσσεᾶ στὸ νησὶ τῆς Καλυψῶς. Τὴν ἀποψη αὕτῃ, πού γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐκθέτω ἐδῶ, πρέπει νὰ τὴ δοῦμε ἀναλυτικότερα:

Τὸ ἔπος ἀρχίζει μὲ τὴν ἐκπνοὴ τῆς πιὸ μακρᾶς ἀναστολῆς πού γνώρισε ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεᾶ. Οἱ στίχοι μάλιστα α 13-15 ἐξάιρουν τὴν ἀναστολὴ αὕτῃ ὡς τὴ μοναδικὴ αἰτία γιὰ τὴν ἀφύσικη καθυστέρηση τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἥρωα:

1. Φυσικὰ δὲν εἶναι ἡ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεᾶ τὸ μόνο συνεχτικὸ νῆμα τῶν ραψωδιῶν α - δ μεταξύ τους καὶ μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἔπος· εἶναι ὅμως κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ βασικότερο, καὶ θὰ πρέπη νὰ προστεθῆ σὲ ὅσα ἄλλα πιστοποιῆσε ἤδη ἡ ὀμηρικὴ ἔρευνα.

τὸν δ' οἶον, νόστου κεχορημένον ἠδὲ γυναικός,
 νύμφη πότνι ἔρουκε Καλυψώ, διὰ θεάων,
 ἐν σπέσσι γλαφυροῖσι, λιλαιομένη πόσιν εἶναι.

Μέσα στὶς δεκάχρονες περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσεύα τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς κατέχει μιὰ πολὺ ιδιότυπη θέση¹. Ἐνῶ δηλαδὴ διαρκεῖ κάτι περισσότερο ἀπὸ ἑφτά χρόνια, δὲν ἔχει σχεδὸν κανένα συγκεκριμένο ἀφηγηματικὸ περιεχόμενο. Οἱ στίχοι α 48-57, δ 556-560, ε 147-159, η 244-260, μ 447-450 καὶ ψ 333-337 ἐπαναλαμβάνουν στὴν οὐσία τοὺς στίχους α 13-15, ἐπισημαίνουν δηλαδὴ τὸν ἀνασταλτικὸ χαρακτήρα τοῦ ἐπεισοδίου, δὲν τὸ τροφοδοτοῦν ὅμως μὲ ἀφηγηματικὰ στοιχεῖα ἱκανὰ νὰ γεμίσουν τὸν μεγάλο χῶρο του². Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεύα, ποὺ συμβαίνουν στὰ πρῶτα δύο χρόνια τῆς περιπλάνησής του. Γιατὶ τὰ ἐπεισόδια ἐκεῖνα, ποὺ τὰ ὑπαινίσσεται ὁ ποιητὴς στὸ προοίμιο τοῦ ἔπους καὶ τὰ ἀναπτύσσει ὁ ἴδιος ὁ ἥρωας μπροστὰ στοὺς Φαίακες στὶς ραψωδίες ι - μ, περιέχουν συγκεκριμένα περιστατικά, ποὺ συσσωρεύονται δυναμικὰ τὸ ἓνα πάνω στὸ ἄλλο. Ἀντίθετα ἡ καθήλωσις τοῦ Ὀδυσσεύα στὸ νησί τῆς Καλυψῶς δὲν ἔχει κἀν τὰ ἐξωτερικὰ τυπικὰ στοιχεῖα μιᾶς περιπέτειας· ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ κατάστασι, ἢ καλύτερα σὲ μιὰ στάσι, ὅπου ἀντὶ γιὰ δράσι ἔχομε ἀδράνεια καὶ ἀντὶ γιὰ κίνησι ἀκίνησι³.

Ἡ ἔλλειψη αὐτῆ συγκεκριμένου περιεχομένου στὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς καὶ τὸ μεγάλο χρονικὸ μῆκος του δημιουργοῦσαν ἰδιαίτερα προβλήματα σύνθεσις. Οἱ δυνατότητες γιὰ τὴ λύσι τους οὐσιαστικὰ ἦσαν δύο: ἢ θὰ ἔπρεπε ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας νὰ ἐγκλωβίσι τὸ ἐπεισόδιο ἀνάμεσα στὶς κινητικὲς περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ νὰ ἀρκεστῆ βασικὰ στὴν ἀριθμητικὴ παράστασή του (ὅπως λ.χ. γίνεται μὲ τὴν ὁμολογὴ ἐνιαύσι

1. Γιὰ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς, τὴ μορφολογικὴ καὶ θεματικὴ του σχέση μὲ τὸ ἀνάλογο ἐπεισόδιο τῆς Κίρκης, βλ. K. Reinhardt, Tradition und Geist, 1960, σ. 77 - 87 (ἐκεῖ καὶ ἡ συζήτησι τῶν ἀναλυτικῶν ἀπόψεων τῶν Wilamowitz καὶ Schwartz). Τὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ πρῶτου μέρους τῆς ραψωδίας ε (συνάντησι τοῦ Ἑρμῆ μὲ τὴν Καλυψώ, συζήτησι τοῦ Ὀδυσσεύα μὲ τὴν Καλυψώ καὶ κατασκευὴ τῆς σχεδίας) τὰ ἀνέλυσε μὲ ὑποδειγματικὴ εὐαισθησία καὶ ἐρμηνευτικὴ δξύνουα ὁ R. Harder, Kleine Schriften, 1960: Odysseus und Kalyppo, σ. 148 - 163.

2. Μιὰ ἀπόπειρα συναισθηματικῆς διαίρεσις αὐτοῦ τοῦ μακρότατου χρονικοῦ διαστήματος κάνει ὁ ποιητὴς γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Ὀδυσσεύα στὸ ε 151 - 153.

3. Πρβ. καὶ M. Müller, ἔ. ἀ. σ. 18 καὶ 136. Ὅτι τὴν ἔλλειψη ἐξωτερικῆς δράσι τὴν ὑποκαθιστᾷ ἢ ἐσωτερικὴ ἔντασι τοῦ ἐπεισοδίου, τὸ παρατήρησε ἤδη ὁ Reinhardt, ἔ. ἀ. σ. 82.

κατήλωση του Ὀδυσσέα στο νησί τῆς Κίρκης), ἢ νὰ τὸ ἀποσπάσει ἀπὸ τὶς ἄλλες περιπέτειες καὶ νὰ τοῦ δώσει ἰδιάζουσα θέση μέσα στὸ ἔργο. Βλέπουμε πὼς ὁ ποιητὴς προτίμησε τὸ δεύτερο, καὶ ἄρχισε τὸ ἔπος του μὲ τὴν ἐκπνοή τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν παραμερίζονταν αὐτόματα ὅλες οἱ δυσκολίες. Ἔμενε νὰ δοθῆ ἀφηγηματικά, καὶ ὄχι μὲ ἀριθμούς, ἢ αἴσθησι τῆς μακροχρόνιας καθυστέρησης τοῦ Ὀδυσσέα στὴν Ὠγυγία. Πὼς ἀντιμετώπισε ὁ ποιητὴς τὴ δυσκολία αὐτή;

Ἀπὸ ὅλες τὶς περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσέα μόνον τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς ξεπερνᾷ τὸ παρελθὸν τοῦ ἥρωα καὶ τοῦ ἔπους καὶ προχωρεῖ μὲ τὴν τελευταία του προβολή στὸ ποιητικὸ παρὸν¹. Πραγματικά οἱ πρῶτες ἔνδεκα μέρες τοῦ ἔπους συμπίπτουν μὲ τὶς τελευταῖες ἡμέρες τῆς παραμονῆς τοῦ Ὀδυσσέα στὴν Ὠγυγία. Οἱ μέρες αὐτὲς εἶναι μοιρασμένες στὸ θέμα τῆς προετοιμασίας τοῦ νόστου καὶ στὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα: οἱ πρῶτες ἕξι ἀποτελοῦν τὸ χρονικὸ πλαίσιο γιὰ τὰ δρώμενα τῶν ραψωδιῶν α - δ καὶ οἱ ὑπόλοιπες πέντε ἀναλώνονται στὸ πρῶτο μέρος τῆς πέμπτης ραψωδίας. Ἄν τώρα, ὅπως τὸ θέλουν ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀναλυτικοὶ καὶ ὁ Schadewaldt, ἔλειπε ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια ἡ μεγάλη παρένθεσι τῶν ραψωδιῶν α - δ, ὅπου ἀναπτύσσεται τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης, ἀπομακρύνοντας μὲ 2264 στίχους τὴν ἀπόφασι τῶν θεῶν νὰ γυρίσει ὁ Ὀδυσσεὺς στὸ νησί του (ἀρχὴ πρῶτης ραψωδίας) ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ἀπόφασης (ἀρχὴ πέμπτης ραψωδίας), θὰ μειωνόταν ὁ ἐνδιάμεσος χρόνος ἀπὸ ἔνδεκα σὲ πέντε μόνον μέρες. Πολύ

1. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐξασφαλίστηκε ὄχι μόνον ἡ in medias res τεχνικὴ τῆς Ὀδύσειας, ἀλλὰ δημιουργήθηκε καὶ ἡ δυνατότητα νὰ δραματοποιηθῆ τὸ τελευταῖον ναυάγιο τοῦ Ὀδυσσέα, καθὼς ἐντάσσεται μέσα στὸ ποιητικὸ παρὸν τοῦ ἔπους, ἐνῶ οἱ ἄλλες θαλασσινὲς περιπλανήσεις τοῦ ἥρωα ἀνήκουν χρονολογικὰ στὸ παρελθὸν καὶ τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τοῦ ἔπους. Μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ ἐγκιβωτισμοῦ, ἐγκλωβισμένες οἱ ἄλλες περιπέτειες μέσα στοὺς Ἀπολόγους, προσφέρουν ἓνα εἶδωλο τοῦ περιπλανώμενου Ὀδυσσέα σὲ προφίλ· τὸ ναυάγιο ὅμως στὶς ἀκτὲς τῆς Σχερίας προβάλλει τὸ πρόσωπο τοῦ ἥρωα ἄμεσα καὶ κατὰ μέτωπο. Καθὼς μάλιστα τὸ ναυάγιο αὐτὸ παρυσιάζεται μέσα στὴν ραψωδία ε μὲ ἀδρὲς γραμμές, δίνοντας τὸν ἀγῶνα τοῦ Ὀδυσσέα μὲ τὴν θάλασσα δίχως τὰ φανταστικὰ καὶ παραμυθικὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τῶν ἄλλων περιπλανήσεων, ἀποτελεῖ, θὰ ἔλεγα, τὴν κορύφωση καὶ τὴ συμπίκνωση ὅλων τῶν θαλασσινῶν περιπετειῶν. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἐδῶ οὐσιαστικὰ πραγματοποιεῖται ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσέα, ὅπως δείχνει καὶ ἡ παρομοίωση ε 394 - 399, ἡ ὁποία καὶ στὴ μορφή καὶ στὴν οὐσία συγγενεῖται πολὺ μὲ τὴν περίφημη παρομοίωση τοῦ ψ 232 - 239. Ἀπὸ μιὰν ἀποψη τὸ ναυάγιο τῆς ε ραψωδίας εἶναι μιὰ μικρὴ κλειστὴ Ὀδύσεια μέσα στὴ μεγάλη Ὀδύσεια ποὺ εἶναι ὁλόκληρο τὸ ἔπος—ὁ πυρήνας, ἢ καλύτερα τὸ κύτταρο τοῦ ὅλου ὄργανισμοῦ.

ὅμως μεγαλύτερη ἀφαίμαξη θὰ πάθαινε ὁ ἀφηγηματικὸς χῶρος, γιατί ἀντὶ γιὰ τοὺς 2264 στίχους ποὺ ἔχουμε τώρα, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρκεστοῦμε σὲ 181 μόνο στίχους. Τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀφαίμαξη θὰ ἦταν νὰ χάσουμε ὀλότελα τὴν ἀφηγηματικὴ αἴσθηση ποὺ μᾶς δημιουργεῖ ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ ἔπους γιὰ τὴν ἀφύσικη καθυστέρηση τοῦ Ὀδυσσεύα στὸ νησί τῆς Καλυψῶς. Γιατί εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ χρόνος στὴν ἀφηγηματικὴ τέχνη προσδιορίζεται ὄχι ἀπὸ τὴν φυσικὴ του διάρκεια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ μῆκος τῆς ἀφήγησης ποὺ ἐμπεριέχει. Ἔτσι ἓνα μακρὸ χρονικὸ διάστημα, ποὺ ἐπισημαίνεται μέσα στὸ ἔπος μόνο μὲ ἀριθμητικὰ δεδομένα, χάνει τὸ οὐσιαστικὸ του βάρος, ἐνῶ ἀντίθετα μιὰ μακρὰ ἀφήγηση ἐξογκώνει ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα καὶ μᾶς δημιουργεῖ τὴν αἴσθηση ὅτι περιστατικὰ ποὺ συνέβησαν μέσα σὲ ἐλάχιστες μόνο μέρες κράτησαν χρόνια ὀλόκληρα. Δίχως λοιπὸν τὴ μεγάλη παρένθεση τῶν ραψωδιῶν α - δ ὁ ἀφηγηματικὸς χῶρος ποὺ ἀπομένει εἶναι ἀδύνατο νὰ μᾶς ὑποβάλλῃ τὴν αἴσθηση τῆς μακροῦς καθήλωσης τοῦ Ὀδυσσεύα στὸ νησί τῆς Καλυψῶς. Μὲ τὴν παρένθεση ὅμως τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα, ποὺ καλύπτει ἀφηγηματικὸ χῶρο 2000 στίχων καὶ πάνω, ἐξασφαλίζεται ἡ πλατιά ἐκείνη κοίτη, μέσα στὴν ὁποία ὁ ἀκροατὴς τοῦ ἔπους χωνεύει τὰ ἐφτά χρόνια τῆς καθυστέρησης τοῦ Ὀδυσσεύα στὴν Ὀγυγία. Τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση δὲν ἔδινε τὴ δυνατότητα στὸν ποιητὴ νὰ τὸ ἐξογκώσῃ ἀφηγηματικὰ, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ διαμορφωμένη παράδοση — ἂν ὑπῆρχε¹ — δὲν πρόσφερε ἀνάλογο ἢ κατὰλληλο γιὰ τὸ ἔπος ὕλικό. Ἐκμεταλλεύτηκε λοιπὸν ὁ ποιητὴς τὸ ἀφηγηματικὸ ἐκτόπισμα ἐνὸς ἄλλου θέματος, γιὰ νὰ καλύψῃ τὸ ἀφηγηματικὸ κενὸ ποὺ τοῦ δημιουργοῦσε τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς: Δῆλωσε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους ὅτι ὁ Ὀδυσσεύας χρόνια τώρα² βρίσκεται καθηλωμένος στὴν Ὀγυγία, προγραμματίσει, ἀλλὰ δὲν κίνησε ἀμέσως τὴ διαδικασία τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἥρωα, καὶ ἄνοιξε ὕστερα τὴ μεγάλη παρένθεση

1. Δὲν λείπουν ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν ὅτι τὸ ἐπεισόδιο τῆς Καλυψῶς ἀποτελεῖ ἐπιπόνηση τοῦ ποιητῆ τῆς Ὀδύσειας (M e r k e l b a c h, ἔ. ἀ. σ. 208, 217—ἐδῶ καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία— καὶ 236) ἢ ὅτι ὀπωσδήποτε μετασχηματίζει μιὰ παλιὰ ἱστορία, ποὺ ἡ ἀρχικὴ της λειτουργία μέσα στὴ θεματογραφία τῶν Νόστων ἦταν ὀλότελα διαφορετικὴ (R e i n h a r d t, ἔ. ἀ. καὶ H a r d e r, ἔ. ἀ.).

2. Στὴν πραγματικότητά ὁ ἀκριβὴς χρόνος τῆς καθήλωσης τοῦ Ὀδυσσεύα στὴν Ὀγυγία ἀκούεται μέσα στὸ ἔπος σχετικὰ ἀργὰ (ἡ 259 - 261). Στὶς προηγούμενες ραψωδίες, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Καλυψῶς, λείπει κάθε συγκεκριμένη χρονικὴ ἔνδειξη· σὲ ἀντιστάθμισμα ὅμως ἡ φραστικὴ διατύπωση καὶ ἡ συνεχὴς μνεῖα τῆς ἐπιθυμίας τῆς Καλυψῶς νὰ κρατήσῃ τὸν Ὀδυσσεύα γιὰ πάντα κοντὰ της, δημιουργοῦν αὐτόματα στὸν ἀκροατὴ τὴν αἴσθηση τῆς μακρόχρονης καθυστέρησης τοῦ ἥρωα μὲ τρόπο πολὺ πιὸ ἀπτό ἀπὸ ὅ,τι θὰ μπορούσαν νὰ τὸ κάνουν οἱ ἀριθμοί.

μέ το θέμα τῆς ἀναζήτησης. Ἔτσι, ὅταν στήν ἀρχή τῆς πέμπτης ραψωδίας ὁ ἀκροατῆς ξαναβρίσκει τὸν Ὀδυσσεά στο νησί τῆς Καλυψῶς, ἔχει κιόλας πίσω του ἕνα μακρὸ ἀφηγηματικὸ χῶρο, πού τὸν μετατρέπει αὐτόματα σὲ ἀφηγηματικὸ χρόνο, καὶ με αὐτὸν γεμίζει τὸ κενὸ τῆς ἐφτάχρονης καθήλωσης τοῦ ἥρωα στήν Ὠγυγία. Ἄν ἔλειπαν ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια οἱ ραψωδίες α - δ, θὰ ἔλειπε καὶ ἡ αἴσθησή μας γιὰ τὴν ἀφύσικη καθυστέρηση τοῦ Ὀδυσσεά κοντὰ στήν Καλυψῶ, καὶ ὁ ἥρωας θὰ ἔμοιαζε με δρομέα πού περιμένει τὸ σύνθημα τῆς ἐκκίνησης, γιὰ νὰ περάσει ἀστραπιαῖα ἀπὸ τὸ παρελθὸν στο παρόν, ἀπὸ τὴν ἀκίνησια στήν κίνηση. Πιστεύω ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ βασικότερα προτερήματα τοῦ ἔπους εἶναι πού ἀποφεύγει ἀκριβῶς τὴν ἀστραπιαία αὐτὴ μετάπτωση τοῦ Ὀδυσσεά ἀπὸ τὴ μακρόχρονη ἀναστολή στήν προγραμματισμένη δράση.

β. Ἐξάλλου με τὴ μεγάλη παρένθεση τῆς ἀναζήτησης δραματοποιεῖται ὁ ἐπικείμενος νόστος τοῦ Ὀδυσσεά, καθὼς στὴ θετικὴ καὶ αἰσιόδοξη προαπόφαση τῶν θεῶν παρατίθεται ἡ ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων ἢ ἡ προκλητικὴ τους ἄρνηση νὰ ὑποδεχτοῦν τὴ μέλλουσα πραγματικότητα. Ἡ δραματοποίηση αὐτὴ δὲν ἐπιτυγχάνεται μόνο με τὶς θετικὲς, ἀρνητικὲς καὶ διαζευκτικὲς ἀπαντήσεις, πού δίνονται στο ἐρώτημα ἂν ζῆ καὶ ἂν θὰ ἐπιστρέψῃ στήν Ἰθάκη ὁ Ὀδυσσεάς, ἀλλὰ καὶ με τὴν ἀνάκρουση — ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μάλιστα τοῦ ἔπους — νόστων πού ἀφοροῦν ἄλλους ἥρωες, ἀντιθετικῶν ἢ ὁμοιοπαθητικῶν πρὸς τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεά. Ἀπὸ τοὺς νόστους αὐτοὺς ὁ ἕνας (συγκεκριμένα ὁ τραγικὸς νόστος τοῦ Ἀγαμέμνονα) παίρνει καθοριστικὴ θέση μέσα στήν ἐνότητα πού συζητοῦμε, καὶ με τὶς παράλληλες ἀλλὰ ἀντιθετικὲς πρὸς τὸν ἐπικείμενο νόστο τοῦ Ὀδυσσεά γραμμές του, τείνει νὰ παρασύρῃ τὸ πρῶτο μέρος τῆς Ὀδύσειας πρὸς μιὰ κατεύθυνση ἀντίθετη ἀπὸ ἐκείνη πού μᾶς δίνει ἡ συνέχεια τοῦ ἔπους ἀπὸ τὴν πέμπτη ραψωδία καὶ ὕστερα¹. Περισσότερα ὅμως πάνω στο θέμα αὐτὸ θὰ ποῦμε στὴ συνέχεια τῆς μελέτης.

γ. Τέλος, παράλληλα πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση, καὶ με ἀντίθετη φορά, προχωρεῖ προοδευτικά, ὅπως ἐτόνισα καὶ στο πρῶτο μέρος τῆς μελέτης, ἡ ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεά· ἡ ἐξοικειωσή μας δηλαδὴ με τὴ μορφή καὶ τὴ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεά, ὅσο ἀκόμη ὁ ἥρωας λείπει ἀπὸ τὸ νησί του καὶ ἀπὸ τὸ ἔπος. Με τὶς τελευταῖες μας ὅμως αὐτὲς παρατηρήσεις περάσαμε ἤδη στο ἐπόμενο κεφάλαιο.

1. Ἀνάλογη ἐκτροπὴ ἔχουμε καὶ στήν Ἰλιάδα με τὰ ὅσα συμβαίνουν στὶς ραψωδίες Γ - Η, οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ ἀγνοοῦν πρὸς στιγμή τὰ δεδομένα τῆς πρώτης ραψωδίας τοῦ ἔπους καὶ τὴ σταθερὴ βουλή τοῦ Δία νὰ ἠττηθοῦν οἱ Ἀχαιοί, γιὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ τιμὴ τοῦ Ἀχιλλέα

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΚΑΙ ΟΔΥΣΣΕΙΑ

Τὸ βασικὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύα τὸ θέτει, ὅπως εἶδαμε, ἡ Ἀθηναῖα στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους μὲ τρόπο σαφῆ καὶ ἄμεσο. Παράλληλα ὁμοίως καὶ μέσα στὴν ἴδια ἐνότητα τοῦ ἔπους τίθεται καὶ ἓνα δεύτερο ἐρώτημα, ἔμμεσα τὴ φορὰ αὐτῆ: ποιὸς εἶναι ὁ Ὀδυσσεύας, ποιά εἶναι ἡ ἱστορία του (ἢ προτρωϊκὴ, ἢ τρωϊκὴ καὶ ἢ μετατρωϊκὴ), μέσα σὲ ποιὸ γενικότερο πλαίσιο ἐντάσσονται οἱ δεκάχρονες περιπλανήσεις του καὶ ὁ τελικὸς του νόστος, ποιά νήματα (μυστικὰ καὶ φανερά) κίνησαν καὶ κινοῦν ἀκόμη τὴ μοίρα του; Ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ συνθέτει τὸ περιεχόμενον τῆς ἐσωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα μέσα στὶς ραψωδίες α - δ. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση, ὅπως ἐξἄλλου καὶ ἡ ἐξωτερικὴ, δὲν ὀλοκληρώνεται βέβαια παρὰ μόνον μὲ τὸ τέλος τοῦ ἔπους· ὡστόσο οἱ ραψωδίες α - δ προσφέρουν τὴν πρώτη καὶ ἔμμεση σύσταση τοῦ ἥρωα, μὲ ἓναν τρόπο διαφορετικὸν ἀπὸ ὅ,τι τὸ κάνουν οἱ ὑπόλοιπες ραψωδίες τοῦ ἔπους. Ἐκεῖ αὐτοσυστήνεται ὁ ἥρωας μὲ τὰ ἔργα του καὶ τοὺς λόγους του· ἐδῶ ἀναλαμβάνουν νὰ μιλήσουν οἱ ἄλλοι γι' αὐτόν: ὁ ποιητής, οἱ θεοί, οἱ δικοί του, οἱ φίλοι του καὶ οἱ ἐχθροὶ του στὴν Ἰθάκη, οἱ ἑταῖροι τέλος τῆς τρωϊκῆς ἐκστρατείας στὴν Πελοπόννησο (ὁ Νέστορας στὴν Πύλο, καὶ ὁ Μενέλαος μὲ τὴν Ἑλένη στὴ Σπάρτη). Ἐτσι προτοῦ βρεθοῦμε ἀντιμέτωποι μέσα στὸ ἔπος μὲ τὸν ἴδιο τὸν Ὀδυσσεύα, κερδίζουμε, στὶς ραψωδίες α - δ, διαδοχικὰ εἰδῶλα τοῦ ἥρωα, ποὺ ἡ συνοχὴ τους, ἡ τάξη τους καὶ τὸ νόημά τους θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἀργότερα. Πρὸς τὸ παρὸν μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις.

Ἡ Ὀδύσεια, ὅπως καὶ ἡ Ἰλιάδα, ἐντάσσεται μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς μέσα στὸν τρωϊκὸ κύκλον· αὐτὴ ὁμοίως ἢ ἐνταξὴ δὲν σημαίνει ὅτι τὸ ἔπος δὲν ἔχει μιὰ δ ι κ ῆ τ ο υ ἀ ρ χ ῆ καὶ ἓνα δ ι κ ὸ τ ο υ τ ἔ λ ο ς. Ἡ παρατήρησή μας αὐτὴ ἰσχύει ὄχι μόνον γιὰ τὸν μῦθον τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς φορεῖς τοῦ μῦθου, δηλαδὴ τὰ κεντρικὰ πρόσωπα τοῦ ἔπους. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ ἡ γνωριμία μας μὲ τὴ μορφή τοῦ Ὀδυσσεύα (ἢ ἐσωτερικὴ δηλαδὴ, ὅπως τὴν ὀνομάσαμε, ἀναζήτηση τοῦ ἥρωα) ἀρχίζει μέσα στὴν Ὀδύσεια ἀπὸ τὸ μηδέν¹, ἢ περίπου ἀπὸ τὸ μηδέν, παρόλο ποὺ ὁ Ὀδυσσεύας ἔχει τὴν ἐπικὴ του προἱστορία.

Φυσικὰ ὁ Ὀδυσσεύας δὲν πραγματοποιεῖ στὴν Ὀδύσεια τὴν πρώτη ἐπικὴ του ἐμφάνιση· ἡ Ἰλιάδα καὶ τὰ ἄλλα ἔπη τοῦ τρωϊκοῦ κύκλου δειχνουν πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς πῖο παλιούς καὶ τοὺς πῖο σημαντικοὺς ἥρωες τῆς τρωϊκῆς ἐκστρατείας. Κι ὡστόσο ἡ Ὀδύσεια

1. Βλ. Μ. Müller, ἔ. ἀ. σ. 136.

αποτελεῖ και για τὸν Ὀδυσσεά — προπάντων γι' αὐτὸν — μιὰ νέα ἀρχή. Ὅχι μόνο γιατί εἶναι τὸ πρῶτο μεγάλο ἔπος με κεντρικὸ πρόσωπο τὸν Ὀδυσσεά¹, ἀλλὰ και γιατί ὁ Ὀδυσσεάς τῆς Ὀδύσειας δὲν εἶναι μηχανικὸ ἀντίγραφο τοῦ Ὀδυσσεά τῆς Ἰλιάδας ἢ τοῦ λοιποῦ τρωικοῦ κύκλου· ἡ μορφή του συμπληρώνεται και προσαρμόζεται στοὺς εἰδικούς συνθετικούς σκοποὺς τοῦ ἔργου. Θά ἔχουμε τὴν εὐκαιρία παρακάτω νὰ παρακολουθήσουμε ἓνα μέρος αὐτῆς τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ Ὀδυσσεά μέσα στὸν τρωικὸ κύκλο γενικά², και στὴν Ὀδύσεια εἰδικότερα. Τὸ πρόβλημα ὅμως αὐτὸ συνάπτεται και με γενικότερα θέματα ποὺ ἀφοροῦν στὰ δύο μεγάλα ὁμηρικὰ ἔπη. Συγκεκριμένα:

Σήμερα εἶναι γενικά παραδεκτὸ ὅτι ἡ Ἰλιάδα και ἡ Ὀδύσεια βρίσκονται στὸ τέρμα τῆς ἐπικῆς ποίησης και ὄχι στὶς ἀρχές της³. Ἀπὸ τὴν προϋπόθεση αὐτὴ ἀπορρέουν ὀρισμένα εἰδικότερα πορίσματα για τὴν τεχνικὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, τὸ περιεχόμενό τους και τοὺς φορεῖς τοῦ μύθου, δηλαδή τὰ πρόσωπα. Δίχως καμιά ἀμφιβολία πίσω ἀπὸ τὰ δύο μεγάλα ὁμηρικὰ ἔπη ὑπάρχει, διαμορφωμένη στὶς γενικὲς της γραμμές, ἡ τρωικὴ παράδοση, ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τὴν ἀγνοήσουν οὔτε νὰ τὴν ἀνατρέψουν ἡ Ἰλιάδα και ἡ Ὀδύσεια· ὁ πρόωρος λ.χ. θάνατος τοῦ Ἀχιλλέα, ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος τοῦ Ὀδυσσεά στὸ πάρσιμο τῆς Τροίας, ὁ φόνος τοῦ Ἀγαμέμνονα μετὰ τὴν ἐπιστροφή του, ἡ ἐπιστροφή τῆς Ἑλένης μετὰ τὸ πάρσιμο τῆς Τροίας πίσω στὴ Σπάρτη — για νὰ περιοριστοῦμε σὲ μερικὰ τυπικά μόνο δείγματα — ἦσαν πιά ἀποκρυσταλλωμένα θέματα ποὺ δέσμευαν τόσο τὸν ποιητὴ τῆς Ἰλιάδας, ὅσο και τὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσειας. Ἡ ἴδια δέσμευση ἴσχυε και για τὸ ἦθος τῶν κεντρικῶν προσώπων αὐτῶν τῶν ἐπῶν· ἡ ἀίνιγματικὴ ὁμορφιά τῆς Ἑλένης, ἡ πίστη και ἡ σύνεση τῆς Πηνελόπης, ἡ ἥρωικὴ φιλοτιμία τοῦ Ἀχιλλέα, ἡ πολιτικὴ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεά εἶχαν γίνει ἓνα εἶδος ταυτότητας για τὰ πρόσωπα αὐτά, κληροδοτημένης ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἐπικὴ

1. Ἡ Τηλεγονία στὸ σύνολό της εἶναι ἓνα ἔπος συνθεμένο ἀργότερα ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια, μολονότι ὀρισμένα θέματά της (κυρίως τὸ ταξίδι τοῦ Ὀδυσσεά στὴ Θεσπρωτία) εἶναι γνωστὰ στὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσειας.

2. Γενικά για τὴ μορφή τοῦ Ὀδυσσεά, τὶς προεπικὲς και τὶς ἐπικὲς φάσεις της, βλ. A. Hartmann, Untersuchungen über die Sagen vom Tode des Odysseus, Μόναχο 1917, E. Wüst, Odysseus RE XVII 2, σ. 1905 κέ., P. Philippson, Die vorhomerische und die homerische Gestalt des Odysseus, Museum Helveticum 4 (1947) 8-22, W. Bedell Stanford, The Ulysses Theme, Ὁξφόρδη 1954. Χρήσιμο, παρὰ τὰ ἀναλυτικὰ συμπεράσματά του, εἶναι και τὸ βιβλίο τοῦ J. H u n g e r, Die Odysseusgestalt in Odyssee und Ilias, διατρ., Κίελο 1962 (γραφομηχανημένο).

3. Βλ. και A. L e s k y, Homeros, RE XI, Sonderausgabe, 1967, σ. 7 κέ.

παράδοση. Ὡστόσο ἡ διπλὴ αὐτὴ δέσμευση ἄφηγε, τουλάχιστο στὴν περίπτωση τοῦ μεγάλου ποιητῆ, καὶ περιθώρια πρωτοτυπίας σημαντικὰ. Ὅπωςδήποτε ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ Ὀδύσεια προχώρησαν σὲ τέτοιο σημεῖο πρωτοτυπίας, ὥστε κατάργησαν βασικούς τεχνικούς κανόνες τοῦ παραδοσιακοῦ χρονολογικοῦ ἔπους¹· ἡ δραματικὴ συμπύκνωση τοῦ μύθου τους γύρω ἀπὸ ἓνα πρόσωπο καὶ σὲ μιὰ κοίτη χρονικὴ ἐλάχιστων ἡμερῶν, ὁ δανεισμός θεμάτων ἀπὸ ἀλλότρια ἔπη² καὶ ἡ μεταφύτευσή τους στὸν κορμὸ τοῦ νέου ἔπους, καὶ πολλὰ ἄλλα, ἔδωσαν στὴν Ἰλιάδα καὶ στὴν Ὀδύσεια μιὰ φυσιογνωμίαν προσωπικὴν, παρὰ τὰ παραδοσιακά τους στοιχεία. Δυσκολώτερο εἶναι νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν πρωτοτυπία τῶν δύο ὁμηρικῶν ἐπῶν στὸν τομέα τῶν φορέων τοῦ μύθου, δηλαδὴ τῶν κεντρικῶν τους προσώπων. Ἀλλὰ καὶ στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἡ νεώτερη ὁμηρικὴ ἔρευνα³ ἔδειξε ὅτι τὰ δύο ἔπη δὲν ἀκολούθησαν μηχανικὰ τὴν προηγούμενη ἐπικὴ παράδοση.

Ἡ μακρὰ ἐξέλιξη τοῦ τρωικοῦ μύθου καὶ ὁ συνεχὴς ἐμπλουτισμὸς του ὁλοένα καὶ μὲ νέα ἐπεισόδια εἶχαν, ὅπως εἶναι φυσικό, συνέπειες καὶ πᾶν ὡς τὰ πρόσωπα τοῦ μύθου· ὁ Πάρις, ἡ Ἑλένη, ἡ Πηνελόπη, ὁ Ὀδυσσεύς, προτοῦ φτάσουν στὴν ὁμηρικὴ τους ἐκδοσὴ πέρασαν ἀπὸ φάσεις ἀπλούστερες, οἱ ὁποῖες ἀνταποκρίνονταν καὶ σὲ ἀπλούστερες φάσεις τοῦ τρωικοῦ μύθου. Οἱ μορφὲς ἐπομένως τῶν ἡρώων αὐτῶν στὴν Ἰλιάδα καὶ στὴν Ὀδύσεια εἶναι πρισματικὲς πιά συνθέσεις· τὸ ἦθος τους παρουσιάζει μιὰ διαστρωμάτωση, πού ἀνταποκρίνεται στὴν ἐξέλιξή τους κατὰ τὴν πορεία καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπικῆς ποίησης. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ

1. Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης συνέλαβε καὶ ἐξέφρασε τὴ βασικὴ αὐτὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο ὁμηρικὰ ἔπη καὶ στὰ ἄλλα ἔπη τοῦ τρωικοῦ κύκλου: Περὶ ποιητικῆς, κεφ. 8 (451 a 16 κέ.) καὶ κεφ. 23 (1459 a 37).

2. Βλ. χαρακτηριστικὰ Κ. Meuli, *Odyssee und Argonautika*, 1921, I. Θ. Κ α κ ρ ι δ ῆ, Ὀμηρικὲς Ἔρευνες, Ἀθήνα 1944 (= *Homeric Researches*, Lund 1949), R. Schroeter, *Die Aristie als Grundform epischer Dichtung*, διατρ., Ἀμβούργο 1950 (γραφομηχανημένο), καὶ τὸ βιβλίον τῆς M. Müller πού προαναφέραμε.

3. Οἱ νεωτερισμοὶ τῆς Ἰλιάδας καὶ τῆς Ὀδύσειας εἶναι καὶ στὸν τομέα αὐτὸν πολλοὶ καὶ σημαντικοί: ὑπάρχουν λ.χ. κεντρικὲς μορφὲς στὰ δύο μεγάλα ἔπη—Ἔκτωρ, Ναυσικά, Καλυψώ, Εὐμειος—πού δὲν χρωστοῦν σχεδὸν τίποτε στὴν ὁμηρικὴ παράδοση, καὶ εἶναι στὸ μεγαλύτερό τους μέρος δημιουργήματα τοῦ Ὀμήρου· ἐξἄλλου σειρὰ ὀλόκληρη ἀπὸ δευτερεύοντες ἥρωες τῆς Ἰλιάδας καὶ τῆς Ὀδύσειας ὀφείλουν τὴν εἴσοδό τους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξοδό τους ἀπὸ τὸν ἐπικὸ κόσμον, ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὸν Ὀμηρὸν· τέλος μεγάλες μορφὲς τῆς παράδοσης ὑφίστανται βαθεῖς ἀλλαγὲς στὸ ἦθος καὶ τὴν δραστηριότητά τους, γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν τοὺς συνθετικοὺς σκοποὺς τῶν δύο ἐπῶν.

πολλά όφείλουμε σέ νεοαναλυτικές έργασίες του Ι. Θ. Κακριδῆ, του Κ. Reinhardt και του F. Wehrli¹, οι όποιοι μελέτησαν αυτήν άκριβώς την διαστρωματική διαδικασία άντιστοίχως για τις μορφές τῆς 'Ελένης, του Πάρη και τῆς Πηνελόπης. Από τις έρευνές τους προκύπτει ότι ό ποιητής τῆς 'Ιλιάδας και ό ποιητής τῆς 'Οδύσσειας έναρμονίζονται, προκειμένου για τά πρόσωπα που αναφέραμε, ποιήματα και άντίθετες μεταξύ τους φάσεις των σέ μιá τελική σύνθεση, που ύπηρετεῖ τόν γενικότερο σκοπό και στόχο τῶν έπῶν τους. Στην περίπτωση τώρα του 'Οδυσσέα που μάς ενδιαφέρει, ή έρευνά μας παρακάτω θά δείξει, έλπίζω, ότι τὸ ἦθος του ἥρωα έχει δύο τουλάχιστον έπιστρώσεις, που φαίνεται να τις όφειλε στὸν ποιητὴ τῆς 'Οδύσσειας: ή έκδοχή δηλ. του δικαίου, ἡπιου και καλού σάν πατέρα 'Ιθακήσιου βασιλιά, άγνωστη από άλλο — άγνωστη και στήν 'Ιλιάδα —, είναι πλάσμα του ποιητῆ τῆς 'Οδύσσειας, που έπινοεῖται, κοντά στα άλλα, και για να φανῆ καθαρότερα ή άδικία τῶν μνηστήρων²: πιθανότατα και ή εικόνα του φιλέταιρου 'Οδυσσέα, αυτή που έξαιρεται με τόση έμφαση στο προοίμιο του έπους, σύμφωνα με την όποία ό ἥρωας προσπαθεῖ ως την τελευταία στιγμή να σώση όχι μόνο τόν έαυτό του αλλά και τῆ ζωῆ τῶν συντρόφων του, έχει συντεθῆ ειδικά για τὸ πλαίσιο τῆς 'Οδύσσειας. Δέν προχωρῶ εδῶ άκόμη σέ λεπτομέρειες: σκοπός τῆς μεγάλης κάπως αὐτῆς παρένθεσης ἦταν να δείξει ότι ή μορφή του 'Οδυσσέα εισάγεται στήν 'Οδύσεια με τὸ φορτίο τῆς έπικῆς της προΐστορίας, αλλά και με νέα χαρακτηριστικά, που μάς επιτρέπουν, μάς επιβάλλουν, θά έλεγα, να άντικρίσουμε τὸ πρόσωπο του 'Οδυσσέα μέσα στήν 'Οδύσεια με καινούριο μάτι, τουλάχιστο να εῖμαστε έτοιμοι για έκπλήξεις.

Τὸ πρόσωπο και τὸ όνομα του 'Οδυσσέα.

Πάνω και πριν από κάθε άλλη πληροφορία για τὸν 'Οδυσσέα, ή πρώ-

1. Ι. Θ. Κακριδῆ, Προβλήματα τῆς όμηρικῆς 'Ελένης, 'Ελληνικά 13 (1954) 205-220. Τοῦ Ίδριου, Helena und Odysseus: Serta Philologica Aenipontana 1961, σ. 27 - 36. Κ. Reinhardt, Parisurteil: Tradition und Geist, 1960, σ. 16 - 36. F. Wehrli, Penelope und Telemachos, Museum Helveticum 16 (1959) 228 - 237.

2. Θα δοῦμε στή συνέχεια τῆς έρευνας ότι τὸ θέμα αὐτὸ ύπηρετεῖ και άλλους συνθετικούς σκοπούς: καλύπτει λ.χ. ένα μέρος από τὸν χῶρο του προτραικοῦ 'Οδυσσέα στήν 'Ιθάκη, αφού ό ποιητῆς τῆς 'Οδύσσειας δέν είχε παρά ελάχιστα (πρόσφορα για τὴν ποιητικὴ του σύλληψη) στοιχεία τῆς παράδοσης, για να συμπληρώσει τὴ μορφή του 'Οδυσσέα, στο μέρος της εκείνο που δέν σχετιζόταν με τὴν τρωικὴ έκστρατεία και τὸς Νόστους.

τη και ἀσφαλέστερη σύσταση τοῦ ἥρωα γίνεται μετὰ τὸ ὄνομά του. Γιατὶ τὸ ὄνομα ἀποτελεῖ τὴν ἀδιάψευστη ταυτότητα ὄλων τῶν ὁμηρικῶν προσώπων¹. αὐτὸ τοὺς ἐξασφαλίζει κατὰ κύριο λόγο τὴ συνοχὴ τους μέσα στὴν πολυμορφὴ ἐπικὴ δραστηριότητά τους. Ἡ ταύτιση ὀνόματος και προσώπου εἶναι πολὺ παλιά, και ἀνάγεται δίχως ἀμφιβολία στὴν πρωτόγονη και μυθικὴ — ἢ καλύτερα: στὴ μαγικὴ σκέψη². Ὁ τρόπος ὅμως ποὺ ἐκμεταλλεύεται ἡ Ὀδύσεια ποιητικὰ τὴν πρωτόγονη αὐτὴ σύλληψη παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον, και στὴν περίπτωσή τουλάχιστον τοῦ κεντρικοῦ τῆς ἥρωα, ἀξίζει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ θέμα ιδιαίτερα.

Ἦδη στὴν πρώτη ραψωδία τοῦ ἔπους, και συγκεκριμένα στοὺς στ. 60 κέ., ἔχουμε μιὰ ἔμμεση ἀλλὰ σαφὴ ἀπόπειρα τοῦ ποιητῆ νὰ βρῆ μέσα στὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύα ἀποτυπωμένη τὴ μοῖρα του³. Ἡ Ἀθηνᾶ διαμαρτύρεται στὸν Δία γιὰ τὴν ἄδικη μεταχείριση τοῦ Ὀδυσσεύα, ποὺ χρόνια τώρα τὸν κρατᾶ δέσμιό τῆς ἢ Καλυψώ, και δὲν μπορεῖ ὁ ἥρωας νὰ γυρῆ πίσω στὸ νησί του· ἡ διαμαρτυρία αὐτὴ τῆς θεᾶς κορυφώνεται στὸ τέλος τοῦ λόγου τῆς μέσα στοὺς ἀκόλουθους στίχους:

1. Βλ. Lesky, Homeros, σ. 51. Τὸ ὄνομα τῶν ἐπικῶν προσώπων συνέχει και τίς διάφορες φάσεις τοῦ ἥθους τους και τὴν ἀντιφατικὴ κάποτε ποικιλία τῆς ἐπικῆς τῆς δράσης. Πλὴν στὸ ὄνομα ἀποκρυσταλλώνεται προοδευτικὰ ἡ ἐπικὴ ἱστορία ἢ προϊστορία τῶν ἐπικῶν προσώπων σὲ τυπικὰ ἐπίθετα, τὰ ὁποῖα γενεαλογοῦν τὸν ἥρωα, δηλώνουν τίς φυσικὲς ἢ τίς πολεμικὲς ἀρετὲς του, και (κυρίως στὴν Ὀδύσεια) διαγράφουν γενικὰ και τυπολογικὰ τὸ ἥθος του. Λόγος ὅμως γιὰ ἀτομικὴ ψυχολογία τῶν ἐπικῶν προσώπων ἢ γιὰ ἐξέλιξη τῆς προσωπικότητάς τους μέσα στὸ ἔργο, δὲν πρέπει και δὲν μπορεῖ νὰ γίνεται. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ἐπικά πρόσωπα δὲν ἔχουν ἕνα δικὸ τους ἥθος· τὸ ἥθος τους ὡστόσο εἶναι ἀπόρροια τῆς ἐπικῆς τους κάθε φορὰ δράσης, ὅχι προϋπόθεσή τῆς, ποὺ προκαθορίζει μιὰ συνεπῆ και ἐνιαία συμπεριφορὰ.

2. Βλ. σχετικὰ J. D e r r i d a, De la Grammatologie: Les éditions de Minuit, Παρίσι 1967, σ. 159 κέ.

3. Ὄνόματα μετὰ ἐτυμολογικὴ διαφάνεια, ποὺ νὰ δηλώνουν τὴν ἱστορία ἢ και τὸ ἥθος ἀκόμη τῶν ἐπικῶν προσώπων, ὑπάρχουν και ἄλλα στὴν Ἰλιάδα και στὴν Ὀδύσεια: ὁ γιὸς λ.χ. τοῦ Ἑκτορα ὀνομάζεται στὸ Ζ 403 και Ἀστυάναξ, γιὰ νὰ δηλωθῆ μέσα στὸ ὄνομα τοῦ γιοῦ ὁ πρωταρχικὸς ρόλος τοῦ πατέρα στὰ χρόνια τοῦ τρωικοῦ πολέμου· στὸ δ 10 κέ. ὁ γιὸς τοῦ Μενέλαου, ποὺ παντρεύεται τὴν ἴδια μέρα μετὰ τὴν ἀδελφὴ του, ἔχει τὸ σημαδιακὸ ὄνομα Μεγαπένθης, ὄνομα ποὺ δείχνει ἀπὸ μόνον του τίς δύσκολες συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀνατράφηκε και μεγάλωσε ὁ ἐξὼγαμος αὐτὸς γιὸς. Ἀνάλογη εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Τηλέμαχου και τοῦ Τηλέγονου. Προκειμένου ὅμως γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα και τὴν παρετυμολογικὴ συσχέτιση τοῦ ὀνόματός του στὴν Ὀδύσεια μετὰ τῶν τύπων τοῦ ρήματος ὀδύσσομαι, νομίζω ὅτι ὁ ποιητὴς σκοπεῖ μακρύτερα ἀπ' ὅ,τι στὰ προηγούμενα παραδείγματα. Ἡ περίπτωσις αὐτὴ συγγενεῖ περισσότερο μετὰ τὴν ἀνάλογη παρετυμολογικὴ ἀπόπειρα τοῦ Αἰσχύλου στὸν Ἀγαμέμνονα, στ. 681 - 697, ὅπου τὸ ὄνομα τῆς Ἑλένης και ὁ μοιραῖος τῆς ρόλος ἀνασύρονται μέσα ἀπὸ τὸ ρῆμα ἐλεῖν και τὰ παράγωγά του.

α 60 οὐ νό τ' Ὀδυσσεύς
 Ἀργείων παρὰ νηυσὶ χαρίζετο ἱερὰ ῥέζων
 Τροίῃ ἐν εὐρείῃ; τί νό οἱ τόσον ὠδύσασο, Ζεῦ;

Ἡ προσπάθεια τοῦ ποιητῆ νὰ συσχετίσῃ ἐτυμολογικὰ τὸ Ὀδυσσεύς τοῦ στ. 60 μὲ τὸ ὠδύσασο τοῦ στ. 62, εἶναι φανερὴ, καὶ τὴν πρόσεξαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι σχολιαστές. Ὁ ρηματικὸς τύπος ἀνήκει στὸν ἀόριστο ὠδύσ(σ)ασθαι ἐνδὸς ἀχρηστοῦ ἐνεστώτα ὠδύσ(σ)ομαι ἢ καὶ ὠδύομαι¹, ποὺ σημαίνει: εἶμαι ὀργισμένος, βαρῶς δυσαρεστημένος μὲ κάποιον. Γιὰ πρώτη φορὰ λοιπὸν μέσα στὸ ἔπος ἢ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεῆ πάει νὰ δεθῆ μὲ τὸ ὄνομά του, ἢ καλύτερα· τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα ὑποκρύπτει ἀποτυπωμένη τὴ μοῖρα του. Ὁ ἀκροατὴς τοῦ ἔπους ξέρει ἀπὸ τὸ α 20 τὸ μένος τοῦ Ποσειδῶνα γιὰ τὸν Ὀδυσσεῆ καὶ δὲν ἐκπλήσσεται μὲ τὴν ἐτυμολογικὴ ἀπόπειρα τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐκπλήσσεται ὅμως ὁ Δίας, ὁ ὁποῖος ὥστόσο δὲν ἀναιρεῖ τὴν οὐσία αὐτῆς τῆς συσχέτισης, ἀλλὰ μεταθέτει ἀπλῶς τὴν εὐθύνη ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του στὸν Πολύφημο καὶ στὸν Ποσειδῶνα: αὐτοὶ εἶναι ὀργισμένοι μὲ τὸν Ὀδυσσεῆ καὶ δὲν τὸν ἀφήνουν νὰ γυρίσῃ στὸ νησί του (α 68 - 75).

Τὴν ἴδια ἐτυμολογικὴ συσχέτιση ἐπιχειρεῖ ὁ ποιητὴς καὶ σ' ἄλλα χωρία τοῦ ἔπους του, μολονότι ἐκεῖ δὲν βρίσκεται πάλι στοὺς ρηματικὸς τύπους τοῦ ὠδύσασθαι ἀκέραιο τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα — στὴ θέση του ἔχουμε μιὰ ἀντωνυμία ἢ μιὰ ἄλλη λέξη σημασιολογικὰ ἰσόβαρη μὲ τὸ ὄνομα Ὀδυσσεύς:

Στὸ ε 339 κέ. ἡ Λευκοθέα, ποὺ θὰ βοηθήσῃ τὸν Ὀδυσσεῆ γιὰ νὰ σωθῆ ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἀλλὰ καὶ τὸ πιὸ κρίσιμο ναυάγιό του, συμπονεῖ τὸν ἥρωα καὶ ἀπορεῖ γιὰ τὴ φοβερὴ ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα ἐναντίον του:

*Κάμμορε, τίπτε τοι ὦδε Ποσειδάων ἐνοσίχθων
 ὠδύσατ' ἐκπάγλως, ὅτι τοι κακὰ πολλὰ φυτεύει;*

Τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεῆ ἐδῶ ἀντικαθίσταται μὲ τὸ ἀνάλογο σὲ σημασία κάμμορε· ἔτσι ὁ ἥρωας, ἔκθετος στὴν ὑπέρμετρη ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα, ἐξακολουθεῖ μὲ τὸ ὄνομά του (μετασχηματισμένο) νὰ ἐκφράζῃ τὴν μοῖρα του, ποὺ ὑπόκειται στὸν τύπο ὠδύσατο.

Λίγο παρακάτω (ε 423) σὲ μιὰ ἐξίσου κρίσιμη, ἀν' ὅχι κρισιμότερη στιγμή, ὁ Ὀδυσσεὺς μόνος του πιά, στὸ τέλος ἐνδὸς μονολόγου, συνειδητοποιεῖ τὴ μυστικὴ σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ ὄνομά του καὶ στὸ ρῆμα ὠδύσασθαι:

1. Βλ. σχετικὰ στὸ ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τοῦ H. Frisk. Ἐκεῖ καὶ ὅλες οἱ νεώτερες ἀπόπειρες γιὰ τὴν ἐτυμολόγησιν τοῦ ὀνόματος Ὀδυσσεύς.

οἶδα γὰρ ὡς μοι δδώδυσται κλυτὸς ἐννοσίγαιος.

Τὸ ὄνομα, ἢ καλύτερα τὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεύα τῆ φορὰ αὐτῆ ὑπόκειται στὴ δοτικὴ μοι, ἢ ὁποῖα ἐνδεικτικὰ βρίσκεται πλάι στὸν ρηματικὸ τύπο.

Τέλος ὁ τύπος *δδώσαντο* ξαναγυρνᾷ μὲ τὴν ἴδια λειτουργία ἀκόμη μιὰ φορὰ στὴ ραψωδία τ 275 κέ., καὶ συγκεκριμένα στὴν πλαστὴ ἱστορία ποὺ διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεύας γιὰ τὸν ἑαυτό του στὴν Πηνελόπη· τὸ ρῆμα δηλώνει ἐδῶ τὴν ὀργὴ τοῦ Δία καὶ τοῦ Ἥλιου ἐναντίον τοῦ Ὀδυσσεύα, ἐπειδὴ οἱ σύντροφοὶ του ἔσφαζαν τὰ ἱερὰ βόδια τοῦ Ἥλιου. Τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα βρίσκεται μέσα στὴν ἀντωνυμία αὐτῶ, καὶ ὁ θυμὸς τῶν θεῶν τῆ φορὰ αὐτῆ μετατοπίζεται ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα στὸν Δία καὶ στὸν Ἥλιο:

*δδώσαντο γὰρ αὐτῶ
Ζεὺς τε καὶ Ἥελιος· τοῦ γὰρ βόας ἔκταν ἑταῖροι.*

Τὰ τέσσερα αὐτὰ χωρία τοῦ ἔπους, ποὺ δοκιμάζουν νὰ ἀποτυπώσουν στὸ ὄνομα Ὀδυσσεύς τὴν ὀδυσσειακὴ μοῖρα τοῦ ἥρωα, παρουσιάζουν, παρὰ τὶς λεπτομερειακὲς τους διαφορὲς, πολλὰ κοινὰ σημεῖα ποὺ πρέπει νὰ μᾶς σταματήσουν:

Καὶ στίς τέσσερις περιπτώσεις οἱ τύποι τοῦ ρήματος ἔχουν ἐνεργητικὴ σημασία, καὶ συντάσσονται μὲ δοτικὴ προσώπου, ποὺ δηλώνει τὸ ἀντικείμενο τῆς ὀργῆς ἐνὸς ὑποκειμένου ποὺ εἶναι πάντα θεός· ὁ Ποσειδῶνας (α 68 κέ., ε 339 καὶ 423), ὁ Δίας (στὸ α 60 ἐρωτηματικὰ, στὸ τ 276 καταφατικὰ) καὶ ὁ Ἥλιος (τ 276). Τὴν ἴδια γραμματικὴ καὶ σημασιολογικὴ χρῆση τοῦ ρήματος ἔχουμε καὶ στὴν Ἰλιάδα: στὸ Ζ 138 μὲ τὸ *δδώσαντο* προσδιορίζει ὁ Διομήδης τὸ θυμὸ τῶν θεῶν (καὶ κυρίως, ὅπως ἀποδείχνει ὁ ἐπόμενος στίχος, τοῦ Δία) ἐναντίον τοῦ Λυκούργου· στὸ Θ 37 μὲ τὸ *ὀδυσσαμένοιο* ἢ Ἀθηνᾶ ἐκφράζει τὴν ὀργὴ τοῦ Δία γιὰ τοὺς Ἕλληνες· στὸ Σ 292 ὁ Ἔκτορας μὲ τὸν τύπο *ὀδώσατο* ἐξηγεῖ στὸν Πολυδάμαντα τὴν ὀργὴ τοῦ μεγάλου Δία πάλι ἐναντίον τῶν Τρώων, σ' ἐκείνη τῆ φάση τοῦ πολέμου ποὺ ὁ Ἀχιλλεὺς σάρωνε τὴ Φρυγία καὶ τὴ Μαιονία. Αὐτὴ λοιπὸν φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἐπική, καὶ ἀκριβέστερα ἡ ἥρωικὴ χρῆση τοῦ ρήματος, τόσο ἀπὸ γραμματικὴ ἀποψη ὅσο καὶ ἀπὸ ἀποψη περιεχομένου: ἀπέναντι σὲ μιὰ ἀσέβεια τῶν ἐπικῶν ἡρώων, ἢ γενικότερα σὲ μιὰ ὕβριστικὴ τους ἐνέργεια, οἱ θεοὶ (καὶ ἰδιαίτερα ὁ Δίας) ἀντιδρῶν μὲ τὴν ὀργὴ τους, ποὺ παίρνει τὴ μορφή μιᾶς συγκεκριμένης τιμωρίας τοῦ ἐνόχου.

Ἡ ἐπική αὐτὴ χρῆση τοῦ *δδώσασθαι* κρατιέται καὶ στὰ χωρία τῆς Ὀδυσσειας ποὺ εἶδαμε, μόνο ποὺ ἐδῶ στὸ πρῶτο ἐπίπεδο προβάλλει ἡ

ὄργη τῶν θεῶν καὶ οἱ φοβερές της συνέπειες, ἐνῶ ἡ ἐνοχλή τοῦ Ὀδυσσεᾶ ὑποκρύπτεται ἢ παραμένει ἀμφίβολη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῆται ἡ ἐντύπωση μιᾶς ἀσυμμετρίας ἀνάμεσα σ' αὐτὸ πού ἔκανε ὁ Ὀδυσσεᾶς καὶ στὴν τιμωρία πού ὑφίσταται. Συγκεκριμένα:

Οἱ στ. α 60 κέ. χρονικὰ ἀναφέρονται στὴν ἐποχὴ πού ὁ Ὀδυσσεᾶς βρῖσκεται καθηλωμένος στὸ νησί τῆς Καλυψῶς (στὸ σημεῖο δηλαδὴ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινᾷ καὶ ἡ Ὀδύσεια): ὁ τόνος στὴ διαμαρτυρία τῆς Ἀθηνᾶς ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Δία μαρτυροῦν ὅτι ἡ ὄργη τοῦ Ποσειδῶνα, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ἐπιμηκύνεται ἄδικα καὶ ἀφύσικα σὲ βᾶρος τοῦ Ὀδυσσεᾶ. Ἔτσι, καθὼς ὁ ἥρωας βρῖσκεται στὴ φάση ὅχι πιά τῆς ὑβριστικῆς δραστηριότητάς του ἀλλὰ τῆς τιμωρίας του, κερδίζει τὴν ἀπόλυτη συμπάθειά μας (καὶ τῶν θεῶν), καὶ ἡ ὄργη τοῦ Ποσειδῶνα ἀποδείχεται ἀπὸ μιὰν ἀποψη ὑπὲρ μέτρον¹.

Τὰ χωρία τῆς πέμπτης ραψωδίας ἀντιστοιχοῦν, ὅπως εἶδαμε, στὸ τελευταῖο ναυάγιο τοῦ Ὀδυσσεᾶ, ἐκεῖ δηλαδὴ πού ὁ ἥρωας κάνει τὴν τελευταία του προσπάθεια (μὲ τὴ συγκατάθεση μάλιστα τῶν θεῶν καὶ τοῦ Δία, ἐκτὸς τοῦ Ποσειδῶνα) νὰ ξεπεράσῃ ἐπιτέλους τὴ βαριά του μοίρα. Ὁ τόνος τῆς Λευκοθέας στὸ ε 339-340 εἶναι ἐξίσου ἀπορηματικὸς ὅσο καὶ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν πρώτη ραψωδία, ἐπομένως ἡ ὄργη τοῦ Ποσειδῶνα φαίνεται καὶ ἐδῶ (ὅπως καὶ στὸ α) νὰ ἔχη ξεπεράσῃ τὸ μέτρο (*ἀδύσατ' ἐκπάγλως*). Στὸ ε 423, ὅπου μιᾶ ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεᾶς, ὁ τόνος τῆς διαμαρτυρίας βέβαια ὑποχωρεῖ, ὑποκρύπτεται ὅμως κάτω ἀπὸ τὸν παρακείμενο *ὀδώσται* καὶ τὸ ἐπιφωνηματικὸ *ὦς*, ἐνῶ τὸ ἐπίθετο *κλυτὸς* πλάι στὸ *ἐννοσίγαιος* παρουσιάζει τὸν Ὀδυσσεᾶ, ἀκόμη καὶ σ' αὐτὴ τὴν τόσο κρίσιμη στιγμή, γεμάτον εὐσέβεια γιὰ τὸν θυμωμένο μαζὶ του θεό. Ἀποτέλεσμα: καὶ ἐδῶ ἡ ὄργη τοῦ Ποσειδῶνα, ἔμμεσα ἔστω, ἀποδείχεται ἄμετρη καὶ ἀπὸ μιὰν ἀποψη ἄδικη.

Τέλος στὸ τ 275-276 βρισκόμαστε στὴν Ἰθάκη, μὲ τὴν πλαστὴ ὅμως

1. Πρβ. α 34 κέ. σὲ συνδυασμὸ μὲ α 78 - 79. Συνηθίσαμε νὰ ἐξιωνόμαστε στὸν πρῶτο λόγο τοῦ Δία (α 32 - 43) τὸ μυθολογικὸ παράδειγμα τοῦ Αἰγίσθου μὲ τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὴ μέλλουσα μοίρα τῶν μνηστήρων, καὶ νομίζουμε ὅτι μὲ τὴν προφητικὴ αὐτὴ θεοδικία ἐξαντλεῖται ὅλο τὸ νόημα καὶ ἡ λειτουργία τῆς ρήσης τοῦ θεοῦ. Ἡ πρώτη ὅμως γνωμικὴ φράση τοῦ Δία διαγράφει πολὺ εὐρύτερα περιθώρια: τὸ ὑπὲρ μέτρον τοῦ στ. 34 (σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ ρηματικὴ ἔκφραση *ἄλγε' ἔχουσι* καὶ τὴ δοτικὴ τῆς αἰτίας *σφῆσιν ἀτασθαλίησιν*) δείχνει ὅτι ὁ θεὸς ἐνδιαφέρεται νὰ ἐπισημάνῃ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς τὴν κρισιμότητα τῆς στιγμῆς ἀπὸ τὴν ὁποία ἀρχίζει τὸ ἔπος. Δὲν εἶναι μόνον ἡ ὑβριστικὴ συμπεριφορὰ τῶν μνηστήρων στὴν Ἰθάκη πού διαταράσσει τὰ μέτρα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς τάξεως· ἡ ἴδια ἡ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεᾶ, μὲ τὴν παρατεινόμενη ὄργη τοῦ Ποσειδῶνα, ἔχει ὀδηγηθῆ σὲ ἀδιέξοδο — γι' αὐτὸ καὶ ἐπεμβαίνει ὁ Δίας.

ἱστορία τοῦ Ὀδυσσεά μεταφερόμαστε στή Θρινακία, τὸν τελευταῖο και τὸν πιὸ μοιραῖο, γιὰ τοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεά, σταθμό. Τὸ χωρίο μιλά γιὰ τὴν ὀργή τοῦ Δία και τοῦ Ἡλίου ἐναντίον τοῦ Ὀδυσσεά, ἐπειδὴ οἱ σύντροφοί του ἔφαγαν τὰ ἱερὰ βόδια τοῦ Ἡλίου. Ὁ ἀκροατὴς ὅμως ξέρει ἀπὸ τοὺς Ἀπολόγους τοῦ Ἀλκινόου ὅτι ὁ Ὀδυσσεάς ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς συντρόφους του ἀπὸ τὴν ἀνόσια αὐτὴ πράξη· ἐκπλήσσεται ἐπομένως πὸς ἀκούει ὅτι γιὰ τὸ σφάλμα και τὴν ἐνοχὴ ἐκείνων, ὁ θυμὸς τῶν θεῶν βρῆκε και τὸν Ὀδυσσεά (αὐτῶ). Καὶ ἐδῶ ἡ ὀργὴ τῶν θεῶν φαίνεται ἀσύμμετρη σὲ σχέση μὲ τὴν εὐθύνη τοῦ ἥρωα.

Σὲ ὅλα λοιπὸν αὐτὰ τὰ χωρία τῆς Ὀδύσειας, δίχως νὰ παραμερίζεται ὀλότελα ἢ εὐθύνη τοῦ Ὀδυσσεά, παρουσιάζεται ἡ ὀργὴ τῶν θεῶν ὑπερβολικῆ. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ συγκλίνει ὄχι μόνον πρὸς τὴν αἴσθηση τοῦ ἀκροατῆ, ἀλλὰ και πρὸς τὴν ἀποψη τῶν θεῶν· αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει ἡ διαμαρτυρία τῆς Ἀθηνᾶς στὴ θεῶν ἀγορὰ τῆς πρώτης και τῆς πέμπτης ραψωδίας, και γι' αὐτὸν τὸ λόγο ὁ Δίας ἀποφασίζει, ἀγνοώντας τὸν Ποσειδῶνα, νὰ κινήσῃ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεά. Σχολιάζοντας προηγουμένως τὴν ἀπόπειρα τοῦ ποιητῆ νὰ συσχετίσῃ ἐτυμολογικὰ τὸ ρῆμα *ὀδύσασθαι* μὲ τὸ *Ὀδυσεύς*, ὑπαινίχθηκα ὅτι αὐτὸ γίνεται γιὰ νὰ βγῆ στὸ φῶς κυρίως ἡ ὀδυσειακὴ μοῖρα τοῦ ἥρωα. Ἐλπίζω σιγὰ σιγὰ νὰ ξεκαθαρίζῃ τὸ νόημα τοῦ ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ. Γιατὶ στὴν Ὀδύσεια, και προπάντων στὶς ραψωδίες α - ε, ὁ Ὀδυσσεάς προβάλλεται πιὸ πολὺ ὡς *πάσχων ἥρωος*· δεινοπάθησε και δεινοπαθεῖ ἀκόμη δυσανάλογα πρὸς τὸ κρίμα του, πρὸς τὴν ἐνοχὴ του. Αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ὀπτικὴ γωνία ἀπὸ τὴν ὁποῖα θέλει ὁ ποιητὴς νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὸν ἥρωά του, ὄχι μόνον στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔπους ἀλλὰ και σ' ὀλόκληρο τὸ ἔργο. Τί ὑπάρχει ὅμως πίσω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀδυσειακὴ ἐκδοχὴ τοῦ Ὀδυσσεά; ποῦ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὸ σπόρο αὐτῆς τῆς δυσβάστακτης καί, φαινομενικὰ ἔστω, ἀδικῆς μοῖρας τοῦ ἥρωα; γιατί ὁ Ὀδυσσεάς τῆς Ὀδύσειας φαίνεται νὰ θερίζῃ τὸν πικρὸ καρπὸ μιᾶς σπορᾶς πὸς βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τοῦ ἔπους; Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα αὐτὸ πρέπει νὰ δοῦμε ἕνα ἄλλο χωρίο τῆς Ὀδύσειας, πὸς σκόπιμα ὡς τώρα τὸ παρασιωπήσαμε, ὅπου τὸ ὄνομα *Ὀδυσεύς* γεννιέται μέσα ἀπὸ τὸ *ὀδύσασθαι*, ἀλλὰ τὸ *ὀδύσασθαι* δὲν ἔχει πιά τὴν γνωστὴ μας ἐπικὴ σημασία, οὔτε καν τὴν ἴδια γραμματικὴ και συντακτικὴ λειτουργία.

Ἀτόλυκος ὀδυσάμενος.

Στὰ Νίπτρα τῆς ραψωδίας τ, τὸ ἐπεισόδιο δηλαδὴ πὸς ὀδηγεῖ στὸν

ἀναγνωρισμό τοῦ Ὀδυσσεᾶ ἀπὸ τὴν Εὐρύκλεια, ἐμπλέκεται καὶ ὁ παππούς τοῦ Ὀδυσσεᾶ ἀπὸ τὴ μεριά τῆς μάνας του, ὁ Αὐτόλυκος. Ἡ εἴσοδος τοῦ Αὐτόλυκου μέσα στὸ ἐπεισόδιο γίνεται γιὰ νὰ δικαιολογηθῆ ἡ οὐλὴ ποῦ ἔχει ὁ Ὀδυσσεᾶς στὸ πόδι του καὶ ποῦ θὰ χρησιμεύσῃ ὡς σημάδι ἀναγνωρισμοῦ γιὰ τὴν Εὐρύκλεια. Ὡστόσο ἡ παρένθεση αὐτὴ δὲν περιορίζεται μόνο στὸ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἱστορία ἀπὸ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία¹ τοῦ Ὀδυσσεᾶ (πολλὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν τρωικὴ ἐκστρατεία καὶ ἀκόμη περισσότερο πρὶν ἀπὸ τὸ ποιητικὸ παρὸν τῆς Ὀδύσειας), ἀλλὰ μᾶς πηγαινέει ἀκόμη πιὸ πίσω· στὴ γέννηση δηλαδὴ τοῦ Ὀδυσσεᾶ καὶ στὰ βαφτίσια του. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κρίσιμη στιγμή τῆς ζωῆς τοῦ ἥρωα ἀναφέρονται οἱ στίχοι ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρουν: ἡ Ἀντίκλεια εἶναι λεχώνια στὸ γιό της, καὶ ὁ πατέρας της ἔρχεται ἀπὸ τὴν Αἰτωλία νὰ δῆ τὸν νεογέννητο ἐγγονό του. Πάνω στὴν ὥρα φτασμένος ὁ Αὐτόλυκος γίνεται ἀνάδοχος τοῦ παιδιοῦ, ὕστερα ἀπὸ πρόταση τῆς παραμάνας Εὐρύκλειας, μὲ τοὺς ἀκόλουθους στίχους:

τ 406 *γαμβρός ἐμός θυγάτηρ τε, τίθεισθ' ὄνομ' ὅττι κεν εἶπω·
πολλοῖσιν γὰρ ἐγὼ γε ὀδυσσάμενος τόδ' ἰκάνω,
ἀνδράσιν ἠδὲ γυναιξίν ἀνὰ χθόνα πουλυβότειραν·
τῷ δ' Ὀδυσσεὺς ὄνομ' ἔστω ἐπώνυμον.*

Προτοῦ συζητήσουμε τὰ εἰδικὰ προβλήματα αὐτῶν τῶν στίχων, ὅπως καὶ τὰ προβλήματα τῆς μεγαλύτερης παρένθεσης μέσα στὴν ὁποία ἐντάσσονται οἱ στίχοι αὐτοί, μποροῦμε, νομίζω, νὰ κρατήσουμε ὀρισμένα πρῶτα δεδομένα. Ὁ Ὀδυσσεᾶς παίρνει ἐδῶ τὸ ὄνομά του μέσα ἀπὸ τὸ ρῆμα *ὀδυσσασθαι*, αὐτὸ δηλαδὴ τὸ ρῆμα ποῦ θὰ τὸν συνοδεύῃ μὲ τὸ

1. Ὅσο προχωροῦμε πρὸς τὴν ἔξοδο τοῦ ἔπους, τόσο καὶ συμπληρώνεται, μὲ ἀδρὲς βέβαια γραμμές, ἡ προσωπογραφία τοῦ Ὀδυσσεᾶ, προπάντων στὸ μέρος της ἐκεῖνο ποῦ πέφτει ἔξω καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν τρωικὸ πόλεμο. Τὰ Νίπτρα μᾶς προσφέρουν ἀντιπροσωπευτικὲς στιγμὲς ἀπὸ τὴ γέννηση, τὴ νηπιακὴ ἡλικία καὶ τὴν ἐφηβεία τοῦ Ὀδυσσεᾶ. Λίγο πιὸ πρὶν ὁ ἴδιος ὁ ἥρωας (τ 221 - 225) ἔδωσε στὴν Πηνελόπη (μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα μιᾶς πλαστῆς ἱστορίας, ποῦ ἡ ἀπόκλισή της ἀπὸ τὴν πραγματικότητα εἶναι πιὰ ἐλάχιστη) τὸ πορτραῖτο τοῦ ἑαυτοῦ του στὶς παραμονὲς τοῦ τρωικοῦ πολέμου, περιγράφοντας τὴν ἐξωτερικὴ του ἐμφάνιση ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια, ὅταν ξεκινούσε γιὰ τὴν Τροία· στὴ λαμπρὴ αὐτὴ περιγραφή ἡ Πηνελόπη ἀναγνωρίζει (τ 250) τὸ ἄλλοτινὸ πρόσωπο τοῦ ἀνδρα της, καὶ ἀναλύεται σὲ θρήνο. Ἔτσι ὁ ποιητὴς κατορθώνει νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Ὀδυσσεᾶ, δίνοντας καίριες στιγμὲς ἀπὸ τὴν περασμένη ζωὴ τοῦ ἥρωα, τὴν προτρωικὴ, ὅχι ὅμως σὲ χρονολογιακὴ τάξη καὶ ἀλληλουχία, ἀλλὰ μὲ μιὰ τεχνικὴ καθαρὰ δραματικὴ ἐπιστρατεύει τὶς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τὶς σφηνώνει μέσα στὸ ποιητικὸ παρὸν τοῦ ἔργου, γιὰ νὰ φωτίσουν καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν κρισιμότητα τῆς τωρινῆς στιγμῆς.

περιεχόμενό του σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ καὶ θὰ γίνῃ ὁ καθρέφτης, μέσα στὸν ὁποῖο καὶ ὁ ἴδιος καὶ οἱ ἄλλοι θὰ μποροῦν νὰ διαβάσουν τὴ μοῖρα του. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ὅτι στοὺς στίχους αὐτοὺς βρίσκεται ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν ἄλλων χωρίων τῆς Ὀδύσειας ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ συσχετίσουν ἐτυμολογικὰ τὸ ρῆμα *ὀδύσασθαι* μὲ τὸ ὄνομα Ὀδυσσεύς. Γιατὶ αὐτὸ ποὺ ἐκεῖ ἐπαιρνε τὴ μορφή μιᾶς φιλολογικῆς ἀπόπειρας, ἐδῶ ἐπικυρώνεται μέσα σὲ μιὰ πράξη ζωῆς. Ἡ ἀναγωγὴ αὐτὴ εἶναι ἀσφαλῶς θεμιτὴ, ἀλλὰ πρέπει παράλληλα νὰ προσέξουμε τὶς χαρακτηριστικὲς διαφορὰς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ χωρίο καὶ στὰ προηγούμενα ποὺ συζητήσαμε ἕως τώρα¹.

Ἐκεῖ τὸ *ὀδύσασθαι* εἶχε ὡς σταθερὸ του ὑποκείμενο πάντα ἓνα θεὸ καὶ ὡς σταθερὸ ἀντικείμενό του τὸν Ὀδυσσεύα· ἐδῶ τὸ *ὀδυσάμενος* ἔχει ὡς ὑποκείμενό του ἓναν ἥρωα, τὸν Αὐτόλυκο, καὶ ὡς συμπλήρωμά του (ἂς μείνουμε πρὸς τὸ παρὸν σ' αὐτὴν τὴν ἀσαφῆ συντακτικὴ περιγραφή) τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἀντὶ λοιπὸν τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς δυσἀρέσκειας τῶν θεῶν ἀπέναντι στὸν Ὀδυσσεύα, μὲ τὸ *ὀδυσάμενος* τοῦ τ 407 περνοῦμε σὲ μιὰ καθαρὰ ἀνθρώπινη ὀργὴ καὶ δυσἀρέσκεια, τόσο ὡς πρὸς τὴν ἀφετηρία τῆς ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ στόχο τῆς. Τέλος στὰ προη-

1. Πρβ. καὶ G. E. Dimock, Jr., *The Name of Odysseus: Essays on the Odyssey, Selected Modern Criticism*, edited by C. H. Taylor, Jr., Indiana University Press, Bloomington 1963, σ. 54 - 72. Τὸ δοκίμιό αὐτὸ τοῦ Dimock, ποὺ ἐπιχειρεῖ, μὲ ἓνα ἀνάλογο πρὸς τὸν δικό μας τρόπο, νὰ διαβάσῃ τὴ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα μέσα στὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα (σ. 54 κ.ε. καὶ 56 κ.ε.), κάνει τὸ λάθος νὰ ἐξισώνει σὲ σημασίαν καὶ σύνταξιν τὸ χωρίο τ 405 κ.ε. μὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Ὀδύσειας, ποὺ ἐπιχειροῦν ἢ ὑπαινίσσονται τὴν ἐτυμολογικὴ σχέση τοῦ ὀνόματος Ὀδυσσεύς μὲ τὸ ρῆμα *ὀδύσσομαι*. Ἐτσι, ἐνῶ ἐμεῖς βλέπουμε στὸ χωρίο τοῦ τ διαστρωματώσεις τῆς παλιᾶς παράδοσης γιὰ τὴ μορφή καὶ τὴ μοῖρα τοῦ προεπικοῦ καὶ προοδυσσειακοῦ Ὀδυσσεύα, πάντα στὶς ὁποῖες στήνει ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας τὸ εἶδωλο τοῦ ὀδυσειακοῦ Ὀδυσσεύα, ὁ Dimock ἀγνοεῖ τὴ διάκριση αὐτὴ, καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνασύρῃ τὸν ὀδυσάμενον Ὀδυσσεύα τῆς ραψωδίας τ πίσω ἀπὸ κάθε ἐνέργεια καὶ λόγο τοῦ ὀδυσειακοῦ Ὀδυσσεύα. Γενικὰ ὁ Dimock χειρίζεται τὸ θέμα του μὲ μιὰ τόλμη ποὺ φτάνει συχνὰ στὰ ὅρια τῆς αὐθαιρεσίας καὶ ποὺ λίγη σχέση ἔχει μὲ τὴν αὐστηρότερη ἐπιστημονικὴ μέθοδο. Ἡ ἰδιομορφία αὐτὴ δίνει στὸ δοκίμιό του θέρμη καὶ ἀμεσότητα, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μερὶά γίνεται αἰτία νὰ χάνονται μερικὲς ὀρθὲς καὶ δεξυτάτες παρατηρήσεις μέσα στὸ νεφέλωμα μιᾶς προσωπικῆς ἐμπνευσης ποὺ δὲν συμφωνεῖ πάντα οὔτε μὲ τὸ γράμμα οὔτε μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Ὀδύσειας. Σημαιολογεῖ λ.χ. τὸ *ὀδυσάμενος* μὲ μιὰ εὐφάνταστη ποιικιλία: ἄλλοτε τὸ ἐξισώνει μὲ τὸ «πάσχω», ἄλλοτε μὲ τὸ «προκαλῶ πόνον», ἄλλοτε τὸ ταυτίζει μὲ τὸ περιεχόμενό τοῦ «πολύτροπος», γιὰ νὰ καταλήξῃ (σ. 55) στὴν ἀκόλουθη περίεργη ὀπωσδήποτε ἐξήγησιν: *odyssasthae means essentially «to cause pain (odynē) and to be willing to do so».*

γούμενα χωρία ή σχέση του 'Οδυσσέα προς τὸ ὀδύσσασθαι ἦταν εὐθεία καὶ ἄμεση, ἐνῶ ἐδῶ εἶναι ἔμμεση καὶ πλάγια· τὸ ὀδυσσάμενος ἀνήκει στὸν Αὐτόλυκο, ἀφορᾷ στὸ περιβάλλον τοῦ μυθικοῦ αὐτοῦ ἥρωα, καὶ μεταβιβάζεται ὡς ἐμπειρία στὸν 'Οδυσσέα, ποῦ ὀνομάζεται ἔτσι ἐξαιτίας ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν ἐμπειριῶν τοῦ παπποῦ του. Ἡ προοπτικὴ λοιπὸν ποῦ δημιουργεῖται μὲ τὴ συνάψη τοῦ ὀνόματος 'Οδυσσεὺς (τ 405) πρὸς τὸ ὀδυσσάμενος (τ 407) εἶναι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις διαφορετικὴ καὶ ἰδιότυπη· ἂν στὰ ἄλλα χωρία τῆς 'Οδύσειας μιλήσαμε γιὰ ἐπικὴ καὶ ἥρωικὴ χρῆση τοῦ ὀδύσσασθαι, ἐδῶ νομίζω πὼς μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὴ χρῆση τοῦ ὀδυσσάμενος νοβελιστικὴ. Γιὰ νὰ γεφυρώσουμε τίς δύο αὐτὲς σημασίες καὶ χρήσεις τοῦ ρήματος, χρειάζεται νὰ μελετήσουμε τὴ σχέση ποῦ ὑπάρχει ἢ ὑποκρύπτεται ἀνάμεσα στὴ μορφή τοῦ Αὐτόλυκου καὶ στὴ μορφή τοῦ 'Οδυσσέα, καὶ μάλιστα ὄχι μόνο στὴν ὀδυσσειακὴ, ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὴν ἐπικὴ τῆς ἐκδοχῆς.

Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸν Αὐτόλυκο παραπέμπω στὰ μυθολογικὰ λεξικά¹, στὸ ἄρθρο τῆς RE² καὶ σὲ μιὰ πολὺ ἀξιόλογη μελέτη τοῦ Károly Marót³, ποῦ θὰ μᾶς χρησιμεύσει καὶ ἀμέσως παρακάτω. Ἐδῶ περιορίζομαι στὰ ὅσα λέγονται γιὰ τὸν Αὐτόλυκο στὴν 'Οδύσεια. Τὸ ὄνομα τοῦ Αὐτόλυκου ἀναφέρεται μέσα στὸ ἔπος εἴτε γιὰ νὰ δηλωθῆ ἢ καταγωγῆ τῆς 'Αντίκλειας καί, σὲ προέκταση, τοῦ 'Οδυσσέα⁴, εἴτε, ὅπως λ.χ. ἐδῶ, σὲ συνάφεια μὲ τὴν οὐλὴ ποῦ εἶχε στὸ πόδι του ὁ ἐγγόνος του⁵. Ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἀνακρούεται στὴ ραψωδία τ τὸ θέμα τῆς οὐλῆς, ὁ ποιητὴς δὲν περιορίζεται μόνο στὸ ὄνομα τοῦ Αὐτόλυκου, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ σὲ μιὰ σύντομη σύσταση τοῦ μυθικοῦ αὐτοῦ προγόνου τοῦ 'Οδυσσέα:

τ 394 *Αὐτόλυκόν τε καὶ υἱας,
μητρὸς ἐῆς πατέρ' ἐσθλόν, ὃς ἀνθρώπους ἐκέκαστο
κλεπτοσύνη θ' ὄρκῳ τε· θεὸς δέ οἱ αὐτὸς ἔδωκεν
'Ερμείας· τῷ γὰρ κεχαρισμένα μηρία καῖεν
ἀρνῶν ἠδ' ἐρίφων· ὁ δέ οἱ πρόφρων ἄμ' ὀπήδει.*

1. Βλ. W. H. Roscher I, σ. 735 - 736.

2. RE II, σ. 2600 - 2601.

3. K. Marót, Autolykos: Minoica und Homer: Eine Aufsatzsammlung hrg. von V. Georgiev und I. Irmscher, Βερολίνο 1961, σ. 24 - 30.

4. λ 85 καὶ ω 334.

5. τ 394 - 466. Στὴν 'Ιλιάδα τὸ ὄνομα τοῦ Αὐτόλυκου ἀναφέρεται μόνο μιὰ φορὰ στὴν προβληματικὴ γιὰ τὴ γνησιότητά τῆς δέκατη ραψωδία: K 267.

Μὲ βάση αὐτοὺς κυρίως τοὺς στίχους καὶ σὲ προέκταση ὁλόκληρη τὴν ἐπόμενη σκηνή, στὴν ὁποία ἐμπλέκονται ὁ Αὐτόλυκος καὶ οἱ γιοὶ του (τ 405 - 466) — ἰδιαίτερα μάλιστα στὸ μέρος της, ὅπου οἱ γιοὶ τοῦ Αὐτόλυκου μὲ μιὰ ἐπαιδιή (τ 457) σταματοῦν τὸ αἷμα στὴν πληγὴ τοῦ Ὀδυσσεύα —, ὁ Marót φτάνει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Αὐτόλυκου ἀνάγεται σὲ ἓνα προομηρικὸ μαγικὸ τραγούδι, πού τόσο τὸ περιεχόμενό του ὅσο καὶ τὸ ἦθος του δὲν εἶχαν ἀρχικὰ καμιά σχέση μὲ τὸ ἥρωικὸ ἔπος· τὸ τραγούδι αὐτὸ τὸ διασκεύασε καὶ τὸ ἐπένδυσε ἐπικά ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας, προσαρμόζοντάς το στοὺς συνθετικοὺς σκοποὺς τῆς σκηνῆς τῶν Νίπτρων, ἔμειναν ὅμως παρ' ὅλα αὐτὰ εὐδιάκριτα ἔχνη τῆς ἀρχαϊκῆς του προέλευσης¹. Μέσα λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ τραγούδι — πάντα κατὰ τὴν ἀποψὴ τοῦ Marót — ὁ Αὐτόλυκος ἀντιπροσωπεύει ἓνα μυθικὸ τύπο πανούργου μάγου (τὸ ἀρχέτυπό του εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἑρμῆς καὶ ἀντίγραφά του ὑπάρχουν καὶ ἄλλα στὴν ἀρχαία μυθολογία — ἀναφέρω χαρακτηριστικὰ τὸν Σίσυφο²), πού οἱ ἐξαιρετικὲς ἰκανότητές του, δῶρα ἀπειθείας τοῦ Ἑρμῆ, τὸν βοήθουσιν νὰ ἀποκτᾷ ὅ,τι ἤθελε, δίχως οἱ ἄλλοι νὰ τὸν ὑποψιάζωνται (κλεπτοσύνη), καὶ νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴ λεία του θέλοντας τοὺς ἀνθρώπους μὲ μαγικὰ μέσα, μὲ ξόρκια (ὄρκω). Δὲν χρειάζεται νομίζω νὰ πάρουμε ἐδῶ μέρος στὴ συζήτηση ἂν ἡ λέξις ὄρκος σχετίζεται ἐτυμολογικὰ μὲ τὴ λέξις ἔρκος· ἡ ἀποψὴ πάντως τοῦ Marót ὅτι τὸ ὄρκω δὲν ἔχει στὸ τ 396 τὴ συνηθισμένη του ἐπικὴ σημασία, ἀλλὰ δηλώνει τὰ θελκτήρια μέσα τοῦ Αὐτόλυκου, μὲ τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος δέσμευε τὸ θῦμα του, γιὰ νὰ πάρῃ ὅ,τι ἤθελε, μοῦ φαίνεται ὁλό-τελα πειστικὴ³.

Αὐτὴ εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Marót. "Ὅτι ὁ Αὐτόλυκος ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀντίγραφα μαγικῆς πανουργίας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μυθολογίας, μποροῦμε νομίζω δίχως ἐπιφύλαξιν νὰ τὸ δεχτοῦμε. Ἄν χρειάζεται νὰ πᾶμε ἀκόμη πιὸ πίσω καὶ νὰ ρωτήσουμε ποιά βιωματικὴ ἐμπειρία μυθοποιεῖται στὸ πρόσωπο καὶ στὸ ἦθος τοῦ Αὐτόλυκου, θὰ ἔλεγα ὅτι, γιὰ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψιν, ἡ ἀσυνήθιστη ἐξυπνάδα προκαλεῖ πάντα στὸν μέσο ἄνθρωπο, κοντὰ βέβαια στὸ θαυμασμό, μιὰ δυσάρεστη ἐκπληξιν, ὅταν μάλιστα προβάλλεται στὴν ἀμοραλιστικὴ

1. Marót, ἔ. ἀ. σ. 25.

2. Ὁ Σίσυφος λ.χ. εἶναι ὄχι μόνον ἀνάλογος μὲ τὸν Αὐτόλυκο μυθικὸς τύπος πανούργου, ἀλλὰ καὶ κύριος ἀντίπαλος — σύμφωνα μὲ ἀρχαῖες παραδόσεις — τοῦ Αὐτόλυκου. Γιὰ τίς ἀρχαῖες (ἐλληνικὲς καὶ ρωμαϊκὲς) πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸν Αὐτόλυκο δὲς M a r ó t, ἔ. ἀ. σ. 27 καὶ σημ. 1 τῆς ἴδιας σελίδας.

3. Βλ. συνοπτικὰ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία στὸν F r i s k, λ. ἔρκος.

της έκδοχῆ· ἀποδίδεται λοιπὸν σὲ μαγικὲς ἰκανότητες καὶ σὲ ἰδιαίτερη εὐνοια κάποιου θεοῦ πρὸς τὸν πανοῦργο καὶ πανέξυπνο ἥρωα. Ὅπως δὲ ποτε ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Maróτ κρατοῦμε ὡς βέβαιο δεδομένο τὴν παρατήρησή του ὅτι ὁ Αὐτόλυκος, ὅπως περιγράφεται στὸ τ 394 - 398, συνθέτει ἓνα πρόσωπο καὶ ἓνα ἦθος ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἥρωικοῦ ἔπους καὶ πιὸ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια.

Σὲ στενὴ σχέση μετὰ τὸ μὴ ἐπικὸ ἦθος τοῦ Αὐτόλυκου βρίσκονται, νομίζω, καὶ οἱ ἐμπειρίες του, ποὺ ὑπόκεινται στὸ ὀδυσσάμενος, ἐμπειρίες ποὺ τίς μεταβιβάζει ὁ παππὸς στὸν ἐγγονό. Γιατὶ ἡ περίπτωσις νὰ ἐρμηνευθῆ τὸ πολλοῖσιν γὰρ ἐγὼ γε ὀδυσσάμενος τόδ' ἰκάνω, | ἀνδράσιν ἠδὲ γυναιξίν στήν καθαρὰ ἐνεργητικὴ καὶ μεταβατικὴ του σημασία, πρέπει νομίζω νὰ ἀποκλεισθῆ¹· κλέβοντας καὶ ξεγελώντας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, νὰ θύμωνε κιόλας ὁ Αὐτόλυκος, πᾶσι πολὺ. Ἡ μετοχὴ λοιπὸν ἢ ἔχει μέση σημασία (μετὰ τὰ φερσίματά του, τὴν κλεπτοσύνην καὶ τὸν ὄρκον του, προκαλοῦσε ὁ Αὐτόλυκος τὴν ὀργὴν καὶ τὴ βαρὴν δυσἀρέσκεια τῶν συνανθρώπων του) ἢ καθαρὰ παθητικὴ (τὸ ὀδυσσάμενος ἐπομένως σημαίνει τότε μισηθεὶς, καὶ ἡ σύνταξις τῆς μετοχῆς μετὰ δοτικῆ ἀντιστοιχεῖ στήν σύνταξιν τοῦ ἀπεχθάνομαι μετὰ δοτικῆ, ποὺ τὴ βρίσκουμε στὸ κ 75, στὰ λόγια μάλιστα ποὺ λέει ὁ Αἴολος στὸν Ὀδυσσεά, ὅταν ἐκεῖνος ξαναζητᾷ τὴ βοήθειαν τοῦ δαίμονα, ὕστερα ἀπὸ τὴ μωρία τῶν συντρόφων του: ἔρρ', ἐπεὶ ἀθανάτοισιν ἀπεχθόμενος τόδ' ἰκάνεις — ὁ στίχος ἐξἄλλου αὐτὸς ἔχει, ὅπως φαίνεται ἀμέσως, καὶ ἄλλα κοινὰ σημεῖα στὴ μορφολογίαν του μετὰ τὸν τ 475)². Ἡ ἀπόστασις βέβαια ἀνάμεσα στὴ μέση καὶ στὴν παθητικὴν σημασίαν δὲν εἶναι μεγάλη, πρέπει ὁμοίως νομίζω νὰ κρατηθῆ,

1. Τὴν ἐνεργητικὴν μεταβατικὴν σημασίαν καὶ σύνταξιν τοῦ ὀδυσσάμενος στὸ τ 407 τὴν ἀποκλείουσι ἤδη τὰ ἀρχαῖα σχόλια καὶ ὁ Εὐστάθιος. Μετὰ τὸν ἀρχαῖον σχολιαστὴ συντάσσονται οἱ Ebeling, E. Wüst, ξ. ἀ., σ. 1909, καὶ ὁ K. Maróτ, ξ. ἀ., σ. 28, σημ. 4. Μετὰ τὴν ἐπικὴν χρῆσιν καὶ σύνταξιν τοῦ ῥήματος συμφωνεῖ καὶ ὁ στίχος ἀπὸ τὴν Vita Herodotea: Homeri opera, Allen, τόμ. V ἰζ' 242. Ἀντίθετα τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Σοφοκλῆ (N² 880) προφανῶς παραφράζει τὸ χωρίον τ 405 κέ. καὶ ἐπιβεβαιώνει (παρὰ τὴν συντακτικὴν ἀντιστροφήν) τὴν παθητικὴν σημασίαν τῆς μετοχῆς ὀδυσσάμενος στὸν στ. τ 407:

ὄρθως δ' Ὀδυσσεὺς εἶμ' ἐπώνυμος κακοῖς·
πολλοὶ γὰρ ὠδύσαντο δυσμενεῖς ἐμοί.

Στὸ ἀπόσπασμα λοιπὸν τοῦ Σοφοκλῆ ἔχουμε τὴ νοβελιστικὴν σημασίαν τοῦ ῥήματος, ὅπως καὶ στὸ τ τῆς Ὀδύσειας· τὸν Ὀδυσσεά δηλ. φορτωμένο μετὰ τὴν δυσἀρέσκειαν καὶ τὸ μῖσος τῶν συνανθρώπων του, ὅχι τῶν θεῶν.

2. Βλ. καὶ E. Wüst, ξ. ἀ. σ. 1909. Τὸ τόδ' ἰκάνεις στὸ κ 75 ἀντιστοιχεῖ στὸ τόδ' ἰκάνω τοῦ τ 407, ἐνῶ ἡ μετοχὴ ἀπεχθόμενος κατέχει ἀκριβῶς τὴν ἴδιαν θέσιν τοῦ στίχου, ποὺ πιάνει καὶ ἡ μετοχὴ ὀδυσσάμενος.

γιατὶ θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ γεφυρώσουμε τὴ νοβελιστικὴ μὲ τὴν ἐπικὴ χρῆση τοῦ ρήματος *ὀδύσσομαι*, τὸν Αὐτόλυκο δηλαδή μὲ τὸν Ὀδυσσεύα· γιατί ἡ μέση σημασία καὶ σύνταξη (μὲ μιὰ δοτικὴ ποῦ ἀναφέρεται στοὺς συνανθρώπους τοῦ Αὐτόλυκου) εἶναι τὸ μερίδιο τοῦ *ὀδυσσάμενος* ποῦ κληροδοτεῖ ὁ παππούς στὸν ἐγγονό, ἐνῶ ἡ παθητικὴ σημασία καὶ σύνταξη (μὲ μιὰ δοτικὴ ὅπου στὴ θέση τῶν ἀνθρώπων ἔχουμε πιά τοὺς θεούς, ὅπως στὸ κ 75) προδιαγράφουν τὴν ὀδυσσειακὴ μοίρα τοῦ ἥρωα. Φτάσαμε ὁμως στὸ κρίσιμο σημεῖο ὅπου πρέπει νὰ συσχετίσουμε καὶ οὐσιαστικὰ τὸν ἀντιηρωικό, ἀμοραλιστὴ πανοῦργο Αὐτόλυκο, μὲ τὸν πολυμήχανο, ἐπικό ὁμως Ὀδυσσεύα.

Ὀδυσσεὺς ὀδυσσάμενος.

Σήμερα θεωρεῖται πιά βέβαιο ὅτι ὁ Ὀδυσσεύας ὡς μυθικὴ μορφή εἶναι πολὺ παλιὰ, ἀρχαιότερη ὅποσδήποτε ἀπὸ τὰ χρόνια μέσα στὰ ὁποῖα διαμορφώνεται ἐπικά ὁ τρωικός μῦθος¹. Τὸ προελληνικό του ὄνομα ἀποτελεῖ ἤδη μιὰ ἐνδειξη γι' αὐτό· ἴσως καὶ ἡ ἀρχικὴ του κοιτίδα (ἢ Ἀρκαδία ἢ ἡ Αἰτωλία, γιατί ἡ Ἰθάκη ἔρχεται τρίτη στὴ σειρά). Πότε καὶ πῶς συνδέθηκε ἡ μορφή τοῦ Ὀδυσσεύα μὲ τὸ νοβελιστικὸ θέμα τῶν θαλασσιῶν του περιπετειῶν, δὲν τὸ ξέρουμε· τὸ πιθανότερο ὁμως εἶναι ὅτι αὐτὸ ἔγινε προτοῦ ὁ ἥρωας εἰσβάλλῃ στὸν τρωικό μῦθο². Ὅσο γιὰ τὸ ἄλλο νοβελιστικὸ θέμα ποῦ κάποτε ἐνώθηκε μὲ τὴ μορφή τοῦ Ὀδυσσεύα (ἐνοῶ τὴν ἱστορία τοῦ ξενιτεμένου ποῦ γυρίζει, ὕστερα ἀπὸ πολὺχρονες καὶ ἐπικίνδυνες περιπέτειες, στὸ σπίτι του καὶ βρίσκει τὴ γυναίκα του πάνω στὴν ὥρα ποῦ ἐκείνη ἐτοιμάζεται γιὰ δεύτερο γάμο, εἴτε γιατί ἐξαναγκάζεται εἴτε γιατί νομίζει πῶς πέθανε ὁ ἄντρας της) μποροῦμε μὲ πολλὴ πιθανότητα νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι μοτίβο πολὺ παλιὸ καὶ ἀρχικά ἄσχετο μὲ τὸν τρωικό μῦθο³. Ὅποσδήποτε ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ θέματα, ὅταν κάποτε — πολὺ πρῶμα — συνδέθηκαν μὲ τὴ μορφή τοῦ Ὀδυσσεύα, ὁ ἥρωας κέρδισε μερικὲς τυπικὲς καὶ σαφεῖς ιδιότητες: οἱ θαλασσινὲς περιπέτειες ἀπαιτοῦσαν ἐπιμονή, ὑπομονή καὶ ριψοκίνδυνο θάρρος· ἡ ἐπιστροφή τοῦ ξενιτεμένου στὴν πατρίδα ἔβαζε γιὰ προϋπόθεση τὴ βαθιὰ ἀγάπη τοῦ ἥρωα γιὰ τὸν τόπο του καὶ τὸ σπίτι του, καὶ τὴν πίστη τῆς γυναίκας του. Ἀλλὰ ἡ βασικὴ γραμμὴ στὸ ἦθος τοῦ

1. Βλ. E. Wüst, ἔ. ἀ. σ. 1913 κέ.

2. Βλ. τὸ βιβλίο τοῦ L. Radermacher, *Die Erzählungen der Odyssee*, Sb. Akad. Wissensch. Wien, Phil. - Hist. Kl. 178, 1 (1915).

3. Πρβ. καὶ I. Θ. Κακριδῆ, Ἀναγνωρισμὸς Ὀδυσσεύως, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλολ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης 7 (1956) 251 - 260.

ἐπικοῦ Ὀδυσσεᾶ δὲν φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ θέματα· γιὰ τὴν πανουργία του, τὴν ἐξυπνάδα του καὶ τὴ ρητορική του ἱκανότητα τὰ χρωστᾶ ὁ ἥρωας πρὸς πολὺ στὴν καταγωγὴ του, ἢ καλύτερα στὴ συγγενεία του μὲ μυθικά πρότυπα σὰν τοῦ Αὐτόλυκου. Ἄσχετα μὲ τοὺς μετασχηματισμοὺς πού γνῶρισε ἡ ἀμοραλιστικὴ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεᾶ, ἀπὸ τότε πού ὁ ἥρωας μπῆκε μέσα στὸν τρωικὸ κύκλο, ἀποδείχτηκε ὁ πρὸ ἰσχυρὸς καὶ ὁ πρὸ ἀνθεκτικὸς σπóρος τῆς προσωπικότητάς του. Κάτι παραπάνω· ὁ ἐπίπλοκος καὶ κερδαλεόφρων Ὀδυσσεᾶς ἀποτέλεσε μέσα στὸ ἔπος ἕνα σκάνδαλο (ὅπως, ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἄποψη, σκάνδαλο ὑπῆρξε ἡ Ἐλένη μὲ τὴν ὁμορφιά της καὶ τὴν ἀπιστία της¹), πού συντηρήθηκε καὶ μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ ἔπος: στὸ δράμα, στὴ ρητορική, στὴ φιλοσοφία². Ἦδη ἡ προοδυσσειακὴ ἐπικὴ ποίηση προσπάθησε, ὅπως θὰ δοῦμε, νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἀμοραλιστικὴ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεᾶ σὲ ἐπικὴ ἀρετὴ, καὶ τὸ κατόρθωσε σὲ μεγάλο βαθμὸ. Στὴν Ὀδύσεια ὅμως ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἔφτασε σ' ἕνα ὀλοκληρωμένο πιά ἀποτέλεσμα καὶ ἀπὸ τεχνικὴ καὶ ἀπὸ οὐσιαστικὴ ἄποψη. Γιὰ τὴν Ὀδύσεια εἶναι πού δημιούργησε ἕναν Ὀδυσσεᾶ, ὅπου, στὴ θέση τῆς μόνιμης δυσარέσκειας πού προκαλοῦσε ἡ παραδοσιακὴ του πανουργία — κοντὰ βέβαια καὶ πέρα ἀπὸ τὸ θαυμασμό —, ἔβαλε τὴ συμπάθεια γιὰ τὰ πάθη τοῦ ἥρωα καὶ τὸν κατέστησε ἔτσι μιὰ μορφὴ τραγικὴ· ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεᾶ μὲν δηλαδή Ὀδυσσεᾶ τῆς ραψωδίας τ, τὸν ἐγγονὸ καὶ τὸν κληρονόμο τοῦ Αὐτόλυκου, ἔφτασε, χρησιμοποιώντας ὡς κύρια γέφυρα τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα, στὸν Ὀδυσσεᾶ μὲ τὴν παθητικὴ σημασία τοῦ ρήματος — τὸν ἥρωα δηλαδή πού ὑφίσταται τὴν ὑπέρμετρη ὀργὴ τῶν θεῶν μὲ καρτερία, καὶ στὸ τέλος βγαίνει καὶ σ' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, πολὺ πρὸ δύσκολον ἀπὸ τοὺς προηγουμένους ἄθλους του, νικητῆς. Καὶ ἡ μεταμόρφωση αὐτὴ ἐγένετο στὴν Ὀδύσεια, δίχως ὁ Ὀδυσσεᾶς νὰ πᾶψῃ οὔτε μιὰ στιγμὴ νὰ εἶναι ὁ πολύτροπος καὶ ὁ πολυμήχανος ἥρωας — τὴ φορὰ ὅμως αὐτὴ μ' ἕναν ἄλλο τρόπο ἀπ' ὅ,τι τὸ ἤθελε ἡ καταγωγὴ του, ἀκόμη καὶ ἡ προηγούμενη ἐπικὴ ποίηση, μὲ ἐξαιρέση ἴσως τὴν Ἰλιάδα. Παρακάτω θὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε συνοπτικά, καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο κάπως σχηματικά, τίς φάσεις αὐτῆς τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας πού γνῶρισε ἡ μορφὴ τοῦ Ὀδυσσεᾶ, γιὰ νὰ φτάσῃ ἀπὸ τὸν ἐπίπλοκο

1. Γιὰ τὸν τρόπο πού ὑπερβαίνει τὸ σκάνδαλο τῆς Ἐλένης ἢ Ἰλιάδα βλ. I. Θ. Κακριδῆ, Προβλήματα τῆς ὁμηρικῆς Ἐλένης, ἔ.ἀ., καὶ Helena und Odysseus, ἔ.ἀ.

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ E. W ü s t, ἔ.ἀ. σ. 1914 κέ.

ἥρωα τῆς προεπικῆς παράδοσης στὸν πολύτροπο ἀλλὰ πάσχοντα Ὀδυσσεύα τῆς Ὀδύσσειας.

Ὁ Αὐτόλυκος, ὡς μυθικὸ πρότυπο τοῦ Ὀδυσσεύα, κληροδοτεῖ στὸν ἐγγονό του ὄχι μόνο τὶς ἐμπειρίες του, ποὺ ὑπόκεινται στὴ μετοχὴ *ὄδυσαμενος* ἀλλὰ καὶ τὰ βασικά του προσόντα, τὰ δῶρα τοῦ Ἑρμῆ: τὴν *κλεπτοσύνη* δηλαδή, τὸν ὄρκο καὶ τὴν *ἐπαιοιδή*. Τὰ βασικά αὐτὰ χαρακτηριστικὰ παρακολουθοῦν τὸν Ὀδυσσεύα καὶ μέσα στὴν ἐπική του δραστηριότητα, καὶ μποροῦμε, ἀποσπώντας τα κάθε φορά ἀπὸ τὸ ἐπικό τους πλαίσιο, νὰ ἀναγνωρίσουμε, περισσότερο ἢ λιγότερο, τὴν ἀρχικὴ τους ποιότητα καὶ καταβολή.

Γιὰ νὰ ἐνισχυθοῦν οἱ γενεαλογικὲς σχέσεις τοῦ Ὀδυσσεύα μὲ τὸν Ἑρμῆ, ἡ ἀρχαία παράδοση προσπάθησε — πότε ἀκριβῶς δὲν ξέρομε — νὰ ἀνεβάσῃ στὸ θεὸ αὐτὸν τὴν καταγωγὴ τοῦ ἥρωα ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ μεριά τῆς μητέρας του, ἀλλὰ καὶ τοῦ πατέρα του¹ (σύμφωνα μὲ μιὰ ἱστορία ἐξάλλου, ὁ πραγματικὸς πατέρας τοῦ Ὀδυσσεύα δὲν ἦταν ὁ Λαέρτης, ἀλλὰ ὁ πονηρὸς καὶ πανέξυπνος Σίσυφος²). Ἔτσι ὁ ἥρωας δέθηκε ὅσο γινόταν στενώτερα μὲ τὸ γιὸ τῆς Μαΐας. Εἰδυλλιακὴ ἀντανάκλαση αὐτῆς τῆς πολὺ παλαιᾶς σχέσης τοῦ Ὀδυσσεύα μὲ τὸν Ἑρμῆ ἔχουμε στὸ ἐπεισόδιο τῆς Κίρκης στὴν Ὀδύσεια. Ἐκεῖ (κ 274 κέ.) ὁ θεὸς μὲ τὴ μορφὴ ἑνὸς ἐφήβου, κρατώντας ὅμως πάντα τὸ μαγικὸ του ραβδί, ἐξασφαλίζει προκαταβολικὰ τὸν ἥρωα ἀπὸ τὸ δόλο τῆς Κίρκης: στὸ βοτάνι ποὺ τοῦ δίνει (*μῶλυ*) καὶ στὴ συμβουλὴ (νὰ μὴν ἀνέβῃ προηγουμένως στὸ κρεβάτι τῆς μάγισσας, προτοῦ τὴ δέσῃ μὲ ὄρκο ὅτι θὰ κάνη ὅ,τι τῆς ζητήσῃ) εὐκολὰ ἀναγνωρίζουμε τὰ δῶρα τοῦ Ἑρμῆ στὸν Αὐτόλυκο.

Ἀπὸ τὰ λιγότερα μεταπλαστὰ στοιχεῖα μέσα στὸ ἔπος εἶναι οἱ μαγικὲς ἰκανότητες, ὅταν μάλιστα αὐτὲς συνοδεύουν ἕναν ἐπικὸ ἥρωα. Κι ὡστόσο τὸ *μῶλυ* στὸ ἐπεισόδιο τῆς Κίρκης, μὲ τὴν ἀποτρεπτικὴ του δραστηριότητα, μπορεῖ, νομίζω, νὰ συνδυαστῇ μὲ τὴν *ἐπαιοιδή*, τὸ μαγικὸ δηλαδή μέσο, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ γιοὶ τοῦ Αὐτόλυκου σταματοῦν στὸ τ τῆς Ὀδύσσειας τὸ αἶμα στὴν πληγὴ τοῦ Ὀδυσσεύα. Ὅπως ἐκεῖ, ἔτσι καὶ ἐδῶ, στὰ χέρια ἑνὸς προσώπου βρίσκεται κάποιον μαγικὸ μέσο. Μέσα στὴν Ὀδύσεια, ὅσο θυμοῦμαι, πουθενὰ ἀλλοῦ ὁ Ὀδυσσεύας δὲν παίζει παρόμοιον ρόλο — ἡ περίπτωσις μὲ τὸ πανὶ τῆς Λευκοθέας ποιοτικὰ καὶ θεματικὰ εἶναι κάτι διαφορετικὸ³. Στὴν Αἰθιοπίδα ὅμως ἔχου-

1. Βλ. E. Wüst, ἔ.ἀ. σ. 1918.

2. Πρβ. Σχόλια στὸν Λυκόφωνα 344, Hyginus, fab. 201, καὶ Σχόλια στὸ X 266 τῆς Ἰλιάδας.

3. ε 333 - 350. Βλ. σχετικὰ καὶ W. Schadewaldt, Kleiderdinge, Hermes 87 (1959) 13 - 26.

με μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα πληροφορία: μετὰ τὸ φόνου τοῦ Θερσίτη, ὁ Ἀχιλλέας καθαίρεται ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά¹. Ἀπὸ τοῦ ἄλλου, ἂν ὄχι ἀπὸ τὸν Αὐτόλυκο καὶ γενικότερα τὴν προεπική του ἱστορία, ἔχει ὁ Ὀδυσσεάς αὐτὴ τὴ μαγική, ἐξαγνιστικὴ ἱκανότητα; Μιὰ ἄλλη μαρτυρία, ποὺ δὲν μποροῦμε ὥστόσο νὰ χρονολογήσουμε τὴν προέλευσή της, θέλει τὸν Ὀδυσσεά νὰ παίξει ἕναν ἀνάλογο πάλι ρόλο· ὁ πληγωμένος Τήλεφος στὸ Ἄργος γιαιτρεύεται ὕστερα ἀπὸ συμβουλὴ τοῦ Ὀδυσσεά². Ἔτσι ὁ Ὀδυσσεάς, ἀκόμη καὶ μέσα στὸ ἔπος, δὲν χάνει ὁλότελα τὶς κληρονομημένες ἀπὸ τὸν παπποῦ του θεραπευτικὲς ἢ ἀποτρεπτικὲς ἱκανότητές του³.

Ὁ ὄρκος, τὸ ἄλλο δῶρο τοῦ Ἑρμῆ στὸν Αὐτόλυκο, δὲν μπορεῖ εὐκολὰ νὰ ἀποσπαστῆ ἀπὸ τὴν κλεπτοσύνη. Εἶδαμε ποιά ἔννοια δίνει στὴ λέξη ὁ Μαρὸτ: στὸν ὄρκο τοῦ τ 396 βλέπει τὰ θελκτῆρια μέσα ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του ὁ Αὐτόλυκος (ἕνα εἶδος ξόρκια λοιπόν), γιὰ νὰ μπορῆ νὰ ἐξασφαλίξεται καὶ ὁ ἴδιος, ὅταν ἔκανε τὶς πανουργίες του, καὶ νὰ ἐξασφαλίξῃ καὶ τὴν κλεμμένη του λεία. Ὁ ὄρκος, μὲ τὴν ἐπική του ὁμῶς πιά σημασία καὶ χρῆση, παρακολουθεῖ σταθερὰ τὸν Ὀδυσσεά καὶ μέσα στὸ ἔπος, σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μὲ τὴν ἐξελεγμένη του κλεπτοσύνη. Ἀναφέρω μερικὰ τυπικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν ἐπικὸ κύκλο καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ὀδύσεια: Στὸ δ τῆς Ὀδύσειας, στὴν ἱστορία ποὺ λείει ἢ Ἑλένη γιὰ τὴν περίφημη αἰκία τοῦ Ὀδυσσεά, τονίζεται ὅτι ὁ ἥρωας, προτοῦ μαρτυρήσῃ τὴν ταυτότητά του στὴ γυναίκα τοῦ Μενελάου, τὴ δίνει πρῶτα μὲ ὄρκο πὼς δὲν θὰ τὸν φανερώσῃ στοὺς Τρῶες⁴. Ἀνάλογη στάση κρατᾷ ὁ Ὀδυσσεάς καὶ μπροστὰ στὴν Καλυψώ: ὅταν ἐκείνη τὸν βεβαιώνει ὅτι συγκατατίθεται νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ νησί της, ὁ Ὀδυσσεάς δὲν πείθεται, παρὰ μόνον ἀφοῦ προηγουμένως βάζει τὴν Καλυψώ νὰ σφραγίσῃ τὰ λόγια της μὲ ὄρκο⁵. Τοὺς συντρόφους του ἐξάλλου δὲν τοὺς ἀφήνει ὁ Ὀδυσσεάς νὰ πατήσουν τὸ πόδι τους στὴ Θρινα-

1. Στὴν περίληψη τοῦ Πρόκλου ἡ σχετικὴ φράση ἔχει ὡς ἐξῆς: μετὰ δὲ ταῦτα Ἀχιλλεύς εἰς Λέσβον πλεῖ καὶ θύσας Ἀπόλλωνι καὶ Ἀρτέμιδι καὶ Ἀητοῖ καθαίρεται τοῦ φόνου ὑπ' Ὀδυσσεάς.

2. Βλ. E. Wüst, ἔ. ἀ. σ. 1924, καὶ Hyginus, fab. 101.

3. Τὸ κρασί, μὲ τὸ ὁποῖο μεθᾷ καὶ ἀποδυναμώνει τὸν Κύκλωπα στὴν Ὀδύσεια ὁ Ὀδυσσεύς, θυμίζει τὰ θελκτῆρια μέσα ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του ὁ ἐγγονὸς τοῦ Αὐτόλυκου στὴν προεπική του ἔκδοση. Ἴσως καὶ τὰ φαρμακερὰ βέλη τοῦ Ὀδυσσεά, γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος (α 260 κέ.), δὲν εἶναι ἄσχετα μὲ τὴν προσωπικὴ δραστηριότητα τοῦ ἥρωα καὶ τὶς μαγικὲς ἱκανότητες τοῦ Αὐτόλυκου. Βλ. Dimock, ἔ. ἀ. σ. 56.

4. δ 251 - 255.

5. ε 177 - 179.

κία, πρὶν τοὺς δέσῃ μὲ ὄρκο ὅτι θὰ σεβαστοῦν τὰ βόδια τοῦ Ἥλιου¹ — ἄλλο ἂν ἐκεῖνοι ἀπὸ ἀνάγκη καὶ ἀπὸ μωρία παραβαίνουν τὸν ὄρκο τους καὶ πληρώνουν τὴν ἀσέβειά τους τόσο πικρά. Τέλος, σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση, ποὺ δὲν ξέρουμε ὅμως πόσο παλιά εἶναι, ὁ Ὀδυσσεύς συστήνει στὸν Τυνδάρεω, τὸν πατέρα τῆς Ἑλένης, νὰ δέσῃ τοὺς μνηστήρες τῆς κόρης του μὲ ὄρκο ὅτι θὰ συντρέξουν τὸν μέλλοντα σύζυγο τῆς Ἑλένης, ἂν τὸ φέρῃ κάποτε ἡ ἀνάγκη — σὲ ἀντάλλαγμα, λέγει ἡ ἱστορία, ὁ Ὀδυσσεύς κερδίζει τὴν Πηνελόπη². Ἴσως καὶ στὴ γνωστὴ ρητορικὴ δεινότητα καὶ εὐστροφία τοῦ ἥρωα μέσα στὸ ἔπος μποροῦμε νὰ δοῦμε ἓνα μερίδιο ποὺ προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν πανάρχαιη ἱκανότητά του νὰ ἐκβιάζῃ λύσεις μὲ τὸν ὄρκο — φυσικὰ τὸ ἄλλο, καὶ τὸ σημαντικότερο, μερίδιο τῆς ρητορικῆς του ἱκανότητος ἀνήκει στὴν κλεπτοσύνη του. Μ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο δῶρο τοῦ Αὐτόλυκου θὰ ἀσχοληθοῦμε παρακάτω.

Προσδιορίζοντας τὸ περιεχόμενο τῆς κλεπτοσύνης τοῦ Αὐτόλυκου ὁ Μαρὸτ τονίζει ὅτι ὁ κάτοχος αὐτῆς τῆς ἀρετῆς μποροῦσε ἀθέατος ἢ ἀπαρατήρητος νὰ κλέβῃ αὐτὸ ποὺ ἤθελε³. Θὰ μείνουμε λοιπὸν στὴν ἀρχὴ σ' αὐτοὺς τοὺς ὄρους τῆς κλεπτοσύνης, γιὰ νὰ δοῦμε πῶς μεταβιβάζονται στὸν Ὀδυσσεύα. Ἡ ἱκανότητα τῆς ἀπόκρυψης τοῦ δράστη, τὴν ὥρα ποὺ κάνει τὴ δουλειά του, ὑφίσταται μέσα στὸ ἔπος μιὰ ἐνδεικτικὴ ἀλλαγὴ στὴ μορφή της, ὄχι ὅμως καὶ στὴν οὐσία της· ὁ σπόρος ἐπομένως μένει ἀναλλοίωτος καὶ στὴν ἐπικὴ ἔκδοση τοῦ θέματος:

Ὅταν στίς παραμονὲς τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας ὁ Νέστωρ, ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Παλαμήδης φτάνουν στὴν Ἰθάκη, γιὰ νὰ πάρουν μαζὶ τους τὸν Ὀδυσσεύα (αὐτὸς δὲν ἦταν μήπως ποὺ πρότεινε στὸν Τυνδάρεω νὰ δεσμεύσῃ μὲ ὄρκο τοὺς μνηστήρες τῆς Ἑλένης ὅτι θὰ βοηθήσουν τὸν μέλλοντα σύζυγο τῆς κόρης του, ἂν τὸ φέρῃ ἡ ἀνάγκη;), ὁ ἥρωας προσποιεῖται τὸν τρελό, σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση γιὰτι προέβλεπε τὸ μᾶκρος τοῦ πολέμου καὶ τοὺς κινδύνους του⁴. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐπεισόδιο ποὺ ἡ παράδοση τοῦ ἔδινε τὸν τίτλο *Ὀδυσσεύς μανία*. Σ' αὐτὴν τὴν προσποίηση τοῦ Ὀδυσσεύα, στὴν ἀπόκρυψη τοῦ ἀληθινοῦ του προσώπου πίσω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τῆς τρέλας, ἀναγνωρίζουμε καὶ τοὺς ὄρους καὶ τοὺς στόχους τῆς κλεπτοσύνης τοῦ Αὐτόλυκου. Τὸ πλαί-

1. μ. 278 - 302.

2. Βλ. Ἀπολλ. III 131, Λιβάνιος VIII 226, 18, Σοφ. Αἴας 1111, Φιλοκτ. 72.

3. K. M a r ὸ t, ξ. ἀ. σ. 28.

4. Βλ. τὰ ἀρχαῖα σχόλια στὸ ω 119. Πρβ. καὶ Hyginus, fab. 95, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ χαμένο δράμα τοῦ Σοφοκλῆ «Ὀδυσσεὺς μαινόμενος».

σιο βέβαια τῆς ἱστορίας εἶναι ἐπικό, ἡ οὐσία τῆς ὅμως ὄχι· γιὰ νὰ πετύχη ὁ ἥρωας ἓνα καθαρὰ προσωπικὸ κέρδος, ἀποκρύπτεται.

Ἡ ἀπόκρυψη αὐτῆ, ὡς μέσο καὶ ὡς ὄρος τῆς κλεπτοσύνης, προοδευτικὰ ἀποκτᾶ ἐπικό περιεχόμενο, καθὼς ὑποτάσσεται σὲ μιὰ ἐπική σκοπιμότητα — ὅπως ἐξάλλου καὶ ἡ ἴδια ἡ κλεπτοσύνη. Δείγματα ἐνὸς τέτοιου μετασχηματισμοῦ μᾶς προσφέρουν ἡ Μ. Ἰλιάδα καὶ ἡ Ἰλίου Πέρσις, πού ἀσφαλῶς διασώζουσι ἐπικά θέματα πολὺ ἀρχαιότερα ἀπὸ τὴν τελικὴ τους σύνθεση. Ἡ αἰκία ἢ ἡ πτωχεία τοῦ Ὀδυσσεά, ἐπεισόδιο στὸ ὁποῖο ἤδη ἀναφερθήκαμε, δείχνει μιὰ τέτοια ἀκριβῶς παραλλαγή τῶν ὄρων τῆς κλεπτοσύνης· ὁ ἥρωας, προτοῦ μπῆ στὸ κάστρο τῆς Τροίας, ἀλλοιώνει τὴν ἐμφάνισή του, γιὰ νὰ πετύχη ὅμως τὴ φορά αὐτῆ σὲ μιὰ ἀποστολὴ κατασκοπίας, δηλαδὴ γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ μιὰ καθαρὰ ἐπική σκοπιμότητα. Μιὰ ἄλλη μορφή ἀπόκρυψης μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δούρειος Ἴππος, ὄχι τόσο ἡ ἰδέα τῆς κατασκευῆς του, ὅσο ἡ ἐμπνευση τοῦ Ὀδυσσεά νὰ κρυφτοῦν στὴν κοιλία τοῦ ξύλινου ἀλόγου οἱ Ἕλληνες, καὶ ἔτσι ἀπαρατήρητοι νὰ διεισδύσουσι στὸ κάστρο τῆς Τροίας. Κι ἂν στὰ ἄλλα ἔπη τοῦ κύκλου ὁ Ὀδυσσεάς κρύβει τὸ πρόσωπό του, γιὰ νὰ πετύχη σὲ μιὰ ἐπιθετικὴ ἀποστολή, στὴν Ὀδύσεια χρησιμοποιοῖ τὸ ἴδιο τέχνασμα, γιὰ νὰ ἀμυνθῆ μπροστὰ σὲ πραγματικούς ἢ ὑποθετικούς κινδύνους.

Ἔτσι ὁ Ὀδυσσεάς δὲν ἀποκαλύπτει παρὰ μόνο προοδευτικά, καὶ ὅταν πιὰ ἔχη ἀσφαλιστῆ, τὸ πρόσωπό του καὶ τὴν ἱστορία του στοὺς Φαίακες. Στὴν Ἰθάκη ἢ Ἀθηνᾶ μεταμορφώνει τὸν ἥρωα σὲ ἐπαίτη, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ διεισδύσῃ στὸ παλάτι, δίχως νὰ κινήσῃ ὑποψίες, πού θὰ μπορούσαν νὰ στοιχίσουν ὄχι μόνο τοῦ ἴδιου τῆ ζωῆ ἀλλὰ καὶ τῶν δικῶν του. Τέλος ἢ πιὸ ὀδυσσειακῆ, θὰ ἔλεγα, ἐκδοσὴ τῆς παραδοσιακῆς κλεπτοσύνης τοῦ Ὀδυσσεά, σὲ ὅ,τι κυρίως σχετίζεται μὲ τὰ μέσα καὶ τοὺς ὄρους τῆς, εἶναι οἱ πλαστὲς ἱστορίες πού διηγεῖται ὁ ἥρωας στὴν Ἰθάκη, ἀποκρύπτοντας γιὰ λόγους ἀσφαλείας τὴν πραγματικὴν ταυτότητα. Τὴν πρώτη μάλιστα ἀπὸ τῆς πλαστῆς αὐτῆς ἱστορίας τοῦ τῆ διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεάς στὴν Ἀθηνᾶ, ὅταν ἀνοίγῃ τὰ μάτια του στὸ νησί του. Ἡ ἀντίδραση τῆς θεᾶς σ' αὐτὸ τὸ τέχνασμα τοῦ ἥρωα δείχνει πῶς ἔχουμε κάθε δικαίωμα νὰ θεωροῦμε τῆς πλαστῆς ἱστορίας ὡς τὴν πιὸ ἐξελιγμένη μορφή κλεπτοσύνης καὶ πανουργίας τοῦ Ὀδυσσεά:

ν 291 κερδαλέος κ' εἶη καὶ ἐπίπλοκος ὅς σε παρέλθοι
 ἐν πάντεσσι δόλοισι, καὶ εἰ θεὸς ἀντιάσειε.
 σχέτλιε, ποικιλομῆτα, δόλων ἄτ', οὐκ ἄρ' ἔμελλες,
 οὐδ' ἐν σῆ περ ἐὼν γαίῃ, λήξειν ἀπατάων
 μύθων τε κλοπίων, οἳ τοι πεδόθεν φίλοι εἰσίν.

Μὲ τοὺς στίχους αὐτοὺς καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸ *πεδόθεν* τοῦ στ. 295 (εὐστοχα ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς τὸ ἐρμηνεύει: *μεταφορικῶς, οἷον ἐκ ῥίζης, ἐκ γενετῆς, ἀπὸ φυτῶν*) ἡ Ἀθηναῖα ἢ ἴδια ἐπισημαίνει τὴν παλιὰς καταβολὴς τῆς πανουργίας τοῦ προστατευομένου της. Φυσικὰ ἢ θεὰ δὲν ὄνειδίζει ἐδῶ τὸν Ὀδυσσεύα· τοῦ μιᾶς μὲ χαμόγελο καὶ ἀφοῦ προηγουμένως τὸν ἔχει χαϊδέψει (ν 287 - 288)· τὰ λόγια της εἶναι περισσότερο ἔπαινος, ἀναγνώριση τῆς ἐξυπνάδας τοῦ ἥρωα, καὶ καθόλου σχεδὸν ψόγος. Κι ὡστόσο βρισκόμαστε μπροστὰ στὴν τελευταία φάση τῆς παλιᾶς κλεπτοσύνης τοῦ Ὀδυσσεύα, μόνον ποὺ ἡ ἔκδοσή της ἐδῶ εἶναι πιά καθαρὰ ἐπική, θὰ ἔλεγε μάλιστα κανεὶς μεταεπική· ὁ Ὀδυσσεύας παραμένει βέβαια πολὺτροπος, ἀποδείχνει πῶς ξέρεῖ νὰ ἀσφαλίζεται μπροστὰ σὲ κάθε κίνδυνον, ἀκόμη καὶ μπροστὰ στὸ ἄγνωστο· ἐνῶ ὅμως στὴν προεπική παράδοση ὁ ἥρωας ἔκρυβε τὴν ταυτότητά του, γιὰ νὰ κερδίση κάτι σὲ βῆρος τῶν ἄλλων καὶ γιὰ προσωπικὸ του μόνον ὄφελος, ἐνῶ στὴν προοδυσσειακῆ ἐπική παράδοση τὸ ἴδιο τέχνασμα τὸ χρησιμοποίησε ὁ Ὀδυσσεύας βάζοντάς το στὴν ὑπηρεσία μιᾶς πολεμικῆς ἀποστολῆς, ἐδῶ στὴν ὀδυσσειακῆ πιά ἔκδοση τῆς κλεπτοσύνης τοῦ ἠ ἀπόκρυψη τοῦ προσώπου χρησιμεύει γιὰ καθαρὴ ἄμυνα καὶ αὐτοπροστασία. Ἡ ἀπόσταση ποὺ ἔχει διανυθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος αὐτῆς τῆς πανουργίας εἶναι πολὺ μεγάλη. Ἀνάλογη ἀπόσταση θὰ βροῦμε τώρα νὰ χωρίζη τὸν προοδυσσειακὸ ἀπὸ τὸν ὀδυσσειακὸ Ὀδυσσεύα, συγκρίνοντας ὄχι πιά τοὺς ὄρους τῆς κλεπτοσύνης του, ἀλλὰ τὸ ἴδιο της τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἐπιπτώσεις της πάνω στὸ ὑποκείμενον καὶ στὰ ἀντικείμενά της.

Στὴν ἀπλούστερη καὶ πιὸ πρωτόγονή της μορφή ἡ κλεπτοσύνη ταυτίζεται μὲ τὴν ζωοκλοπή. Τὰ τυπικὰ ἀνέκδοτα ποὺ μυθοποιοῦν τὴν κλεπτοσύνη τοῦ Ἑρμῆ ἢ τοῦ Αὐτόλυκου ἔχουν τέτοιο ἀκριβῶς περιεχόμενον¹. Ὑπάρχουν ἄραγε ἔχνη μιᾶς ἀνάλογης δραστηριότητος τοῦ Ὀδυσσεύα μέσα στὸ ἔπος; Μὲ πολλὴ ἐπιφύλαξη θὰ ἔλεγα ὅτι κάτι τέτοιο ὑπόκειται στὸ Κ τῆς Ἰλιάδας²: Ὁ Ὀδυσσεύας καὶ ὁ Διομήδης³ σὲ μιὰ νυκτερινὴ κατασκοπευτικὴ τους ἀποστολὴ ἔχουν συλ-

1. Βλ. τὸν Ὀμηρικὸ ὕμνον εἰς Ἑρμῆν στ. 14 καὶ κυρίως 68 κέ. Γιὰ τὴν ζωοκλοπὴς τοῦ Αὐτόλυκου χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἀνέκδοτον ποὺ σώζει ὁ Φερεκύδης στὰ F. Gr. Hist. τοῦ F. Jacoby, I 92, ἀπόσπ. 120.

2. Κ 435 - 441 καὶ 469 - 514.

3. Πῶς πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ἡ συνεργασία τοῦ Διομήδου μὲ τὸν Ὀδυσσεύα καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἀποστολὴν καὶ σ' ἄλλες ἀνάλογες τοῦ ἐπικοῦ κύκλου, παραμένει ἄλυτον πρὸς τὸ παρὸν πρόβλημα. Ἐν τῷ Ὀδυσσεύᾳ τὴ σκοτεινὴν δραστηριότητα τὴν ὑποβαστάζει ἡ παραδοσιακὴ προεπικὴ του κλεπτοσύνη, ποὺ πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ἢ

λάβει τὸν Δόλωνα, καὶ ἀπὸ αὐτὸν μαθαίνουν ὅτι μόλις ἔφτασε ἀπὸ τῆς Θράκης ὁ βασιλιάς Ρῆσος μὲ τὰ ἄσπρα σὰν χιόνι ἄλογά του καὶ τὸ χρυσό του ἄρμα· μὲ τὴ συνέργεια λοιπὸν τῆς Ἀθηνᾶς ὁ Διομήδης ἀναλαμβάνει νὰ ἐξοντώσῃ τὸν Ρῆσο καὶ τὴ συνοδεία του, ποὺ ἔχουν πέσει ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο σὲ βαθὺ ὕπνο, ἐνῶ ὁ Ὀδυσσεύς κλέβει τὰ ἄλογα. Ἡ σκηνὴ ὀλόκληρη εἶναι φορτωμένη μὲ διακόσμηση, καὶ δύσκολα μποροῦμε νὰ δοῦμε ἂν κρύβεται πίσω της κάποιον παλιὸ ἐπεισόδιο. Ὅπως δὲν εἶναι τυχαία καὶ ὀλότελα ἄσχετη ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ Ὀδυσσεύς σὲ μιὰ τέτοια ἱστορία· κάποιος ἀντίπαλος τῆς παλιᾶς κλεπτοσύνης τοῦ Αὐτόλυκου ἀκούγεται μέσα στὸ ἐπεισόδιο αὐτό¹. Μιὰ ἄλλη ἱστορία ζωοκλοπῆς ἔχουμε στὴν Ὀδύσεια, ἔξω ὀλότελα ἀπὸ ἐπικὸ πλαίσιο τῆς φορᾶ αὐτῆ· ἐδῶ ὅμως οἱ ὄροι πιά ἔχουν ἀντιστραφῆ: ὁ Ὀδυσσεύς ἔρχεται στὴ Μεσσηνία γιὰ νὰ διαφεντέψῃ τὰ πρόβατα τῶν Ἰθακησίων, ποὺ τοὺς τὰ εἶχαν ἀρπάξει οἱ Μεσσήνιοι (φ 15 - 31).

Καὶ περνοῦμε ἀπὸ τὶς ζωοκλοπὲς στὶς ἀρπαγές. Ἡ ἀρπαγὴ τοῦ παλλάδιου στὴ Μ. Ἰλιάδα εἶναι ἓνα τυπικὸ δεῦγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὸ θέμα τῆς κλεπτοσύνης χωνεύτηκε τελικὰ μέσα στὸ ἔπος καὶ δέθηκε μαζί του ὀργανικά. Στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ὁ Ὀδυσσεύς (πάλι μαζί μὲ τὸν Διομήδη) μπαίνει κρυφὰ μέσα στὴν Τροία καὶ κλέβει τὸ ξόανο τῆς Ἀθηνᾶς, γιὰτὶ σύμφωνα μὲ κάποια προφητεία ἔπρεπε οἱ Ἕλληνες νὰ ἀποκτήσουν πρῶτα τὸ ξύλινο εἶδωλο τῆς θεᾶς, καὶ ἔτσι μόνο θὰ μποροῦσαν νὰ κυριεύσουν τὴν Τροία. Μὲ τέτοιου εἴδους ἐπεισόδια δένεται καὶ ἡ κα-

πηγὴ τῆς ἀνάλογης δραστηριότητος τοῦ Διομήδη; Ὅτι οἱ δύο ἥρωες εἶναι προστατευόμενοι τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἀποτελοῦν κατὰ κάποιο τρόπο ἀπὸ κοινού τὸ ἀντίβαρο τῆς μορφῆς τοῦ Ἀχιλλέα στὴν Ἰλιάδα, ὅσο ὁ γιὸς τοῦ Πηλέα βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴ μάχη θυμωμένος μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα, δὲν εἶναι λόγος ἐπαρκῆς γιὰ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ στενὴ τους συνεργασία μέσα στὸν ἐπικὸ κύκλο, εἰδικὰ μάλιστα σὲ ὑποθέσεις κατασκοπείας, ἀρπαγῆς προσώπων κ.τ.δ. Τὸ πρόβλημα μένει ἀνοιχτό. Θὰ πρέπῃ ὅμως νὰ τονίσουμε ὅτι τοῦ Διομήδη ὁ ρόλος σ' ὅλα τὰ ἐπεισόδια τοῦ ἐπικοῦ κύκλου, στὰ ὁποῖα συνεργάζεται μὲ τὸν Ὀδυσσεύς, εἶναι βοηθητικὸς καὶ συμπληρωματικὸς—καὶ τὸ κυριότερο: παρ' ὅλη τὴν ἐμπλοκὴ του σὲ τέτοιες σκοτεινὲς ὑποθέσεις, ὁ Διομήδης δὲν χάνει ποτὲ τὴ διαύγεια τοῦ ἦθους του, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν Ὀδυσσεύς. Στὸ γνωστὸ μάλιστα ἐπεισόδιο τῆς Μ. Ἰλιάδας, ποὺ ἡ παράδοση τὸ ξερεῖ μὲ τὸν τίτλο Διομήδους ἀνάγκη, ὁ γιὸς τοῦ Τυδέα ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸν πανοῦργο καὶ ἀπληστο Ὀδυσσεύς.

1. Ἡ πρωτοβουλία τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ συμπαράστασή της καὶ οἱ συμβουλές της στοὺς δύο Ἕλληνες ἀρχηγούς δὲν κατορθώνουν νὰ παραμερίσουν τὴν ἐντύπωσή μας ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς ἐνεργεῖ ἐδῶ μὲ μιὰ ἀποκτημένη πείρα, ποὺ δὲν τὴν διαθέτει λ.χ. ὁ Διομήδης, καὶ ποὺ ὁ ἐγγονὸς τοῦ Αὐτόλυκου τὴ χρωστᾷ ἴσως στὴν παλιὰ του καταγωγή.

τασκοπευτική δραστηριότητα τοῦ Ὀδυσσεά, πού τή συναντήσαμε ἤδη σὲ προηγούμενα παραδείγματα.

Μιὰ ἄλλη μορφή κλεπτοσύνης μπορεί νὰ θεωρηθῆ ἡ ἀπαγωγή προσώπων μὲ βία ἢ μὲ δόλο. Τέτοιες ἀπαγωγὲς χρειάστηκε νὰ γίνουν πολλές κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ τρωικοῦ πολέμου, καὶ δὲν ὑπάρχει οὔτε μία πού νὰ μὴν τὴν σκηνοθετῆ ἢ νὰ μὴν παίξῃ σ' αὐτὴν πρωτεύοντα ρόλο ὁ Ὀδυσσεάς. Αὐτὸς πιάνει αἰχμάλωτο καὶ φέρνει στὸ στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων τὸν Ἑλενο· αὐτὸς μεταφέρει καὶ ἐγκαταλείπει στὴ Λῆμνο τὸν Φιλοκτήτη, ὅταν ὁ ἥρωας μὲ τὴ δύσοσμη πληγὴ του γίνεται ἄχρηστος καὶ ἐπίπικτος συνοδὸς γιὰ τοὺς Ἑλληνας· αὐτὸς, μαζί μὲ τὸν Διομήδη (καὶ τὸν Νεοπτόλεμο) κάνει καὶ πάλι τὴν ἐμφάνισή του στὴ Λῆμνο, ὅταν χρόνια πολλὰ ἀργότερα οἱ Ἑλληνας θὰ χρειαστῆ νὰ πάρουν τὰ ὅπλα τοῦ Φιλοκτήτη, καὶ προσπαθεῖ μὲ λόγο καὶ μὲ δόλο νὰ πετύχῃ αὐτὸ πού θέλουν οἱ Ἑλληνας· ὁ Ὀδυσσεάς ἐπίσης πηγαίνει καὶ φέρνει ἀπὸ τὴ Μυκῆνες στὴν Αὐλίδᾳ τὴν ἀνίδεη καὶ ἀθῶα Ἰφιγένεια, καὶ παίρνει μέρος ψυχραίμος στὴ θυσία τῆς (ἢ πηγὴ ἀπὸ ὅπου ἔχουμε αὐτὴ τὴν πληροφορία εἶναι ὅπως ὅποτε μεταγενέστερη)· καὶ τὸν Νεοπτόλεμο τὸν φέρνει ἀπὸ τὴ Σκύρο στὴν Τροία ὁ Ὀδυσσεάς πάλι, παίζοντας καὶ στὴν περίπτωση τοῦ γιοῦ ἕνα ρόλο ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνον πού εἶχε παίξει στὴν περίπτωση τοῦ πατέρα. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀπαγωγὲς ἢ μεταγωγὲς μὲ βασικό τους συντελεστή τὸν Ὀδυσσεά δὲν μπορεί, νομίζω, νὰ θεωρηθοῦν ἄσχετες μὲ τὴν παραδοσιακὴ φύση τοῦ ἥρωα καὶ τὴν κληρονομημένη ἀπὸ τὸν Αὐτόλυκο κλεπτοσύνη του. Ὅπως ὅποτε ἡ δραστηριότητα αὐτὴ τοῦ Ὀδυσσεά μέσα στὸ ἔπος, σκόπιμη ἔστω καὶ ἀναγκαία γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ τῶν Ἑλλήνων, δημιούργησε, καὶ δημιουργεῖ καὶ σήμερα, μιὰ ὁμολογημένη ἢ ἀνομολόγητη δυσαρέσκεια, μιὰ ἀυθόρμητη δυσπιστία γιὰ τὴν καθαρότητα τοῦ ἥθους του¹.

Περὶσσότερες σκιὲς ρίχνουν στὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεά ἐπεισόδια τοῦ τρωικοῦ κύκλου, πού φανερώνουν τὴ δόλια φύση τοῦ ἥρωα πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε ἐπικὴ σκοπιμότητα. Ἡ ἐξόντωση λ.χ. τοῦ Παλαμήδη, πού τὴ διηγούνταν τὰ Κύπρια καὶ τὴν παρασιωπᾷ ἡ Ἰλιάδα — φυσικὰ καὶ ἡ Ὀδύσεια —, ἐμφανίζει τὸν Ὀδυσσεά, μέσα στὸ ἔπος, νὰ παραμερίζῃ τὸν ἀντίπαλό του (ἕναν ἥρωα πού εἶχε κοινὰ σημεῖα πανουργίας καὶ

1. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια συνδεδεμένα ἐξαρχῆς μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεά. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ὅσο ἀκόμη ὁ τρωικὸς κύκλος διαμορφωνόταν, ὁ Ὀδυσσεάς τραβοῦσε ἐπάνω του κάθε ἱστορία πλεκτάνης καὶ πανουργίας, δὲν μπορεί νὰ εἶναι τυχαῖο καὶ ἄσχετο μὲ τὴν προεπικὴ φύση τοῦ ἥρωα.

ἐξυπνάδας μ' αὐτὸν τὸν ἴδιο) χρησιμοποιώντας τεχνάσματα μιᾶς ὀλό-
τελα ἀμοραλιστικῆς κλεπτοσύνης καὶ δολιότητος. Ἐνα ἄλλο παράδειγ-
μα, ἀπὸ τῆς Μ. Ἰλιάδα τῆς φορᾶ αὐτῆς, δείχνει τὸν κερδαλέον Ὀδυσσεά
σὲ μιὰ ἐξίσου ἀντιηρωικὴ καὶ ἀμοραλιστικὴ ἔκδοσις: Μὲ τὸ παλλάδιο
στὰ χέρια ἐπιστρέφουν μέσα στὴ νύχτα ὁ Διομήδης καὶ ὁ Ὀδυσσεάς στὸ
στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων· ὁ Ὀδυσσεάς ὅμως, ποὺ θέλει νὰ οἰκειοποιη-
θῆ μόνος αὐτὸς τὴ δόξα τοῦ κατορθώματος, ἐπιχειρεῖ δόλια νὰ σκοτώσῃ
στὸ δρόμο τὸν Διομήδη· ἂν ἡ ἀπόπειρά του ἀποτυχαίη, αὐτὸ ὀφείλεται
στὴν ἐτοιμότητα τοῦ Διομήδη ποὺ, στὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ, βλέπει
τὴ λάμψη ἀπὸ τὸ σπαθὶ τοῦ Ὀδυσσεά, τὸν προλαβαίνει καὶ τὸν ἐξαναγκά-
ζει στὴ συνέχεια τῆς πορείας τους νὰ περπατᾷ μπιστὰ μὲ τὰ χέρια δε-
μένα πίσω¹.

Ὅλες αὐτὲς οἱ δολιότητες καὶ ἄλλες βιαιότητες² τοῦ Ὀδυσσεά
μετὰ τὸ πάρισμο τῆς Τροίας ἀποτελοῦσαν βαριὰ κληρονομιά γιὰ τὸν
ἥρωα, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας ἔκανε πολλὰς προσπάθει-
ες νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ, ἄλλοτε παρασιωπώντας καὶ ἄλλοτε μετασχηματί-
ζοντας ἐπίμαχα γιὰ τὸ ἦθος τοῦ Ὀδυσσεά ἐπεισόδια. Τὸ καλύτερο ἴσως
παράδειγμα ἑνὸς τέτοιου μετασχηματισμοῦ ἀποτελεῖ ὁ τρόπος ποὺ ἡ
Ὀδύσεια ἀπορροφᾷ τὴ διάστασι τοῦ Ὀδυσσεά μ' ἕναν ἀπὸ τοὺς πρώ-
τους ἥρωες τῶν Ἑλλήνων στὴν Τροία, τὸν γενναῖο καὶ πεισματικὸ Αἴ-
αντα. Μὲ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ θὰ ἀσχοληθοῦμε ιδιαίτερα.

Ἡ Ὀπλων Κρίσις, ποὺ σφράγιζε τὴν Αἰθιοπίδα ἢ ἄνοιγε τὴ Μ. Ἰ-
λιάδα, ἱστοροῦσε τὴ φιλονικία τοῦ Αἴαντα καὶ τοῦ Ὀδυσσεά ἐξαιτίας τῶν
ὄπλων τοῦ σκοτωμένου Ἀχιλλέα. Τὰ ὄπλα ἐπιδικάζονταν στὸν Ὀδυσσεά,
καὶ ὁ Αἴαντας ἔπεφτε σὲ μανία, καὶ ὕστερα, ὅταν συνέρχονταν, αὐτοκτο-
νοῦσε. Ἡ τραγικὴ αὐτὴ ἔκβασις τῆς φιλονικίας τῶν δύο ἡρώων, ποὺ ἄφη-
νε τὸν ἕνα μὲ τὸ ἔπαθλο στὰ χέρια καὶ τὸν ἄλλο μὲ τίμημα τῆς μοιραίας
του πλάνης τὸ θάνατο, ἔφερε, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ πολὺ νωρὶς τοὺς ἐπι-
κοὺς ποιητὰς³ — καὶ ἀργότερα τοὺς χορικοὺς καὶ τοὺς δραματούργους⁴ —
μπροστὰ σ' ἕνα ὀξὺ πρόβλημα: ἦταν πραγματικὰ δίκαιη καὶ ἀντικειμενικὰ
ὀρθὴ ἡ ἐπιδίκασις τῶν ὄπλων στὸν Ὀδυσσεά, κι ἂς ὀδήγησε τὸν Αἴαντα

1. Βλ. E. Wüst, ἔ. ἀ. σ. 1941. Πρβ. Ἑσυχ. λ. Διομήδειος ἀνάγκη καὶ
Εὐσταθ. Ἰλιάς K 531.

2. Ἡ ἐξόντωσις τοῦ Παλαμήδη, ἡ θυσία τῆς Πολυξένης, ὁ λιθοβολισμὸς τῆς
Ἐκάτης ἔχουν πάντα, κατὰ τὴν παράδοσι, πρωταγωνιστὴ ἢ συμπρωταγωνιστὴ
τοὺς τὸν Ὀδυσσεά.

3. Δὲς τὰ σχετικὰ Testimonia τῆς Μ. Ἰλιάδας: Homeri Opera, ἔ. ἀ. σ. 129-130.

4. Βλ. E. Wüst, ἔ. ἀ. σ. 1935-7.

στή δραματικὴ αὐτοκτονία του; Ἡ ἐπικὴ προοδυσσειακὴ παράδοση — αὐτὴ ποὺ ὑπόκειται στὴ Μ. Ἰλιάδα — ζήτησε ν' ἀπαλλάξῃ τὸν Ὀδυσσεύα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ὑπόψια ὅτι στὴν κρίση τῶν ὅπλων ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο ἢ γνωστὴ πανουργία τοῦ ἥρωα. Ἐπιστράτευσε λοιπὸν ὀλόκληρη ἐπιχειρηματολογία πρὸς ὄφελός του: ἡ Θέτις πρότεινε νὰ κριθῇ ἡ διαμάχη τῶν δύο ἡρώων σ' ἓνα δικαστήριον τῶν Ἑλλήνων· Τρῶες αὐτόπτες μάρτυρες βεβαίωσαν ὅτι στὴ μάχη γύρω ἀπὸ τὸ πτώμα τοῦ Ἀχιλλέα, τοῦ Ὀδυσσεύα ὁ ρόλος ὑπῆρξε ἀποφασιστικότερος ἀπ' ὅ,τι τοῦ Αἴαντα· ἡ Ἀθηνᾶ τέλος ἔριξε στὴ δίκη τὸ βᾶρος τῆς πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ὀδυσσεύα. Δὲν ἔλειψαν ὅμως — ἐμφανίστηκαν μάλιστα πολὺ νωρὶς — καὶ οἱ ἀντίρροπες ἐρμηνεῖες, αὐτὲς ποὺ εἶδαν στὴ νίκη τοῦ Ὀδυσσεύα ἓνα ἀκόμη τεκμήριον τοῦ σκοτεινοῦ του ἤθους, τῆς παραδοσιακῆς του κλεπτοσύνης¹. Ἡ Ὀδύσεια συντάχθηκε βέβαια πρὸς τὴν ἐπικὴ παράδοση, πρόσθεσε ὅμως στὴν προηγούμενη ἐπικὴ ἐπιχειρηματολογία μιὰ δική της ἐπιχειρηματολογία ἐσωτερικὴ, καὶ πραγματοποιοῖ ἔτσι ἓνα ἄλμα, ἀφήνοντας πίσω της ὅλες ἐκεῖνες τὶς ὑποψίες καὶ τὴν αὐθόρμητη δυσἀρέσκεια ποὺ γεννοῦσε ἡ νίκη τοῦ Ὀδυσσεύα στὴ Μ. Ἰλιάδα ἢ σὶὸ ἐπικὸ τῆς πρότυπο. Ποιὸ εἶναι τὸ ἄλμα αὐτὸ καὶ ποια τὰ ἀποτελέσματά του, θὰ μᾶς τὸ δείξῃ ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῆς σχετικῆς Ὀδυσσειακῆς σκηνῆς.

Ἡ Ὀπλων Κρίσις περιέχεται στὴ Νέκυια (λ 541 - 567). Ὁ Ὀδυσσεύας διηγεῖται στὸν Ἀλκίνοο καὶ στοὺς Φαίαιες πῶς, ὅταν βρέθηκε στὸν κάτω κόσμον γιὰ νὰ ρωτήσῃ τὸν Τειρεσία σχετικὰ μὲ τὸν νόστο του καὶ τὴ μέλλουσα τύχη του, οἱ ἄλλες ψυχὲς τῶν σκοτωμένων ἐταίρων τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας ἤπιαν αἷμα καὶ μίλησαν μαζί του, ἐνῶ τοῦ Αἴαντα ἡ ψυχὴ στάθηκε παράμερα ἀμίλητη καὶ κλεισμένη στὴν παλιά της ὀργή. Αὐτὴ εἶναι μὲ δύο λόγια ἡ ἀντανάκλαση τοῦ ἐπεισοδίου στὴν Ὀδύσεια. Θὰ ἔλεγε κανεὶς, κρίνοντας ἀπὸ τὴν περιλήψη τῆς Ὀδυσσεια-

1. Τὸ ἀρχαῖο σχόλιον στὸν στ. 1056 ἀπὸ τοὺς Ἰππῆς τοῦ Ἀριστοφάνη δείχνει ὅτι ἤδη στὴν Μ. Ἰλιάδα ὑπῆρχε μιὰ σκηνή, ὅπου οἱ τρωαδίτισσες γυναῖκες, ποὺ καλοῦνταν νὰ παίξουν τὸν ρόλο τοῦ διαιτητῆ στὴν κρίση τῶν ὅπλων, μοιράζονταν σὰ δύο· ἄλλες ἔριχναν τὸ βᾶρος τους ὑπὲρ τοῦ Αἴαντα καὶ ἄλλες ὑπὲρ τοῦ Ὀδυσσεύα: τοὺς δὲ πεμφθέντας ἀκοῦσαι παρθένων διαφορομένων πρὸς ἀλλήλας, ὧν τὴν μὲν λέγειν ὡς ὁ Αἴας πολὺ κρείττων ἐστὶ τοῦ Ὀδυσσεύος, διερχομένην οὕτως:

*Αἴας μὲν γὰρ ἄειρε καὶ ἔκφερε δημοτῆτος
ἥρω Πηλεΐδην, οὐδ' ἤθελε δίος Ὀδυσσεύς.*

τὴν δ' ἐτέραν ἀντειπεῖν Ἀθηνᾶς προνοία:

πῶς ἐπεφωνήσω; πῶς οὐ κατὰ κόσμον εἶπες | ψευδός;

Ἀργότερα ὁ Πίνδαρος θὰ μιλήσῃ μὲ ἔμφαση καὶ θὰ πάρῃ καθαρὰ τὸ μέρος τοῦ Αἴαντα: Νεμεόν. VII 21 κέ. καὶ Νεμεόν. VIII 23 κέ. καὶ Ἰσθμιόν. III (IV) 52.

κῆς σκηνῆς πού δώσαμε, ὅτι ὄχι μόνο καμιὰ πρόοδος δὲν πραγματοποιεῖται μέσα στὴν Ὀδύσεια ὡς πρὸς τὴ διάσταση τῶν δύο ἡρώων, ἀλλὰ ἀντίθετα ἡ διαφωνία τους ἐπικυρώνεται καὶ γίνεται ὀριστική, καθὼς μεταφέρεται ἀπὸ τὸν ἀπάνω στὸν κάτω κόσμο. Ἡ πρώτη ὅμως αὐτὴ ἐντύπωση ἀναιρεῖται ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ μελέτη τῆς σκηνῆς.

Στὴ Μ. Ἰλιάδα, ἢ καλύτερα στὸ ἐπικό της πρότυπο, ἡ κρίση τῶν ὅπλων ἔπαιρνε μέσα στὴν ἀφήγηση μιὰ θέση χρονολογική, ὁ ἀκροατῆς ἐπομένως παρακολουθοῦσε τὴν ἱστορία στὴν εὐθεία ἀνέλιξή της μέσα στὴ χρονικὴ ἀλληλουχία τοῦ ἔπους. Πιθανὸν τὸ ἐπεισόδιο ἔτσι νὰ κέρδιζε σὲ δραματικότητα, ἔθετε ὅμως ἄλλα προβλήματα· στὸ τέλος τῆς ἱστορίας ὁ Αἴας ἔβγαине νεκρὸς καὶ ἀφανισμένος, μιὰ γνήσια τραγικὴ μορφή, ἐνῶ ὁ Ὀδυσσεύς μὲ τὸ ἔπαθλο τῆς νίκης στὰ χέρια ἀφῆνε τὸν ἀκροατὴ δύσπιστο. Ὁ νικημένος λοιπὸν ἥρωας γεννοῦσε τὴ συμπάθεια, ὁ νικητῆς μιὰ αὐθόρμητη δυσἀρέσκεια. Μπλοῦμε νὰ ποῦμε ὅτι στὴ Μ. Ἰλιάδα ἢ στὸ ἐπικό της πρότυπο, ὁ Ὀδυσσεύς ἦταν ἕνας ὀδυσαμένους Ὀδυσσεύς (μὲ τὸ νόημα πού ἔχει ἡ μετοχὴ στὴν ἱστορία τοῦ Αὐτόλυκου) καὶ μάλιστα ὄχι μόνο γιὰ τὸν Αἴαντα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἀκροατὴ τῆς ἱστορίας.

Μὲ ὀλότελα ἄλλη προοπτικὴ προβάλλεται τὸ ἴδιο ἐπεισόδιο στὴν Ὀδύσεια. Ὅταν ὁ Ὀδυσσεύς ἀναφέρεται σ' αὐτό, βρίσκεται ὁ ἴδιος στὸ νησί τῶν Φαιάκων, φορτωμένος πιά μὲ ὀλόκληρη τὴν πικρὴ ἐμπειρία τῆς δεκάχρονης περιπλάνησής του. Στὴν Ὀδύσεια δὲν ἔχουμε τὸ ἐπεισόδιο στὴν ἐκρηξί του καὶ στὴ δραματικὴ του ἀπόληξη· ἀκοῦμε τὸν ἀντίπαλό του ὕστερα ἀπὸ χρόνια πολλά, ἕναν ἀντίπαλο μάλιστα πού ἔρχεται ἀπὸ τὸν κάτω κόσμο, καὶ πού τὸν ξαναπαίρνει τώρα στὴν ἀναδιήγησή του πρὸς τοὺς Φαίακες ὁ Ὀδυσσεύς. Ἡ ἀπόσταση λοιπὸν ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἐπικό γεγονός ἕως τὸ σημεῖο πού ἐμεῖς ἀκοῦμε τὸν ἀντίπαλό του εἶναι πολὺ μεγάλη. Γιατὶ ἡ ὅπλων κρίσις, ὡς θέμα, ὑφίσταται στὴν Ὀδύσεια μιὰ διπλὴ διάθλαση: μιὰ πρώτη μέσα στὸν πλασματικὸ χρόνο καὶ χῶρο τῆς Νέκυιας, μιὰ δευτέρη μέσα στὸν ποιητικὸ χρόνο καὶ χῶρο τῆς Ὀδύσειας. Ἐτσι μὲ τὴ διπλὴ αὐτὴ διάθλαση ὑποχωρεῖ τὸ πάθος πού θὰ μπορούσε νὰ θολώσῃ τὴν κρίση μας ὡς ἀκροατῶν, καὶ εἴμαστε ἔτοιμοι γιὰ μιὰ ἐπισπεῖα. Βρισκόμαστε σὲ μιὰ στιγμή (πρῶτο ἐπίπεδο τῆς Ὀδύσειας) πού ὁ Αἴας εἶναι κάτω στὸν "Ἄδη νεκρὸς· στὸν "Ἄδη ὅμως τώρα βρίσκεται καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ἔστω καὶ σὰν προσωρινὸς καὶ περαστικὸς ἐνοικὸς του, φορτωμένος μὲ τὶς περιπλανήσεις καὶ τὰ βάσανα πού πέρασε κι ἔχοντας μπρὸς στὰ μάτια του τὸ φάσμα τῶν νέων περιπετειῶν πού θὰ ρθοῦν· στὸν "Ἄδη κατεβαίνει ὁ Ὀδυσσεύς, ὄχι δίχως κίνδυνο, εἶναι γεμάτος ἀπορίες καὶ ἐρωτηματικὰ γιὰ τὴ ζωὴ τῶν δικῶν του,

γιατὸν ἀσυντέλεστο ἀκόμη νόστο του· συναντᾷ ἐκεῖ νεκρὴ τὴ μάνα του· δὲν εἶναι λοιπὸν πιά ὁ νικητὴς τῆς Μ. Ἰλιάδος, εἶναι κι αὐτὸς νικημένος ἀπὸ τὴ συμφορά. Βρισκόμαστε ἀκόμη (δεύτερο ἐπίπεδο τῆς Ὀδύσειας) στὸ νησί τῶν Φαιάκων, μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἰθάκη· ὁ Ὀδυσσεύας ἔχει φτάσει ἐδῶ μόνος, δίχως πιά συντρόφους, σὲ μιὰ χώρα ξένη· ἡ τύχη του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καλὴ ἢ τὴν κακὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν· προετοιμάζει βέβαια ὁ ἥρωας τὸν νόστο του, δὲν τὸν ἔχει ὅμως ἀκόμη ὀλοτελα κερδίσει — ἐξάλλου τοῦ μέλλονται καὶ ἄλλα βάσανα, ὅταν φτάση στὴν Ἰθάκη. Μὲ δύο λόγια: ὁ Ὀδυσσεύας στὸ λ τῆς Ὀδύσειας δὲν εἶναι πιά ὁ Ὀδυσσεύας τῆς Μ. Ἰλιάδας· ἔχει μάθει καὶ ἔχει πάθει πολλὰ, εἶναι δηλαδὴ ὁ Ὀδυσσεύας τῆς Ὀδύσειας. Ἡδὴ μ' αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ προοπτικῆς τὸ ἐπεισόδιο τῆς κρίσης τῶν ὄπλων ἔχει ἄλλο ἐκτόπισμα γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ εἶχε στὴν προοδυσσειακὴ παράδοση. Ὁ ποιητὴς ὅμως τῆς Ὀδύσειας προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο. Τὴ συνάντησή του μὲ τὸν Αἴαντα στὸν Ἄδη τὴ διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεύας σὲ τρεῖς μικρὲς ἐνόττητες: σ' ἓναν ἀφηγηματικὸ πρόλογο (λ 541 - 551), στὴν κατὰ λέξιν ἐπανάληψη τῆς προσφώνησής του πρὸς τὸν ὀργισμένο ἀκόμη Αἴαντα (λ 552 - 562), καὶ σ' ἓναν ἐπίλογο, ποῦ ἀποτελεῖ πραγματικὸ κρυπτογράφημα (λ 563 - 567). Ἄς δοῦμε τὰ μέλη αὐτὰ ἓνα πρὸς ἓνα προσεκτικὰ.

Στὴν ἀρχὴ δίνει ὁ Ὀδυσσεύας συνοπτικὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν πραγματικὴ ἔκβαση τῆς σκηνῆς στὸν Ἄδη: ὁ Αἴας στέκει παράμερα, δὲν πλησιάζει, οὔτε μιλά. Ὑστερα προσθέτει τοὺς λόγους τῆς στάσης τοῦ παλιοῦ ἀντιδίκου: ὁ ἥρωας εἶναι ἀκόμη ὀργισμένος μὲ τὴν παλιὰ νίκη τοῦ Ὀδυσσεύα, τότε στὸ δικαστήριον τῶν Ἑλλήνων, ποῦ ἔγινε γιὰ νὰ κριθῇ ποῖος ἀπὸ τοὺς δύο θὰ πάρῃ τὰ ὄπλα τοῦ σκοτωμένου Ἀχιλλέα. Τέλος ὁ Ὀδυσσεύας συμπυκνώνει τὰ δεδομένα τῆς προηγούμενης ἐπικῆς παράδοσης σχετικὰ μὲ τοὺς ὄρους καὶ τὴν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου: ἀναφέρεται στὸ ρόλο τῆς Θέτιδας, στὴ μαρτυρία τῶν Τρώων καὶ στὴ δίκαιη κρίσις τῆς Ἀθηνᾶς. Ἔως ἐδῶ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐκπληξή· ἡ ἐκπληξὴ βρῖσκεται στὴ συνέχεια:

λ 548 ὡς δὴ μὴ ὄφελον νικᾶν τοιῶδ' ἐπ' ἀέθλω·
 τοίην γὰρ κεφαλὴν ἔνεκ' αὐτῶν γαῖα κατέσχευ,
 Αἴανθ', ὅς περὶ μὲν εἶδος, περὶ δ' ἔργα τέτυκτο
 τῶν ἄλλων Δαναῶν μετ' ἀμόμονα Πηλείωνα.

Οἱ στίχοι αὐτοὶ εἶναι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις χαρακτηριστικοί: δραματοποιοῦν πρῶτα τὴν αὐτοκτονία τοῦ Αἴαντα καὶ τὴ μετασχηματίζουσαν σὲ μιὰ ἔκρηξη πόνου καὶ θαυμασμοῦ τοῦ Ὀδυσσεύα γιὰ τὸν ἀφανισμένο

ήρωα· προβάλλουν ύστερα τὸν ἔπαινο τοῦ Αἴαντα μὲ τρόπο καθαρὰ ἥρωικὸ καὶ ἀκριβέστερα ἱλιαδικὸ (ἢ κατὰτάξή του δευτέρου στὴ σειρά, μετὰ τὸν Ἀχιλλέα, στὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἀνδρεία, εἶναι γνωστὴ καὶ τυπικὴ στὴν Ἰλιάδα¹)· τὸ περιεχόμενον τέλος καὶ ἡ μορφολογία αὐτῶν τῶν στίχων θυμίζουν ἔντονα μιὰ ὁμόλογη σκηνὴ τῆς Ἰλιάδας. Συγκεκριμένα:

Στὴν Μήνιδος Ἀπόρρησιν ἀπὸ τὸ Τ τῆς Ἰλιάδας ὁ Ἀχιλλέας προετοιμάζοντας τὴ συμφιλίωσή του μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα ἀναφέρεται στὴν ἀφορμὴ τῆς φιλονικίας, στὴ Βρισηΐδα, ὡς ἑξῆς:

Τ 59 τὴν ὄφελ' ἐν νήεσσι κατακτάμεν Ἀρτεμις ἰῶ,
ἤματι τῷ ὅτ' ἐγὼν ἐλόμην Λυονησσὸν ὀλέσας·
τῷ κ' οὐ τόσοσι Ἀχαιοὶ ὀδᾶξ ἔλον ἄσπετον οὐδας
δυσμενέων ὑπὸ χερσίν, ἐμεῦ ἀπομηρίσαντος.

Οἱ στίχοι αὐτοὶ τῆς Ἰλιάδας παρουσιάζουν ὁμοιότητες καὶ ἀναλογίες πρὸς τοὺς προγεγυμένους στίχους τῆς Ὀδύσσειας, τόσο στὴν ἔκφραση ὅσο καὶ στὴ θεματογραφία: ὁ στ. λ 548 φαίνεται σὰ νὰ παραφράζῃ τὸν στ. Τ 59· ἡ ἀπόδοση τῆς ἀνεκπλήρωτης εὐχῆς ἔχει, καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις ἀναλογίαις δομῆς καὶ περιεχομένου· τέλος τὸ πατρωνυμικὸ Πηλείωνα στὸν στ. λ 551 παίζει ἀπὸ μιὰ ἄποψη τὸ ρόλο σηματοδότου, ποὺ μᾶς κατευθύνει πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἱλιαδικῆς σκηνῆς. Θὰ ἔχουμε παρακάτω τὴν εὐκαιρία νὰ στηρίξουμε καὶ μὲ ἄλλες ἐνδείξεις τὴ σχέση τῆς ὀδυσσειακῆς σκηνῆς ποὺ συζητοῦμε πρὸς τὴν Ἰλιάδα (εἰδικότερα στὰ σημεῖα τῆς ἐκεῖνα ποὺ πραγματεύονται τὸ θέμα τῆς μήνιδος καὶ τὴν ἀπόρρησίν της)· ἂν θεωρήσουμε τὴ σχέση αὐτὴ πρὸς τὸ παρὸν δεδομένη, προκύπτουν ὀρισμένα πρῶτα συμπεράσματα:

Ἡ διάσταση Ὀδυσσεά καὶ Αἴαντα μέσα στὴν Ὀδύσεια ὑπομηματίζεται μὲ τὴ διάσταση Ἀγαμέμνονα καὶ Ἀχιλλέα στὴν Ἰλιάδα, μιὰ διάσταση δηλαδὴ γνωστὴ γιὰ τὰ τραγικὰ τῆς ἀποτελέσματα, ἀλλὰ γνωστὴ ἐπίσης καὶ γιὰ τὴ θετικὴ τῆς λύση· μέσα στὴν κοινὴ συμφορὰ οἱ δύο μεγάλοι ἀντίδικοι τῆς Ἰλιάδας συμφιλώνονται. Προετοιμάζεται μὴπως καὶ στὴν Ὀδύσεια ἡ συμφιλίωση τοῦ Ὀδυσσεά μὲ τὸν Αἴαντα; Ἀφήνουμε γιὰ τὴν ὥρα τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀνοιχτό, καὶ κρατοῦμε μόνο τὸν ἀναμφισβήτητα μεγάλῳψυχο καὶ συμφιλιωτικὸ τόνο ποὺ κυριαρχεῖ στὴν ὀδυσσειακὴ σκηνή, καὶ ποὺ τὸν εἰσάγει ὁ Ὀδυσσεάς μιλώντας μιὰ γλώσσα ἀνάλογη μὲ ἐκεῖνη ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀχιλλέας στὴν μήνιδος ἀπόρρησιν. Ἐτσι ὁ Ὀδυσσεάς, δείχνοντας συμπάθεια γιὰ τὴ μοῖρα τοῦ

1. Τὸ δίστιχο λ 550 - 551 εἶναι πάνομοιότυπο μὲ τὸ Ρ 279 - 280 τῆς Ἰλιάδας, μόνον ποὺ ἐκεῖ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα βρίσκεται σὲ ὀνομαστικὴ.

ἄτυχου Αἴαντα, κερδίζει τὴ συμπάθεια τοῦ ἀκροατῆ καὶ παραμερίζει σὲ πρώτη φάση τὶς ὑποψίες ἐκείνων ποὺ θὰ ἦταν πρόθυμοι νὰ ἐρμηνεύσουν τὴ νίκη του τότε ὡς ἀποτέλεσμα πανουργίας καὶ δολιότητος. Ἡ παραίτησή του ἐξάλλου ἀπὸ τὸ ἔπαθλο τῆς παλιᾶς ἐπίμαχης κρίσης, ἂν δὲν ἦχε ὀλότελα ρητορική, εἶναι γιατί ὑποβαστάζεται ἀπὸ τὶς ἀναμνήσεις τῆς Ἰλιάδας¹. Ἐπομένως: μιλώντας ὁ Ὀδυσσεύς μιὰ γλώσσα ἀνάλογη μὲ τὴ γλώσσα τοῦ Ἀχιλλέα, δὲν δανείζεται μόνο τὴ συμφιλιωτικὴ διάθεση ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκέραιό του ἦθος· ὑποκαθιστᾷ δηλαδὴ τὴν ἐκδοχὴ τῆς δικῆς του κλεπτοσύνης μὲ τὴν ἥρωικὴ φιλοτιμία ἐκείνου.

Τὰ λόγια τοῦ Ἀχιλλέα στὴν Ἰλιάδα δὲν σταματοῦν στὸ ἐρώτημα τῆς προσωπικῆς εὐθύνης· ποιὸς εἶχε τότε δίκιο, ὁ Ἀχιλλεύς ἢ ὁ Ἀγαμέμνων. Γιατὶ τὰ γεγονότα ποὺ μεσολάβησαν στὸ μεταξὺ καθιστοῦν τὴ συνέχιση ἑνὸς τέτοιου ἐρωτήματος ἄστοχη πιά καὶ ἀνεπίκαιρη· τόσο θάνατοι (καὶ ἀνάμεσά τους ὁ θάνατος τοῦ Πατρόκλου) δείχνουν τώρα τὴν ἀφορμὴ τῆς ἔριδος δυσανάλογη πρὸς τὰ ἀποτελέσματά της· μακάρι λοιπὸν νὰ εἶχε λείψει ἡ ἀφορμὴ· νὰ εἶχε σκοτώσει δηλαδὴ τότε ἡ Ἄρτεμη τὴ Βρισηίδα μὲ τὰ βέλη της· ἔτσι δὲν θὰ ἀφανίζονταν τόσο καὶ τόσο Ἀχαιοί. Ἡ ὑποθετικὴ αὐτὴ καὶ ἀπραγματοποίητη εὐχὴ χρησιμεύει γιὰ νὰ περάσουμε ἀπὸ τὰ ὑποκείμενα τῆς ἰλιαδικῆς ἔριδος στὸ ἀντικείμενό της· κι αὐτὸ γίνεται ὄχι ὡς ὑπεφυγὴ καὶ λύση δειλίας, ἀλλὰ ὡς προσπάθεια νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ· ὄχι ἡ ἴδια ἡ Βρισηίδα, ἀλλὰ ὁ μοιραῖος της ρόλος ἐπισημαίνεται. Τὴν ἴδια προοπτικὴ δίνει ὁ Ὀδυσσεύς καὶ στὴ δικὴ του διάσταση μὲ τὸν Αἴαντα: ὁ χαμὸς ἑνὸς τόσο γενναίου καὶ ὁμορφου ἥρωα ὑποβιβάζει αὐτόματα τὴν ἀξία τῆς νίκης τοῦ Ὀδυσσεύα, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔπαθλου τῆς νίκης· καλύτερα λοιπὸν νὰ μὴν εἶχε κερδίσει ποτὲ ὁ Ὀδυσσεύς αὐτὰ τὰ ὄπλα· γιατί τὰ ὄπλα, ὅπως καὶ ἡ Βρισηίδα, ἔπαιζαν ἕναν μοιραῖο ρόλο, ὑποκινώντας μιὰ φιλονικία, ἀπὸ τὴν ὁποία κανεὶς δὲν βγῆκε κερδισμένος. Αὐτὴ εἶναι ἡ νέα προοπτικὴ ποὺ παίρνει τὸ ἐπεισόδιο τῆς κρίσης τῶν ὄπλων μέσα στὸν ἀρηγηματικὸ πρόλογο τῆς ὀδυσσειακῆς σκηνῆς. Τί προσθέτει σ' αὐτὴ τὴ σκηνοθεσία ἢ συνέχεια τῆς ἀφήγησης τοῦ Ὀδυσσεύα, ἢ προσφώνησής του δηλαδὴ στὸν Αἴαντα; Ἄς δοῦμε πρῶτα τὸ κείμενο:

1. Στὴν Ἰλιάδα, τόσο τοῦ Ἀχιλλέα ὅσο καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονα ἡ παραίτηση ἀπὸ τὴν Βρισηίδα δὲν μένει λόγος κενός, ἀλλὰ γίνεται πράξη. Στὴν Ὀδύσεια ἀντίθετα ἡ χρεώση τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὰ ἐπίμαχα ὄπλα μένει ρητορικὸ πυροτέχνημα, ἀφοῦ διατυπώνεται ὡς ἀνεκπλήρωτη εὐχὴ πολλὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν αὐτοκτονία τοῦ Αἴαντα· ἐκεῖνο ποὺ δίνει οὐσία στὴν λεκτικὴ μεγαλοφυχία τοῦ Ὀδυσσεύα εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἀναμνήσεις τῆς Ἰλιάδας.

λ 553 Αἴαν, παῖ Τελαμῶνος ἀμύμονος, οὐκ ἄρ' ἔμελλες
 οὐδὲ θανὼν λήσεσθαι ἐμοὶ χόλον εἵνεκα τευχέων
 οὐλομένων; τὰ δὲ πῆμα θεοὶ θέσαν Ἄργείοισι,
 τοῖος γάρ σφιν πύργος ἀπώλεο· σείο δ' Ἄχαιοὶ
 ἴσον Ἀχιλλῆος κεφαλῇ Πηληϊάδαο
 ἀχνύμεθα φθιμένοιο διαμπερές· οὐδέ τις ἄλλος
 αἴτιος, ἀλλὰ Ζεὺς Δαναῶν στρατὸν αἰχμητῶν
 ἐκπάγλως ἔχθαιρε, τέν δ' ἐπὶ μοῖραν ἔθηκεν.
 ἀλλ' ἄγε δεῦρο, ἄναξ, ἴν' ἔπος καὶ μῦθον ἀκούσης
 ἡμέτερον· δάμασον δὲ μένος καὶ ἀγήνορα θυμόν.

Στὴν προσφώνηση αὐτῆ τοῦ Ὀδυσσεῶς ξαναπιάνονται, σὲ ὑψωμένο τόνο, θέματα ἀπὸ τὸν ἀφηγηματικὸ πρόλογο, καὶ εἰσάγεται κι ἓνα θέμα καινούριο. Ἀπὸ τοὺς προηγούμενους στίχους ἔρχονται τὰ ὄπλα (ὡς ἀρχὴ τοῦ κακοῦ), ὁ ἔπαινος γιὰ τὸν Αἴαντα (ἐνισχυμένος μὲ μιὰ ἰλιαδική, ὅπως θὰ δοῦμε, μεταφορά), καὶ ὁ σπαραγμὸς τῶν Ἀχαιῶν γιὰ τὸν ἀφανισμό τοῦ Σαλαμίνιου ἥρωα (ποῦ ἐξισώνεται τώρα μὲ τὸν σπαραγμὸ καὶ τὸ ἄχος ποῦ δημιουργήσε ὁ χαμὸς τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀχιλλέα — ἀντὶ δηλαδή τῆς προηγούμενης σύγκρισης, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Αἴας ἔβγαине δεῦτερος στὴ σειρά μετὰ τὸν Ἀχιλλέα, ἐδῶ ἔχουμε μιὰ ἰσότητα τῶν δύο ἡρώων). Παράλληλα ὁ συμφιλιωτικὸς τόνος ποῦ ὑποδηλώθηκε στοὺς προηγούμενους στίχους, ἐδῶ παίρνει τὴ μορφή μιᾶς καθαρῆς πιά συμφιλιωτικῆς πρότασης. Τὸ καινούριο ἐξἄλλου θέμα ἀφορᾷ στὴν ἐρμηνεία τοῦ κακοῦ· πίσω ἀπὸ τὰ καταραμένα ὄπλα ὁ Ὀδυσσεῶς βλέπει τώρα τὴ σκοτεινὴ βουλή τῶν θεῶν, καὶ ἰδιαίτερα τὸ ἔχθος τοῦ Δία γιὰ τοὺς Δαναοὺς. Ὡς ἐδῶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, καὶ τώρα σὲ σχέση μ' αὐτήν:

Οἱ μνήμες ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ σημεῖα καὶ σκηνές τῆς ποῦ πραγματεύονται τὸ θέμα τῆς μῆνιδος, πληθαίνουν μέσα σ' αὐτὴν τὴν προσφώνηση τοῦ Ὀδυσσεῶς: α) ἡ μετοχὴ οὐλομένων στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. λ. 555, ποῦ μὲ διασκελισμὸ καὶ ἔμφαση ἀποδίδεται στὸ τευχέων τοῦ προηγούμενου στίχου, θυμίζει τὴν Μῆνιν . . . | οὐλομένην τοῦ πρώτου δίστιχου ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα· β) ἡ ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀχιλλέα στὸν στ. λ. 555, Ἀχιλλῆος . . . Πηληϊάδαο παραπέμπει πάλι στὸν πρῶτο στίχο τῆς Ἰλιάδας· γ) ἡ μεταφορικὴ παρομοίωση τοῦ Αἴαντα μὲ πύργο στὸν στ. λ. 557 παραλλάσσει ἀντίστοιχη μεταφορὰ τῆς Ἰλιάδας¹.

1. Συχνὰ τὸ περίφημο σάκος τοῦ Αἴαντα παρομοιάζεται στὴν Ἰλιάδα μὲ πύργο: Η 219, Λ 485, Ρ 128. Ὁ ἴδιος ὁ ἥρωας ἐξἄλλου ὀνομάζεται ἔρκος Ἀχαιῶν: Γ 229, Ζ 5, Η 211 (μόνο γιὰ τὸν Ἀχιλλέα χρησιμοποιεῖται στὴν Ἰλιάδα ἡ ἴδια μεταφορὰ: Α 264).

δ) τὸ δίστιχο τέλος λ 561 - 562 (ἀλλ' ἄγε δεῦρο, ἄναξ, ἴν' ἔπος καὶ μῦθον ἀκούσης | ἡμέτερον· δάμασον δὲ μένος καὶ ἀγήνορα θυμὸν) μᾶς ἀνεβάζει στὰ λόγια τοῦ Φοῖνικα πρὸς τὸν Ἀχιλλεῦα στὴ σκηνή τῆς πρεσβείας (I 496 ἀλλ', Ἀχιλεῦ, δάμασον θυμὸν μέγαν· οὐδὲ τί σε χορῆ| νηλεὲς ἦτορ ἔχειν — πρβ. καὶ τὰ λόγια τοῦ Ὀδυσσεύα πρὸς τὸν Ἀχιλλεῦα ἀπὸ τὴν ἴδια πάλι ἐνόητα: I 259 - 260). Ἡ ἰλιαδικὴ ἐπομένως σκηνοθεσία, ποὺ ἄρχισε ἤδη νὰ στήνεται στὸν ἀφηγηματικὸ πρόλογο τῆς διήγησης τοῦ Ὀδυσσεύα, τώρα συμπληρώνεται καὶ ξεχωρίζει καθαρότερα.

Ἄφρα εἴξω ἀπὸ τῆ συζήτηση τοὺς στ. λ 555 - 556 καὶ λ 558 - 560, ποὺ ἐρμηνεύουν τὴν βαθύτερη αἰτία τῆς φιλονικίας Αἴαντα καὶ Ὀδυσσεύα μὲ τρόπο μορφολογικὰ καὶ οὐσιαστικὰ ἀνάλογο πρὸς ἐκεῖνον ποὺ ἐγκαινιάζει πρῶτος ὁ Ἀγαμέμνων στὴν μῆνιδος ἀπόρρησιν, προσπαθώντας νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προσωπικὴ του τύφλωση:

T 90 ἀλλὰ τί κεν ῥέξαιμι; θεὸς διὰ πάντα τελευτᾷ.
πρέσβα Διὸς θυγάτηρ Ἄττη, ἣ πάντας αἴται,
οὐλομένη.

Ὁ Ἀγαμέμνων λοιπὸν βλέπει πίσω ἀπὸ τὴ φιλονικία του μὲ τὸν Ἀχιλλεῦα τὴ σκοτεινὴ βουλὴ τοῦ θεοῦ, καὶ ἰδιαίτερα τὸ ἔργο τῆς Ἄττης, τῆς κόρης τοῦ Δία, ποὺ ὅλους τοὺς τυφλώνει, ὅταν θέλῃ — θεοὺς καὶ ἀνθρώπους. Ἡ διάρθρωση καὶ ἡ οὐσία τῆς αἰτιολογίας αὐτῆς μεταφέρεται καὶ στὴν Ὀδύσεια ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεύα μὲ ἐλαφρὲς παραλλαγές: οἱ θεοὶ χρησιμοποίησαν τὰ καταραμένα ὄπλα ὡς μέσο γιὰ νὰ πλήξουν τοὺς Ἀχαιοὺς, καὶ ἰδιαίτερα ὁ Δίας μὲ τὸ φοβερὸ μῖσος του γιὰ τοὺς Δαναοὺς ὑποκίνησε τὴν ὄπλων κρίσιν καὶ ὠδήγησε τὸν Αἴαντα στὸν τραγικὸ του χαμό. Ὑπάρχει βέβαια ἀνάμεσα στὰ δύο χωρία μιὰ διαφορὰ: στὴ θέση τῆς Ἄττης ὁ Ὀδυσσεύας βάζει τὸ ἔχθος τοῦ Δία, ἢ παραλλαγῆ ὅμως αὐτὴ δικαιολογεῖται ἴσως, κοντὰ στὰ ἄλλα, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἄττη στὴν Ὀδύσεια δὲν εἶναι πιά μιὰ προσωπικὴ θεότητα (δ 261, μ 372, φ 302, ψ 223). Παρὰ τὴ λεπτομερειακὴ αὐτὴ διαφορὰ, ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ὀδυσσεύα στοιχίζεται πρὸς τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ἀγαμέμνονα, καὶ ἡ ἀναλογία οὐσίας τονίζεται καὶ μὲ μιὰ ἀναλογία μορφολογική: ἡ Ἄττη στὴν Ἰλιάδα ὀνομάζεται οὐλομένη, καὶ τὸ χαρακτηρισμὸ αὐτὸν τὸν χρησιμοποιοῦν, ὅπως εἶδαμε, καὶ ὁ Ὀδυσσεύας στὴν προσφώνησή του, προκειμένου νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ ἐπίμαχα ὄπλα (εἴνεκα τευχέων | οὐλομένων). ἢ σημαδιακὴ λοιπὸν αὐτὴ λέξις γεφυρώνει τὴν Ὀδυσσειακὴ σκηνὴ καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ καὶ μὲ τὴν ἀπόρρησιν τῆς μῆνιδος. Ἔτσι στὴν προσφώνησή του Ὀδυσσεύα συγχωνεύονται μνημεις καὶ ἀπὸ τίς τρεῖς φάσεις τῆς ἰλιαδικῆς ἔριδας: ἀπὸ τὴν ἔκρηξή της (Α), ἀπὸ τὴν κρίσιμη καμπὴ της (I)

καί ἀπό τήν τελική τῆς ἔκβαση (Τ). Στό ἴδιο συμπέρασμα φτάνουμε, ἂν προσέξουμε καί δύο ἄλλα σημεία στό κείμενο τῆς Ὀδύσσειας, πού ἀντανακλοῦν σχετικᾶ ἰλιαδικά θέματα, μέ ἕναν τρόπο πού δείχνει τήν ἐξάρτηση τῆς Ὀδύσσειας ἀπό τήν Ἰλιάδα. Συγκεκριμένα:

Ἡ τελική πρόταση *ἴν' ἔπος καί μῦθον ἀκούσης | ἡμέτερον* (λ 561 - 562) μένει ἀπό μιάν ἀποψη μετέωρη. Γιατί τὸ ἔπος καί ὁ μῦθος συντακτικᾶ δὲν ἀναφέρονται στὰ προηγούμενα, ἐξαγγέλλουν ἕνα λόγο τοῦ Ὀδυσσεᾶ πού πρόκειται νὰ ἀκολουθήσῃ· ὅσο γιὰ τὸ δάμασον δὲ μένος καί ἀγήνορα θυμόν, ἀποτελεῖ αἰτιολογικὴ προτροπὴ, καί κατὰ κανένα τρόπο δὲν δίνει τὸ περιεχόμενο τῆς τελικῆς πρότασης πού προηγεῖται. Νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ Ὀδυσσεᾶς εἶχε σκοπὸ νὰ δευτερολογήσῃ, παραιτήθηκε ὅμως ἐξαιτίας τῆς σιωπῆς τοῦ Αἴαντα, εἶναι κάτι πού τὸ ἀποκλείουν οἱ ἐπόμενοι στίχοι 565 - 567, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν τὸν Ὀδυσσεᾶ πολὺ βιαστικὸ. Ἡ λύση τοῦ προβλήματος νομίζω πὼς βρίσκεται ἄλλοῦ:

Στὸ Ι τῆς Ἰλιάδας ὁ Φοῖνιξ προσθέτει, ὕστερα ἀπὸ τοὺς ὁμόλογους πρὸς τῆς Ὀδύσσειας στίχους πού ἀναφέραμε, τὴν περιφνημὴ παραδειγματικὴ ἱστορία τοῦ Μελέαγρου. Στὴν Ὀδύσεια λείπει ἕνα τέτοιο παράδειγμα. Ἡ μήπως ὄχι; Ἄν ἔχουμε δίκιο στὴν ὑπόθεσή μας, ὅτι ὅλη ἡ σχετικὴ ὀδυσσειακὴ σκηνὴ οἰκοδομεῖται μέ πρότυπο τὴν ἰλιαδικὴ μῆνιν καί τὴν ἀπόρρησίν τῆς, τότε τὸ παράδειγμα πού ζητοῦμε, ὁ λόγος δηλαδὴ πού θὰ ἔδινε περιεχόμενο στὴν τελικὴ πρόταση, ὑπάρχει μέσα ἀκριβῶς σ' αὐτοὺς τοὺς ὑπαινιγμούς. Γιὰ νὰ παρακινήσῃ ὁ Ὀδυσσεᾶς τὸν Αἴαντα σὲ συμφιλίωση, προβάλλει αὐτὸ τὸ μεγάλο ποιητικὸ πρότυπο μιᾶς ἀνάλογης ἔριδας, πού κατέληξε, ὅταν οἱ δυὸ ἀντίδικοι βρέθηκαν πιασμένοι μέσα στὸ δίχτυ τῆς συμφορᾶς, στὸν παραμερισμὸ τοῦ παλιοῦ θυμοῦ.

Τὸ δεῦτερο σημεῖο: Ἀποδίδοντας ὁ Ἀγαμέμνων τὴν προσωπικὴ του τύφλωση στὴν οὐλομένην Ἄτην, ὑπαινίσσεται δεδομένα πού ὑπάρχουν μέσα στὸ ἔπος· κι ἂν ἀκόμη ἡ βουλή τοῦ Δία στὸ προοίμιό τῆς Ἰλιάδας δὲν ἔχη τὸ περιεχόμενο πού τῆς ἀποδίδουν τὰ Κύπρια, καί πάλι ὁ Ἀγαμέμνων διαθέτει πικρὴ πείρα ἀπὸ τίς πλεκτάνες τοῦ Δία· ὁ οὐλος ὄνειρος εἶναι μιὰ ἀπ' αὐτές. Ποῦ ὅμως στηρίζεται ὁ Ὀδυσσεᾶς τὴ δική του ἐρμηνεία, ὅτι τὸ ἔχθος τοῦ Δία στάθηκε ἡ αἰτία τῆς φιλονεικίας του μέ τὸν Αἴαντα; Στὴ Μ. Ἰλιάδα ἡ ὁπουδήποτε ἄλλοῦ δὲν ὑπάρχει καμιὰ μαρτυρία σχετικὴ. Ἡ ἐρμηνεία λοιπὸν τοῦ Ὀδυσσεᾶ ἢ εἶναι δική του ἐπινόηση (μιὰ ἐπινόηση φυσικᾶ ὄχι ὀλοτέλα ἀπροσδόκητη, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι συχνά, ὅταν θέλουν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς προσωπικῆς τους ἐνοχῆς, ρίχνουν τὰ σφάλματά τους στοὺς θεοὺς — κάτι τέτοιο λέει καί ὁ Δίας στὴν θεῶν ἀγορὰ τῆς πρώτης ραψωδίας), ἢ εἶναι δάνειο ἀπὸ τὴν Ἰ-

λιάδα πού εὐνοεῖ τὴ συσχέτιση τῆς ὀδυσσειακῆς σκηνῆς μετὰ τὴν μήνιδος ἀπόρρησιν.

Ἀνακεφαλαιώνω και προχωρῶ: Εἶδαμε πῶς ὁ Ὀδυσσεύα, παραφράζοντας στὸν ἀφηγηματικὸ πρόλογο τῆς σκηνῆς σκέψεις και λόγια τοῦ Ἀχιλλεύα, ἀπορρίπτει τὸ βάρος τῆς ὑποψίας και τῆς δυσαρέσκειας πού γεννοῦσε ἡ στάση του ἀπέναντι στὸν Αἴαντα στὴν παραδοσιακὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἐπεισοδίου. Μιλώντας τώρα τὴ γλῶσσα τοῦ Ἀγαμέμνονα ἐξαφανίζει και τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα αὐτῆς τῆς ὑποψίας. Στὸ μεταξὺ ἡ συμφιλιωτικὴ του πρόθεση στηρίζεται πάνω σ' ἓνα βάρθρο ἰσχυρὸ (στὸ ἰλιαδικὸ πρότυπο). Περιμένουμε λοιπὸν ὅτι ὁ Αἴας στὸ τέλος θὰ καμφθῆ και θὰ μιλήσῃ, και ἔτσι οἱ ἀναλογίες τῆς ἰλιαδικῆς και τῆς ὀδυσσειακῆς σκηνῆς θὰ φτάσουν ὡς τὸ τέρμα. Κι ὅμως ὁ Αἴας μένει ἀμίλητος και φεύγει. Πῆγε ἄραγε στὰ χαμένα ἢ προσπάθεια τοῦ Ὀδυσσεύα; Ἴσως ὄχι ὀλότελα. Εἶναι καιρὸς ὅμως νὰ περάσουμε στὸν ἐπίλογο τῆς ὀδυσσειακῆς σκηνῆς:

λ 563 ὡς ἐφάμην, ὁ δέ μ' οὐδὲν ἀμείβετο, βῆ δέ μετ' ἄλλας
 ψυχὰς εἰς Ἑρεβος νεκῶν κατατεθνηῶτων.
 ἔνθα χ' ὁμῶς προσέφη κεχολωμένος, ἦ κεν ἐγὼ τόν'
 ἀλλά μοι ἤθελε θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι
 τῶν ἄλλων ψυχὰς ἰδέειν κατατεθνηῶτων.

Ὅτι οἱ στίχοι 566 - 567 εἶναι ἓνας τρόπος τεχνικῆς, γιὰ νὰ ξεπεραστῆ τὸ ἀδιέξοδο και νὰ προχωρήσῃ ὁ Ὀδυσσεύα στὴ συνέχεια τῆς ἀφήγησός του, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία. Αἰνιγμα ὅμως μένει ὁ στίχος 565: ἀπὸ ποῦ ὁ Ὀδυσσεύα συμπεραίνει ὅτι θὰ τοῦ μιλοῦσε τελικὰ ὁ Αἴας, ὁ ὁποῖος ἐξάλλου στὸ μεταξὺ ἔχει κιόλας ἀπομακρυνθῆ; και τί νόημα ἔχει ἡ δικὴ του βεβαίωση πῶς θὰ προχωροῦσε αὐτός, σὲ περίπτωση ἀνάγκης, σὲ μιὰ δεύτερη συμφιλιωτικὴ πρόταση, ἂν εἶχε στὴ διάθεσή του περισσότερο χρόνο; Νομίζω ὅτι οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀποκτοῦν τὸ νόημά τους, μόνο ἂν τοὺς δοῦμε σὲ σχέση μετὰ τὴ σκοπιμότητα και τὴ σκηνοθεσία ὅλης τῆς σκηνῆς. Ἐως τώρα διαπιστώσαμε ὅτι τὴ συμφιλιωτικὴ του ἀπόπειρα τὴν κάνει ὁ Ὀδυσσεύα μετὰ πρότυπο τὴν μήνιδος ἀπόρρησιν τῆς Ἰλιάδας. Ἡ ἰλιαδικὴ μῆνις πράγματι καταλήγει σὲ συμφιλιώση· αὐτὴ λοιπὸν ἢ λύση ἐκμαιεῖται και ἐδῶ ὡς ὑπόθεση, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ. Γιατί δὲν μπορεῖ ἢ δὲν θέλει νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ ὁ ποιητής, εἶναι ἓνα ἄλλο θέμα· ὅπωςδήποτε μετὰ ἀμίλητο ὡς τὸ τέλος τῆς σκηνῆς τὸν Αἴαντα, βγαίνει στὸ φῶς ἀκόμη καλύτερα ἢ ἀποκαθαρμένη ἀπὸ τίς παλιὰς ὑποψίες μορφὴ τοῦ Ὀδυσσεύα, και δὲν θυσιάζεται ἢ παράδοση στὸ μέρος της πού ἀφοροῦσε στὸ ἦθος τοῦ Σαλαμίνιου ἥρωα. Στὴν

αντικατάσταση λοιπόν τῆς συμφιλίωσης με τὴν ὑπόθεσή της, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ἓνα μέσο τεχνικῆς μετὰ τὸ ὁποῖο κερδίζεται ἡ οὐσία δίχως ἐκβιασμούς.

Τίποτε δὲν ὑποχρέωνε τὸν ποιητὴ τῆς Ὀδύσσειας νὰ βάλῃ τὸν ἥρωά του κάτω στὸν Ἄδη ἀντιμέτωπο πρὸς τὸν μεγάλο του ἀντίδικο, τὸν Αἴαντα. Ἄν τὸ ἔκαμε, τὸ ἔκαμε σκόπιμα, γιατί ἤθελε νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν Ὀδυσσεά ἀπὸ ἓνα σκάνδαλο ποῦ, παρ' ὅλες τῆς προσπάθειες τῆς προοδυσσειακῆς ἐπικῆς ποίησης, ἐξακολουθοῦσε νὰ τὸν συνοδεύῃ συντηρώντας τὴν ἐκδοχὴ τῆς πανουργίας καὶ τῆς κλεπτοσύνης του σὲ μιὰ περίπτωσι ἐξαιρετικὰ κρίσιμη γιὰ τὸ ἦθος του· ἄλλο πράγμα ἢ ἐξόντωση τοῦ Παλαμήδη (ποῦ ἦταν ἐξἄλλου ἓνα ἀντίγραφο τοῦ παραδοσιακοῦ ἐπίκλου του Ὀδυσσεά) καὶ ἄλλο πράγμα ἢ κρίσιμ τῶν ὄπλων καὶ ὁ θάνατος τοῦ Αἴαντα, ἐνὸς ἥρωα μετὰ διάφανο ἐπικὸ ἦθος. Γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ λοιπὸν τὸν Ὀδυσσεά, ἢ καλύτερα γιὰ νὰ γεφυρώσῃ τὴν ἀπόστασι ἀνάμεσα στὸν παραδοσιακὸ καὶ τὸν ὀδυσσειακὸ Ὀδυσσεά, πῆρε ὁ ποιητὴς μέσα στὸ ἔπος του τὸ ἐπεισόδιό τῆς κρίσιμ τῶν ὄπλων καὶ τὸ μεταστοιχείωσε μετέτοιον τρόπο, ὥστε ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀμφισβητούμενη νίκη τοῦ ἥρωα βγῆκε μιὰ νέα νίκη, στηριγμένη τῆ φορὰ αὐτῆ ὄχι στὴν ὠμὴ πανουργία, ἀλλὰ στὴν ποιητικὴ εὐστροφία· μετὰ πλάισιο τὴν ἰλιαδικὴ μῆνιν καὶ τὴν ἀπόρρησίν της ὁ Ὀδυσσεάς ἀποδείχεται καὶ μεγαλόψυχος καὶ συμπαθὴς καὶ προπάντων ἐπικὸς στὰ κίνητρά του καὶ στὶς πράξεις του καὶ στὶς σκέψεις του. Ὅσο γιὰ τὴν «ὑποκλοπὴ» τοῦ ἰλιαδικοῦ προτύπου, ὑπεύθυνος πιά δὲν εἶναι ὁ Ὀδυσσεάς, ἀλλὰ ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας¹.

Ὀδυσσειακὸς Ὀδυσσεύς.

Ἡ μακρὰ αὐτὴ περιπλάνησή μας στὸ χῶρο τῆς προοδυσσειακῆς ἐπικῆς ποίησης ἔγινε γιὰ νὰ βρεθοῦν οἱ γέφυρες ποῦ συνδέουν: α) τὸν ὀδυσσάμενον Αὐτόλυκον μετὰ τὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεά, καὶ β) τὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεά μετὰ τὸν ὀδυσσειακὸ Ὀδυσσεά. Τὸ βᾶρος τῆς προσοχῆς μας ἔπεσε ὡς τώρα πῶς πολὺ στὸ πρῶτο σημεῖο· εἴχαμε ὅμως τὴν εὐκαιρία (κυρίως μετὰ τὸ θέμα τῶν πλαστῶν διηγήσεων τοῦ Ὀδυσσεά μέσα στὴν Ὀδύσεια, καὶ μετὰ τὸ θέμα τῆς κρίσιμ τῶν ὄπλων, ἔτσι ὅπως τὸ

1. Ἄν ἡ ὑπόθεσι ποῦ ἀναπτύξαμε εἶναι ὀρθή, τότε ἡ παραδοσιακὴ κλεπτοσύνη τοῦ Ὀδυσσεά βρῖσκει μέσα στὴ σκηνὴ αὐτῆ τῆς Νέκυιας τὴν πῶς ραφιναρισμένη της μορφή, ἀφοῦ μεταφράζεται (ὄχι δίχως κάποια δόση εἰρωνείας) σὲ ποιητικὴ «ὑποκλοπὴ»· ὁ ἐπίκλος τῆς παράδοσις χρησιμοποιοῦ ἐδῶ ὡς «λεία» τῆς πανουργίας του τὴν ἴδια τὴν ποίησι, καὶ μάλιστα τὸ μεγάλο πρότυπο ὀλόκληρης τῆς Ὀδύσσειας — τὴν Ἰλιάδα.

ἀπορροφᾶ καὶ τὸ μετασχηματίζει ἢ Νέκυια) νὰ προχωρήσουμε καὶ στὸ δεύτερο σημεῖο. Ἐν τούτοις ἡ μεγάλη γέφυρα, ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ, μέσα στὴν Ὀδύσεια, ἀπὸ τὸν ὀδυσσάμενον στὸν ὀδυσειακὸ Ὀδυσσεύα βρίσκεται, ὅπως τὸ ὑπαινίχθηκα ἤδη, στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα. Μ' αὐτὸ θὰ ἀσχοληθεῖμε παρακάτω. Πρῶτα ὅμως συγκεντρῶνω τὰ πορίσματα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν προηγούμενη περιπλάνησή μας:

1. Ὁ Αὐτόλυκος μὲ τὴν ἀμοραλιστικὴ του πανουργία καὶ τὶς συνακόλουθες ἐμπειρίες του, οἱ ὁποῖες ὑπόκεινται στὴν μετοχὴ ὀδυσσάμενος τοῦ τ 407, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ τὸ μυθικὸ πρότυπο τοῦ προεπικοῦ Ὀδυσσεύα. Τὸ πρῶτο βέβαια αὐτὸ εἶδωλο τοῦ ἥρωα μένει πάντα ὑποθετικόν, δὲν λείπουν ὅμως ὀλοτέλα καὶ ἐνδεικτικὲς προβολές του μέσα στὸ ἔπος, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τὸ εἰκάσουμε. Ὅπως δὲ ἴσως ἐπιβεβαιωθῆ ἡ φάση αὐτὴ ὁ ἐγγονός, ὅπως καὶ ὁ παππούς, δημιουργοῦσε στὰ θύματα τῆς κλεπτοσύνης του μιὰ ἀυθόρμητη δυσαρέσκεια, ποὺ ἔφτανε ὡς τὸ θυμὸ καὶ τὸ μίσος.

2. Μὲ τὸ φορτίο αὐτὸ τῆς παραδοσιακῆς ἀμοραλιστικῆς κλεπτοσύνης του εἰσβάλλει κάποτε ὁ Ὀδυσσεύας στὸ ἥρωικὸ ἔπος. Ὁ ρόλος τοῦ σταὶ κύκλια ἔπη τοῦ τραϊκοῦ μύθου γίνεται ὀλοένα καὶ πιὸ σημαντικός. Μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὰ κύκλια ἔπη, ποὺ περὶζῶναν τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια, διέσωζαν, ἄσχετα μὲ τὸ χρόνο τῆς τελικῆς τους σύνθεσης, προἰλιαδικὰ καὶ προοδυσειακὰ θέματα καὶ ἐπεισόδια, ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ μιλήσουμε *grosso modo* γιὰ μιὰ δεύτερη ἐξελικτικὴ φάση τῆς μορφῆς τοῦ Ὀδυσσεύα, μέσα στὸ ἔπος τώρα, καὶ νὰ τὴν ὀνομάσουμε προομηρικὴ. Στὴ φάση αὐτὴ, δίχως νὰ κόβεται ὁ ὀμφάλιος λῶρος ποὺ ἔνωσε τὸν ἐγγονὸ μὲ τὸν παππὸν (πράγμα ποὺ σημαίνει: δίχως νὰ χάνη ὁ ἥρωας τὸν πυρήνα τῆς παραδοσιακῆς του πανουργίας), ὁ Ὀδυσσεύας γίνεται πρόσωπο ἐπικό. Ἡ παλιά του κλεπτοσύνη μετασχηματίζεται (τόσο ὡς πρὸς τοὺς ὄρους τῆς ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της) σὲ ἐπικὴ ἀρετὴ, καθὼς μπαίνει στὴν ὑπηρεσία μιᾶς καθαρὰ ἐπικῆς σκοπιμότητος, πολεμικῆς καὶ ἀκριβέστερα ἐπιθετικῆς. Ἐτσι προσδευτικὰ φτάνει νὰ γίνη ὁ Ὀδυσσεύας μέσα στὸν τραϊκὸ κύκλον *πολυμήχανος, πολύμητις*, καὶ στὸ τέλος *πτολίπορθος*. Μὲ τὰ ἐπίθετα αὐτὰ τὸν ξέρει καὶ τὸν προβάλλει καὶ ἡ Ἰλιάδα¹. Ὡστόσο ἀκόμη καὶ μέσα σ' αὐτὴν τὴν προομηρικὴ ἐπικὴ δραστηριότητά του — ριζωμένη ἔτσι κι ἄλλιῶς στὴν παλιά κλεπτοσύνη — ὁ Ὀδυσσεύας δὲν παύει νὰ

1. *Πολύμητις* (Γ 268, Ψ 709 κτλ.), *ποικιλομήτης* (Λ 482 κτλ.), *Διὶ μῆτιν ἀτάλαντος* (Β 407, Κ 137), *πολυμήχανος* (Β 173, Δ 358, Θ 93 κτλ.), *πτολίπορθος* (Β 278, Κ 363).

δημιουργῆ γύρω του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θαυμασμό, δυσπιστία καὶ δυσαρέσκεια. Ἐξακολουθεῖ δηλαδὴ νὰ εἶναι ἕνας Ὀδυσσεὺς ὀδυσσάμενος, κληρονόμος ἀκόμη τῶν ἐμπειριῶν τοῦ Αὐτόλυκου· γιατί, θέλοντας καὶ μὴ, ἀπὸ ἀπληστία ἢ ἀπὸ ἀνάγκη, ὁ Ὀδυσσεὺς στὴν κυκλικὴ παράδοση διεκπεραιώνει ὑποθέσεις, οἱ ὁποῖες σκορποῦν γύρω του ὑποψίες καὶ μίσος — ὄχι μόνο στοὺς Τρῶες, ἀλλὰ καὶ στοὺς Ἕλληνας.

3. Τὸ σκάνδαλο αὐτοῦ τοῦ ὀδυσσαμένου Ὀδυσσεὶ ἢ Ἰλιάδα οὐσιαστικά τὸ παρακάμπτει· καθὼς τὰ περισσότερα ἐπίμαχα γιὰ τὸ ἦθος τοῦ ἥρωα ἐπεισόδια βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ θεματικὸ τῆς πλαισίου, ἢ Ἰλιάδα ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προβάλλῃ ἕνα εἶδωλο τοῦ Ὀδυσσεὶ, ἐντονα βέβαια χαρακτηρισμένο (ὁ ἥρωας μέσα στὸ ἔπος δὲν εἶναι μόνο δῖος, διογενής, ἀλλὰ καὶ πολυμήχανος, πολύμητις καὶ πτολίπορθος), ἀλλὰ ὄχι διαβλητό. Οἱ μόνες ἴσως σκιές ποὺ πέφτουν μέσα στὴν Ἰλιάδα πάνω στὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεὶ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀντανάκλαση τῶν λόγων τοῦ Ἀχιλλεὶ στὴ σκηνὴ τῆς πρεσβείας. Ἐκεῖ (I 308 - 313) ὁ θυμωμένος ἀκόμη ἥρωας ἀπαντᾷ στὴν ἐκκλήση τοῦ Ὀδυσσεὶ γιὰ συμφιλίωση μὲ μιὰ γλώσσα ἐξαιρετικὰ ὠμῆ:

*διογενὲς Λαερτιάδη, πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ,
 χρῆ μὲν δὴ τὸν μῦθον ἀπηλεγέως ἀποειπεῖν,
 ἧ περ δὴ φρονέω τε καὶ ὡς τετελεσμένον ἔσται,
 ὡς μὴ μοι τρῶζητε παρήμενοι ἄλλοθεν ἄλλος.
 ἐχθρὸς γάρ μοι κείνος ὁμῶς Ἀἴδαο πύλῃσιν
 ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθη ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἴπη.*

Οἱ στίχοι αὐτοὶ καὶ εἰδικὰ τὸ δίστιχο 312 - 313 δὲν ἀφοροῦν ἄμεσα καὶ προσωπικὰ στὸν Ὀδυσσεὶ· ὁ Ἀχιλλεὺς τονίζει μὲ ἔμφαση τὴ δικὴ του εὐθύτητα καὶ εἰλικρίνεια, διαχωρίζοντας τὸ ἦθος του ἀπὸ ἕνα ἀντίπαλο ἦθος, ποὺ τοῦ εἶναι ξένο καὶ μισητό. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι τὰ λόγια αὐτὰ ἀνοίγουν εἰδικὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀχιλλεὶ στὸν Ὀδυσσεὶ (καὶ ὄχι λ.χ. τὴν ἀπάντησίν του στὸν Αἴαντα ἢ στὸν Φοῖνικα), μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ δίστιχο 312 - 313 δὲν ἀποτελεῖ μόνο μιὰ γενικὴ γνώμη τοῦ Ἀχιλλεὶ, ἀλλὰ ὑποκρύπτει καὶ ἕναν ἔμμεσο χαρακτηρισμὸ τοῦ συνομιλητῆ του. Ὅπως δὴποτε, γιὰ τὸν ἀκροατὴ ποὺ ξέρεται τὴν παραδοσιακὴ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεὶ, οἱ στίχοι αὐτοὶ κατὰ κανένα τρόπο δὲν ἀκούγονται οὐδέτερα καὶ ἄσχετα· γιατί ὁ τύπος, ποὺ ἄλλα ἔχει στὸ νοῦ του καὶ ἄλλα λέει, εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση πολὺ συγγενικός πρὸς τὸν τύπο τοῦ Ὀδυσσεὶ, καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὸ ἔχθος τοῦ Ἀχιλλεὶ πρὸς τὸν τύπο αὐτὸν στοιχειοθετεῖ μιὰ ἀντίδραση

ὁμολογῆ πρὸς ἐκείνη πού δηλώνει ἡ δοτικὴ ἀνδράσιν ἠδὲ γυναιξίν πλάι στὸ ὀδυσσάμενος τῆς ραψωδίας τ στὴν Ὀδύσεια.

4. Δὲν ὑπάρχει, νομίζω, καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι τὸ μεγάλο καὶ τὸ πιὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα γιὰ τὴν ἀποκάθαρση τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὴν παλιά, ἀμοραλιστικὴ του κλεπτοσύνη τὸ πραγματοποιεῖ ἡ Ὀδύσεια. Δίχως νὰ ἀρνῆται ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας τὴ φύση τοῦ ἥρωά του — ἴσα ἴσα ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴν — δίνει στὴν παλιά πανουργία τοῦ Ὀδυσσεύα μιὰ ἐκδοχὴ ὅσο γίνεται πιὸ ἀδιάβλητη. Ἔτσι στὴν Ὀδύσεια ὁ πολύτροπος Ὀδυσσεύας χρησιμοποιεῖ τὴν ἐξυπνάδα του κυρίως σὲ στιγμὲς ἄμυνας καὶ αὐτοπροστασίας. Καὶ ὅπωςδῆποτε — τουλάχιστο στὶς ραψωδίες α - ε καὶ ν - ω, ἐκεῖνες δηλαδή πού ἀνήκουν στὸ ποιητικὸ παρὸν τοῦ ἔπους — ὁ Ὀδυσσεύας δὲν εἶναι πιά ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πηγὴ τοῦ θυμοῦ, τοῦ μίσους καὶ τῆς δυσἀρέσκειας τῶν ἄλλων· γίνεται ὁ ἴδιος τῶρα στόχος τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν καὶ τῆς ἀδικίας τῶν μνηστήρων. Ἔτσι ἡ μετοχὴ ὀδυσσάμενος τοῦ τ 407 χάνει στὴν περίπτωσή τοῦ Ὀδυσσεύα προοδευτικὰ τὴ μέση σημασία της (ἐνῶ τὴν κρατᾷ ἐξ ὀλοκλήρου γιὰ τὴν περίπτωσή τοῦ Αὐτόλυκου) καὶ μεταπίπτει σὲ σημασία καὶ σὲ χρῆση παθητικῆ· ἡ δοτικὴ ἀνδράσιν ἠδὲ γυναιξίν δὲν εἶναι πιά ἀντικείμενο, ἀλλὰ γίνεται ποιητικὸ αἶτιο, καὶ στὴ θέση τῶν ἀνθρώπων μπαίνει ὁ Ποσειδῶνας καὶ κατὰ δεύτερο λόγο ὁ Δίας. Μιὰ τέτοια μετακίνηση ἀπὸ τὸν ἥρωα πού προκαλεῖ τὸ θυμὸ τῶν ἄλλων στὸν ἥρωα πού ὑφίσταται τὴν ὀργὴ τῶν θεῶν, παρακολοθησάμε ἤδη στὸ ἐπεισόδιο τῆς κρίσης τῶν ὄπλων, ἔτσι ὅπως τὸ προβάλλει στὴν ἀναδιήγησή του ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεύας· γιατί στὴ σκηνὴ αὐτὴ ὁ ἥρωας ἀπορρίπτει τὸ φορτίο τῆς ὑποψίας καὶ τῆς δυσἀρέσκειας ἀπὸ πάνω του, ἀθετεῖ δηλαδή τὴν ἐκδοχὴ τοῦ πανούργου καὶ τοῦ ὑπολογιστῆ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του — ἐκδοχὴ πού θὰ δικαιολογοῦσε τὸ θυμὸ τοῦ Αἴαντα καὶ τὴ δυσπιστία τοῦ ἄκροατῆ — καὶ οἰκειοποιεῖται τὸ ἔχθος τοῦ Δία μαζὶ μὲ τὸν πρῶν ἀντίπαλό του καὶ μὲ τοὺς ἄλλους Δαναοὺς. Αὐτὸ πού γίνεται στὴ σκηνὴ τῆς Νέκυιας ἔμμεσα, θὰ τὸ δοῦμε τῶρα νὰ πραγματοποιεῖται στὴν Κυκλώπεια ἄμεσα καὶ διεξοδικά, μὲ τέτοιον μάλιστα τρόπο, ὥστε τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύα συνθέτει τὰ δύο κύρια εἴδωλα τῆς μορφῆς του: τὸ προοδυσσειακὸ καὶ τὸ ὀδυσσειακὸ.

Μέσα στὶς ἄλλες περιπέτειες τοῦ Ὀδυσσεύα ἡ σύγκρουσή του μὲ τὸν Πολύφημο παίρνει μιὰ θέση κεντρικὴ καὶ ἰδιότυπη. Μὲ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ὁ ἥρωας ἐκπορθεῖ τὸν φανταστικὸ χῶρο, πού δὲν εἶναι πιά πεδίο διαφυγῆς καὶ λησμοσύνης (ὅπως στὸ προηγούμενο ἐπεισόδιο τῶν Λωτοφάγων) ἀλλὰ τόπος ὀξυτάτου καὶ τυπικοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ ἐπικοῦ κόσμου μὲ τὶς προκοινωνικές, ἀνοργάνωτες καὶ ἄγριες δυνάμεις τῆς φύσης,

σὲ μιὰ ἔκδοσή τους μάλιστα τερατώδη καὶ βάνουση. Τὸ ἦθος αὐτῆς τῆς σύγκρουσης, τὴν ποιότητά της, τὴν αἰτιολογία της καὶ τὴν σκοπιμότητά της, τόσο γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα ὅσο καὶ γιὰ τὴν Ὀδύσεια ὀλόκληρη, τὰ συνέλαβε καὶ τὰ ἐξέθεσε μὲ ὑποδειγματικὴ πυκνότητα καὶ εὐστοχία ὁ Κ. Reinhardt¹. Ἀπὸ τίς θεμελιακὲς παρατηρήσεις τοῦ κωδικοποιῶ παρακάτω ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὸ θέμα τῆς δικῆς μας ἔρευνας.

α. Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Πολύφημου βιογραφεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὸν Ὀδυσσεύα τῆς Ὀδύσειας, ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ἐπισημαίνει (ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ) τὴν ἀφετηρία τῶν θαλασσιῶν περιπλανήσεών του. Τρεῖς φάσεις διακρίνει ὁ Reinhardt στὴν πορεία τοῦ περιπλανώμενου Ὀδυσσεύα: στὴν πρώτη φάση ὁ ἥρωας, θαρραλέος καὶ ἄπειρος, προκαλεῖ καὶ χαίρεται τὴν περιπέτεια (Abenteuerfreudiger Odysseus)· στὴ δευτέρῃ φάση, ἔμπειρος πιά, ὑφίσταται τὴ δοκιμασία δίχως νὰ τὴν προκαλῆ, προσπαθεῖ ὅμως νὰ τὴν ὑπερνικήσῃ (Abenteuer Überstehender Odysseus)· στὴν τρίτῃ τέλος φάση, πικρὰ δοκιμασμένος, ὁ Ὀδυσσεύας παίρνει κάθε προληπτικὸ μέτρο γιὰ νὰ ὑπερκεράσῃ τὸν κίνδυνο — πραγματικὸ ἢ ὑποθετικὸ — ἀποφεύγοντας μιὰν ἀπευθείας σύγκρουση μαζί του, ἐφόσον δὲν τὸ ἐπιβάλλει ἡ ἔσχατη ἀνάγκη (Abenteuer Fürchtender Odysseus). Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Πολύφημου συνθέτει τὴν πρώτη βαθμίδα αὐτῆς τῆς κλίμακας· ὁ Ὀδυσσεύας μπαίνει στὴ σπηλιὰ τοῦ Πολύφημου μὲ τὴ θέλησή του καὶ μὲ γνώση τοῦ κινδύνου ποὺ τὸν περιμένει· ἐγκαταλείπει τὴν εἰδυλλιακὴ ἄνεση ποὺ εἶχε βρῆ στὸ νησί τῶν κατοικιῶν, καὶ ξεκινᾷ γιὰ τὴν ἀπέναντι ἀκτῆ, ποὺ ξέρεи ὅτι τὴν κατοικοῦν οἱ Κύκλωπες, καὶ αὐτὸ γίνεται μὲ ἀπεριόριστη θαρραλεότητα, δίχως ἰδιαίτερες προφυλάξεις, σὲ ἓνα τόνο πρόκλησης. Γιατί; Ὁ Reinhardt ἐρμηνεύει: «nur weil es (=τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Πολύφημου) das erste ist, kann es zum warnenden Exempel werden. Es vertritt die ganze Unersehbarkeit und Unerfahrenheit des Anfangs»².

β. Τὴν παράτολμη αὐτὴ ἀποστολὴ τοῦ τὴν ἀναλαμβάνει ὁ Ὀδυσσεύας, γιατί θέλει νὰ μάθῃ ἂν οἱ Κύκλωπες εἶναι ἄγριοι καὶ ἄξεστοι, δίχως δίκαιο καὶ θεσμούς, ἢ μήπως ξέρουν ἀπὸ φιλοξενία καὶ θεοσέβεια. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν ἡ δοκιμὴ τοῦ Ὀδυσσεύα γίνεται στὸ ὄνομα τοῦ ξένου Δία, μὲ μιὰ ἐπίδειξη ἀρετῆς (πολεμικῆς καὶ πολιτικῆς) καὶ εὐφυΐας — ἕνας

1. Polyphem. Die Abenteuer der Odyssee: Tradition und Geist, σ. 64-69. Πρβ. καὶ Dimock, ἔ. ἀ. σ. 58 κέ.

2. Ἔ. ἀ. σ. 65 - 66

ἀγώνας λοιπὸν τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου, στὴν ἐπική του ἐκδοχή, μὲ τὴν βαρβαρότητα καὶ τὴν ὠμὴ δύναμη.

γ. Ἀπὸ τὸν ἀγώνα αὐτὸν ὁ Ὀδυσσεύας βγαίνει νικητὴς μαζὶ καὶ νικημένος σὲ τρία σημεῖα: στὸ βιολογικό, τὸ ἠθικό καὶ στὸ θρησκευτικό. Χάνει ἕξι ἀπὸ τοὺς συντρόφους του, ποὺ τοὺς κατασπαράσσει ὁ Κύκλωπας, ἀλλὰ κερδίζει μὲ τὴν πανουργία του τὴ δική του ζωὴ καὶ τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων ἕξι ἑταίρων του· τυφλώνει καὶ ἐμπαίζει τὸν Πολύφημο, ἐνδίδει ὅμως στὸ τέλος στὸν πειρασμό, καὶ ἀποκαλύπτει τὴν ἀληθινὴ του ταυτότητα, πράγμα ποὺ ἐπισύρει τὴν ὀργὴ τοῦ Κύκλωπα καὶ τοῦ Ποσειδῶνα· ἐκπροσωπεῖ καὶ ὑπερασπίζεται τὸ δίκαιο τῆς θεοσέβειας καὶ τῆς φιλοξενίας στὸ ὄνομα τοῦ Δία, ὅταν ὅμως, ὕστερα ἀπὸ τὴ σωτηρία του, προσφέρει εὐχαριστήριες θυσίες στὸ γιὸ τοῦ Κρόνου, ὁ θεὸς δὲν εἶναι μὲ τὸ μέρος του· ὁ Δίας ἀπορρίπτει τίς θυσίες, καὶ τὴν ἴδια ὥρα εἶναι βυθισμένος στὰ σκοτεινά του σχέδια, ποὺ προετοιμάζουν τὸν ἀφανισμό ὅλων τῶν συντρόφων καὶ ὅλων τῶν караβιῶν τοῦ Ὀδυσσεύα.

δ. Τὴν τελευταία αὐτὴ σκηνὴ τῆς Κυκλώπειας, ὅπου ὁ Δίας δὲν δέχεται τὴ θυσία τοῦ ἥρωα (μοναδικὴ ἐξἄλλου στὴν Ὀδύσεια), ὁ Reinhardt τὴ συσχετίζει ἀλλὰ καὶ τὴ διαφοροποιεῖ ἀπὸ τίς τυπολογικὰ ὁμόλογες σκηνές τῆς Ἰλιάδας (Γ 298 κέ., Ζ 305 κέ., Θ 55 κέ.). Στὴν Ἰλιάδα ἡ ἄρνηση τοῦ θεοῦ νὰ ἐνωτισθῇ τὴν ἱεσσία ἐνὸς ἥρωα ἢ νὰ δεχτῇ τὴ θυσία του, ὑπαγορεύεται ἀπὸ ὄρους ἀντικειμενικούς, γιὰ τοὺς ὁποίους οὔτε εὐθύνεται, οὔτε τοὺς ἐλέγχει, οὔτε συμμετέχει σ' αὐτούς ὁ ἱκέτης — ἢ ἀπόρριψη τοῦ ἀνθρώπινου αἰτήματος εἶναι μιὰ καθαρὰ θεϊκὴ ὑπόθεση καὶ ὑπηρετεῖ μιὰ μακροπρόθεσμη θεϊκὴ βουλή. Διαφορετικὰ στὴν Ὀδύσεια: ἡ ἄρνηση τοῦ Δία αἰσθητοποιεῖ ἐδῶ τὴ διαφοροποίηση τοῦ θεοῦ ἀπὸ μιὰ ὑπόθεση καθαρὰ ἀνθρώπινη, καὶ στὴν ἐμπνευσή της καὶ στὴν ἐκτέλεσή της καὶ στὰ μέτρα τῆς προβολῆς της· ὁ Ὀδυσσεύας δοκιμάζει μὲ τὴ δική του πρωτοβουλία τὴν ἀντοχὴ τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων ἀπέναντι στὴν ἄγρια καὶ βίαν φύση, δίχως ἢ δοκιμασία αὐτὴ νὰ ὑπαγορεύεται ἀπὸ μιὰ ἀντικειμενικὴ ἀναγκαιότητα ἢ νὰ ἐντάσσεται στὰ σχέδια τῶν θεῶν· νομίζει ἐξἄλλου ὅτι ἡ προσωρινὴ νίκη του συντελεῖται στὸ ὄνομα τοῦ Δία, θριαμβολογεῖ γι' αὐτὴν καὶ προκαλεῖ τόσο τὸν Πολύφημο ὅσο καὶ τὸν Ποσειδῶνα. Καὶ γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ τὰ λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Reinhardt: «Wenn Odysseus irrt, so ist die Ironie subjektiv bedingt. Er irrt sich über sich selbst». Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ ὕβρις του εἶναι ἰδιότυπη καὶ μεταίλιαδική: «Die Hybris freilich in der feinsten Form: die Hybris als moralische Bewusstheit»¹. Ἔτσι

1. Ἐ.ἀ. σ. 65-66.

ἡ ἱστορία τοῦ Κύκλωπα δὲν ὑποκινεῖ μόνο ἐξωτερικά τὸ θυμὸ τοῦ Ποσειδῶνα, ἀλλὰ ἀνοίγει γενικότερα τὴν προοπτικὴ τῆς ὀδυσσειακῆς ζωῆς τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ ρίχνει τὶς σκιές τῆς σ' ὀλόκληρη τὴν ἀλυσίδα τῶν καποινῶν περιπετειῶν τοῦ ἥρωα.

Αὐτὴ εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ἐρμηνεία τοῦ Reinhardt. Βασικὰ ἀναγνωρίζονται στὴν ἱστορία τοῦ Πολύφημου οἱ δεσμοὶ τοῦ Ὀδυσσεύα μὲ τὸ ἐπικό του παρελθόν, καὶ ἡ πρώτη γενικὴ δοκιμὴ τοῦ ἥρωα στὸν νέο ὀδυσσειακὸ του ρόλο. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ συγκλίνει πρὸς τὴ δική μας ἀποψη, ποὺ βλέπει τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα σὰν τὴν πιὸ στέρεη γέφυρα ἀνάμεσα στὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεύα—τὸν προεπικό δηλαδὴ καὶ τὸν πρωτοεπικό— καὶ τὸν ὀδυσσειακὸ Ὀδυσσεύα. Ὁ Reinhardt δὲν προχωρεῖ πίσω ἀπὸ τὸν ἱλιαδικὸ Ὀδυσσεύα, γιατί δὲν τοῦ χρειάζεται αὐτὴ ἡ μακρότερη ἀναδρομὴ. Ἐμᾶς μᾶς εἶναι ἀπαραίτητη, καὶ πιστεύω πὼς θὰ φανῆ ὅτι εἶναι καὶ χρήσιμη.

Δὲν μοῦ φαίνεται τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας ἐπιλέγει αὐτὸ εἰδικὰ τὸ πλαίσιο— ἓνα φανταστικὸ παραμῦθι— ὡς κοιλίδα τῆς ὀδυσσειακῆς μοίρας τοῦ ἥρωά του: Κύκλωπες ποὺ ζοῦν σὲ μιὰ ἀτόμηρη ἀκτὴ, δίχως νὰ καλλιεργοῦν τὴ γῆ, δίχως θεσμοὺς καὶ δίκαιο, χωρὶς ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς ὀλύμπιους θεοὺς. Ὅλα αὐτὰ πολὺ λίγη σχέση ἔχουν μὲ τὸν ἐπικό ἥρωικό κόσμο. Θὰ ἔλεγε βέβαια κανεὶς ὅτι τὸ ἀντιεπικό αὐτὸ πλαίσιο εἶναι τὸ πιὸ κατάλληλο γιὰ μιὰ ἀναμέτρηση τοῦ ἐπικοῦ ἥθους, ποὺ ἐκπροσωπεῖ καὶ φέρνει μαζί του ὁ Ὀδυσσεύας, μὲ τὸ βάνουσο καὶ ἄγριο περιβάλλον τοῦ Πολύφημου. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ὀδυσσεύας παίζει μέσα στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα κυρίως τὸν ἐπικό του ρόλο· ὁ ρόλος ὅμως αὐτὸς δὲν καλύπτει ὀλότελα τὴν παλιὰ φύση τοῦ ἥρωα, τὴν προεπική, αὐτὴν ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν Λυτόλυκο, καὶ τὴν ἄλλη ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὶς θαλασσινὲς ἐμπειρίες καὶ τὰ μακρινὰ ταξίδια. Στὴν ἐπιχειρηματολογία του πράγματι ὁ Ὀδυσσεύας εἶναι ἐπικός· στὴ συγκεκριμένη του ὁμῶς δράση καὶ στὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸν Πολύφημο, μένει πιστὸς στὴν παλιὰ του φύση. Συγκεκριμένα:

Χρησιμοποιεῖ τὸ κρασί ὡς θελκτῆριο μέσο, γιὰ νὰ ἀποδυναμώσῃ τὸν Πολύφημο, ἓνα τεράστιο δαυλὸ γιὰ νὰ τὸν τυφλώσῃ, τὰ μαλλιαρὰ πρόβατα καὶ κριάρια γιὰ νὰ περάσῃ κι αὐτὸς καὶ οἱ σύντροφοὶ του τὴν πόρτα τῆς σπηλιᾶς ἀπαρατήρητοι, τὸ οὔτις γιὰ νὰ κρύψῃ τὴν ἀληθινή του ταυτότητα. Ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα δὲν ἔχουν ἰδιαιτέρη σχέση— ἐξωτερικὴ ἢ οὐσιαστικὴ— μὲ τὸν ἐπικό κόσμο καὶ τὸ ἥρωικό ἥθος¹,

1. Οἱ στίχοι ι 279 - 305 δείχνουν τὴν παραίτηση ἀκριβῶς τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ

θυμίζουσαν ὅμως ἔντονα τὸν κληρονόμο τοῦ Αὐτόλυκου, τοὺς ἄλλους καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παραδοσιακῆς κλεπτοσύνης τοῦ ἥρωα. Εἶναι βέβαια ὀρθὴ ἢ παρατήρηση τοῦ Reinhardt ὅτι ὁ Ὀδυσσεύας εἰσβάλλει στὸν φανταστικὸ καὶ τερατώδη κόσμον τῶν Κυκλώπων ἀκάλυπτος καὶ ἀπροετοίμαστος· αὐτὸ ὅμως ἰσχύει, ἂν ἀντικρίσουμε τὸν Ὀδυσσεύα ὡς πρόσωπο ἐπικό. Ὁ Ὀδυσσεύας, ἀντίθετα, ὡς πρόσωπο μυθικὸ δὲν βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ νερά του στὴ χώρα τῶν Κυκλώπων· ξέρει καὶ πῶς νὰ κινήθῃ, καὶ πῶς νὰ κρυφθῇ, καὶ πῶς νὰ ἀντιδράσῃ καὶ πῶς νὰ νικήσῃ τὸν ἀντίπαλό του. Μὲ δύο λόγια: μέσα στὸν θεματικὸ πυρήνα τοῦ ἐπεισοδίου ὁ ἥρωας βρίσκει καὶ δείχνει καὶ τὸν δικό του πυρήνα, τὴν παλιά του φύση. Ἡ ἐπικὴ ἐπιχειρηματολογία εἶναι ἐπένδυση, ἓνα ροῦχο ποῦ σκεπάζει, ἀλλὰ δὲν κρύβει ὁλότελα τὸ σῶμα τοῦ Ὀδυσσεύα. Δὲν λέω ὅτι τὸ ροῦχο αὐτὸ δὲν ἀνήκει στὸν ἥρωα· τὸ ἀπόκτησε μέσα στὴν ἐπικὴ παράδοση, στὴν τριβὴ του μὲ τὸν ἐπικό κόσμο. Οἱ παλιὲς ὥστόσο καταβολές, ἢ μυθικὴ συγγένεια μὲ τὸν Αὐτόλυκο, δὲν ἐξαφανίστηκαν. Ἄν ἡ παρατήρησή μας αὐτὴ εἶναι ὀρθή, τότε ἡ ἱστορία τοῦ Κύκλωπα δὲν συνθέτει δύο μόνο εἶδωλα τοῦ Ὀδυσσεύα (τὸ ἱλιαδικὸ καὶ τὸ ὀδυσσειακὸ), ὅπως ὑπαινίσσεται ὁ Reinhardt ἀλλὰ καὶ ἓνα τρίτο· τὸ προεπικό. Ἔτσι δίνει τὸ ἐπεισόδιο ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ Ὀδυσσεύα: τὴν παλιά, τὴν πρόσφατη, τὴν παρούσα.

Κι ὥστόσο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος ποῦ ἡ Ὀδύσεια ἀπορροφᾷ καὶ ξαναπροβάλλει στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι τὴν παραδοσιακὴ κλεπτοσύνη τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἄν σὲ ἄλλα ἐπεισόδια τοῦ τραγικοῦ κύκλου — ὅπως λ.χ. στὴν ἐξόντωση τοῦ Παλαμήδη, στὴν κρίσι τῶν ὅπλων ἢ στὴν Διομήδειον ἀνάγκην — ἢ πανουργία τοῦ ἥρωα προκαλοῦσε δυσαρέσκεια ἐπειδὴ ἀκριβῶς μετέφερε μὲ τοὺς ἄλλους καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἓνα ἦθος ξένο στὸν ἥρωικό κόσμο τοῦ ἔπους, ἐδῶ ἡ δυσαρέσκεια αὐτὴ παραμερίζεται ὁλότελα. Γιατὶ ἡ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεύα ἀποδείχεται στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι συγγενὴς καὶ σύμφυτη πρὸς τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο ἐκκολάπτεται καὶ ἀσκεῖται· μπροστὰ στὴν τερατώδη μορφή τοῦ Πολύφημου, τὴν ἀπάνθρωπὴ του συμπε-

κάθε μαρφή ὀρθόδοξης ἐπικῆς δραστηριότητος μπροστὰ στὸν τερατώδη Πολύφημο· ὁ ἥρωας δὲν κτυπᾷ τὸν Κύκλωπα μὲ τὸ ξίφος του, ὄχι γιατί τὸ κτύπημα αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν ἀποτελεσματικόν, ἀλλὰ γιατί, ἂν ἔτσι σκοτωνόταν ὁ Πολύφημος, θὰ ἔμεναν ὁ Ὀδυσσεύας καὶ οἱ σύντροφοί του κλεισμένοι γιὰ πάντα στὴ σφραγισμένη μὲ τὸν τεράστιο λίθο σπηλιά του. Εἶναι φανερὴ ἡ πρόθεσις τοῦ ποιητῆ νὰ δικαιώσῃ ἐδῶ μὲ τὰ πραγματικὰ δεδομένα τῆς σκηνῆς τὴν ἄσκησι τῆς παραδοσιακῆς κλεπτοσύνης τοῦ ἥρωα του, ποῦ θὰ τὴν παρακολουθήσουμε στὴ συνέχεια τοῦ ἐπεισοδίου, δίχως ὅμως νὰ τοῦ στερήσῃ ὁλότελα καὶ τὴν ἐπικὴ ἐξάρτησι.

ριφορά και τῆ βάνουσή του δύναμη, τὰ τεχνάσματα τοῦ πανούργου Ὀδυσσεά δικαιώνονται· δὲν μᾶς ἐκπλήττουν καθόλου καὶ κερδίζουν ἀποκλειστικά καὶ μόνο τὴν κατάφασή μας καὶ τὸν θαυμασμό. Γιατὶ δίχως τὰ μέσα τῆς πανουργίας του, ὁ Ὀδυσσεάς καὶ οἱ σύντροφοί του θὰ γίνονταν βορά στὶς βάνουσες ὀρέξεις τοῦ Κύκλωπα. Ἐξάλλου οἱ δόλοὶ καὶ ἡ μῆτις τοῦ ἥρωα δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀμέσως καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχή· στὴν πρώτη φάση τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Ὀδυσσεάς ἐπιδιώκει μιὰ διαλεκτικὴ συνενόηση μὲ τὸν τερατώδη ἀντίπαλό του, καὶ μόνο ὅταν ἡ προσπάθειά του αὐτὴ ἀποτυχαίνει καὶ προβάλλει τὸ φάσμα τοῦ γενικοῦ ἐξολοθρεμοῦ, θυμᾶται ὁ ἥρωας τὴν παλιά του τέχνη:

ι 420 *αὐτὰρ ἐγὼ βούλευον, ὅπως ὄχ' ἄριστα γένοιτο,
εἴ τιν' ἐταίροισιν θανάτου λύσιν ἢδ' ἐμοὶ αὐτῶ
εὐροίμην· πάντας δὲ δόλους καὶ μῆτιν ὕφαινον
ὡς τε περὶ ψυχῆς· μέγα γὰρ κακὸν ἐγγύθεν ἦεν.*

Ἔτσι μέσα στὸ εἰδικὸ αὐτὸ πλαίσιο τῆς Ὀδύσειας ἡ παραδοσιακὴ κλεπτοσύνη τοῦ ἥρωα παίρνει τὴν πιὸ ἀδιάβλητη καὶ φυσικὴ ἔκφρασή της, καθὼς ὁ Ὀδυσσεάς ἀποβάλλει ὅλες τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες τῶν ἐμπειριῶν ποῦ τοῦ κληροδότησε ὁ Αὐτόλυκος (αὐτὲς ποῦ ὑπόκεινται στὴ μετοχὴ *ὀδυσσάμενος* τῆς ραψωδίας τ, ὡς ἀντανάκλαση τῆς προεπικῆς καὶ πρωτοεπικῆς δραστηριότητος τοῦ ἥρωα) καὶ κρατᾶ μόνο τὰ δῶρα καὶ τὰ προσόντα τοῦ παπποῦ του.

Ἄν παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Ὀδυσσεάς ἐξακολουθεῖ ἀκόμη καὶ μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κύκλωπα νὰ εἶναι προκλητικὸς καὶ ἀπὸ μιὰν ἄποψη δυσάρεστος, αὐτὸ ὀφείλεται τῶρα σὲ ἄλλες αἰτίες. Ὁ Reinhardt βλέπει τὴν πρόκληση ὡς προῖόν τῆς πρώιμης καὶ ἀμετρῆς αἰσιοδοξίας τοῦ ἥρωα, ὡς πρὸς τὶς δυνατότητες του νὰ καταβάλλῃ μὲ τὴν ἀρετὴ του καὶ τὴν ἐξυπνάδα του τὸν Κύκλωπα, ποῦ ἐκπροσωπεῖ τὶς ἀνοργάνωτες καὶ ἄλογες δυνάμεις τῆς φύσης¹. Ἐπομένως θὰ μπορούσαμε, προεκτείνοντας τὴν ἐρμηνεία τοῦ Reinhardt, νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Ὀδυσσεάς εἶναι μέσα στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα *ὀδυσσάμενος* ὄχι πιά ἐξαιτίας τῆς παλιάς του πανουργίας, ἀλλὰ ἐξαιτίας τῆς ἐπικῆς, καὶ πιὸ συγκεκριμένα τῆς ἰλιαδικῆς καὶ ὀδυσσειακῆς του ἐξάρτυσης. Ἡ ἄποψη ὅμως αὐτή, ἡ ὁποία στὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται περίεργη, χρειάζεται διεξοδικότερη ἀνάπτυξη καὶ ὀρισμένες ἀπαραίτητες διευκρινήσεις.

Μέσα στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα ἡ εὐφυΐα τοῦ Ὀδυσσεά προέρχε-

1. Ἔ. ἀ. σ. 67.

ται ἀσφαλῶς ἀπὸ τῆ μυθική του καταγωγή, ἀπὸ τίς σχέσεις του μὲ τὸν Αὐτόλυκο. Ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν προοδυσσειακὴ γενικότερα ἐπική παράδοση ὁ ἥρωας μεταφέρει ἐδῶ κυρίως τὴν πολεμική του ἀνδρεία καὶ φήμη (ι 259 - 266). Ἀπὸ τὴν Ἰδία τὴν Ὀδύσεια ἐξάλλου δανείζεται ὁ Ὀδυσσεύς τὴν πολιτικὴ του ἀρετὴ (ι 266-271)¹: τὴν ἐκπροσώπηση καὶ τὴν ὑπεράσπιση τῶν θεσμῶν καὶ τοῦ δικαίου, τὴν προβολὴ τῆς εὐσέβειας καὶ τῆς φιλοξενίας. Ἡ πρόκληση ὅμως τοῦ ἥρωα μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κύκλωπα φαίνεται νὰ ριζώνη ἄλλοῦ.

Ἄν ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τοὺς στίχους ι 171 - 176 τὸ ἠθικὸ καὶ τὸ θρησκευτικὸ τους περίβλημα, μᾶς ἀποκαλύπτουν τὸν κύριο λόγο ποῦ ὁ Ὀδυσσεύς ἀφήνει τὸ νησι τῶν κατσεικίων καὶ τίς ἀνέσεις του, γιὰ τὴν χώρα τῶν Κυκλώπων καὶ τοὺς κινδύνους τῆς. Ὁ ἥρωας θέλει νὰ μάθη τί λογῆς ὄντα εἶναι αὐτοὶ οἱ Κύκλωπες, ποιά εἶναι τὰ νόμιμά τους, ποῦ θὰ ἔλεγε καὶ ὁ Ἡρόδοτος. Στὴν τάση ὅμως αὐτὴ γιὰ γνώση καὶ αὐτοψία εὐκολα ἀναγνωρίζουμε τὸν θαλασσινὸ Ὀδυσσεύα καὶ τὸ ἰδεῶδες ποῦ μὲ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ ὁ ἥρωας ἐκπροσωπεῖ. Γιατὶ τὸ παράτολμο θάρρος καὶ ἡ περιέργεια τοῦ Ὀδυσσεύα μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κύκλωπα ἔχουν λιγότερη σχέση μὲ τὸ ἥρωικὸ ἔπος, καὶ μεγαλύτερη μὲ τίς ἀπόπειρες τῶν πρώτων θαλασσινῶν, ποῦ φιλοδοξοῦσαν νὰ ἀπομυθοποιήσουν τὸν ἀπώτερο γεωγραφικὸ χῶρο. Φυσικὰ οἱ φιλοδοξίες αὐτὲς συνδυάζονταν στὴν ἀρχὴ μὲ τὸ ἐμπορικὸ συμφέρον ἢ ἀκόμη καὶ μὲ τὴν πειρατεία, ἀπὸ ἐδῶ ὅμως γεννήθηκε προοδευτικὰ ἡ ἰωνικὴ λογογραφία. Τὴν ἰωνικὴ λοιπὸν τάση γιὰ γνώση καὶ ἱστορίην ἐκπροσωπεῖ ὁ ναυτικὸς Ὀδυσσεύας², καὶ ἡ ὅποιαδήποτε πρόκλησή του ἔχει τίς ρίζες τῆς σ' αὐτὴν τὴν ιδιότητα τοῦ ἥρωα. Ἡ σύγκρουσή του μὲ τὸν Πολύφημο ἐγκαινιάζει μέσα στὸ ἔπος τὴ σύγκρουση τοῦ ἀνθρώπινου λόγου μὲ τὸν θαλάσσιο μῦθο — φυσικὸ καὶ θεολογικὸ. Ἡ κατάρα τοῦ Πολύφημου, ὁ χόλος τοῦ Ποσειδῶνα, ἡ ἄρνηση τοῦ Δία νὰ καλύψῃ μὲ τὸ κύρος του τὴν παράτολμη ἀπόπειρα τοῦ Ὀδυσσεύα, δείχνουν ὅτι βρισκόμαστε ἀκόμη στὴν πρώτη φάση αὐτῆς τῆς σύγκρουσης, ὅπου ἡ γνώση πληρώνει τὰ πρῶτα τῆς βήματα μὲ ἀνθρώπινες ζωές. Ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ ἔνταση ἀνάμεσα

1. Μιλώντας ὁ Reinhardt γιὰ τὴν ἐπική ἐξάρτηση τοῦ Ὀδυσσεύα (ἐ.ἀ. σ. 67) δὲν διαχωρίζει τὴν ἱλιαδικὴ ἀπὸ τὴν ὀδυσσειακὴ παραλλαγὴ τῆς· ἡ διάκριση ὅμως αὐτὴ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου χρήσιμη καὶ ἀναγκαία γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἐπεισοδίου.

2. Ἡ ναυτικὴ πείρα καὶ ἐπιτηδειότητα τοῦ Ὀδυσσεύα τονίζονται ιδιαίτερα στὴν ἐξοδὸ τοῦ ἐπεισοδίου: ι 487 - 490. Ἀντίθετα οἱ Κύκλωπες παρουσιάζονται ἀποκλεισμένοι στὴν ἀκτὴ τους, γιὰτὶ δὲν ξέρουν τὴν τέχνη νὰ φτιάχνουν καράβια. Βλ. καὶ Dickinson, ἐ.ἀ. σ. 58.

στο μύθο και στο λόγο θα γεννηθῆ ἀργότερα ἡ εὐριπιδικὴ τραγωδία· ἐδῶ φαίνεται νὰ πέφτουν οἱ πρῶτοι σπόροι τῆς. Ὡστόσο πέρα ἀπὸ τὶς προεκτάσεις αὐτές, γιὰ τὴν ἔρευνά μας βγαίνει ἀπὸ τὴν προηγούμενη παρατήρηση ἓνα σταθερὸ συμπέρασμα: ἂν ἡ μυθικὴ συγγένεια τοῦ Ὀδυσσεῆ μετὸν Αὐτόλυκο τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν ἐξυπνάδα του καὶ στηρίζει τὴν πανουργία του· ἂν τὸ ἔπος μπολιάζει τὸν ἥρωα μετὴν πολεμικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἀρετή· οἱ θαλασσινὲς περιπέτειες καὶ ἐμπειρίες τοῦ Ὀδυσσεῆ γεννοῦν τὴν ἰωνικὴ περιέργεια γιὰ γνώση, τὴν τάση γιὰ ἀπομυθοποίηση¹ τοῦ ἀπόμακρου θαλασσινοῦ χώρου, καὶ αὐτὴ ἡ τάση κυρίως αἰτιολογεῖ τὴν ποιότητα τῆς πρόκλησης, τὸ ἦθος τῆς μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κύκλωπα. Ἔτσι τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Πολύφημου, ποὺ προλογίζει καὶ βιογραφεῖ τὸν Ὀδυσσεῆ, συνθέτει τὰ τρία κύρια εἶδωλα τοῦ ἥρωα: τὸν πανοῦργο Ὀδυσσεῆ, τὸν ἐπικὸ Ὀδυσσεῆ καὶ τὸν θαλασσινὸ Ὀδυσσεῆ.

Ριζωμένη στὴν ἰωνικὴ περιέργεια ἢ πρόκληση τοῦ Ὀδυσσεῆ προσκρούει κλιμακωτὰ στοὺς συντρόφους, στὸν Κύκλωπα, στὸν Ποσειδῶνα καὶ τέλος στὸν ἴδιο τὸν Δία, ἐνῶ ταυτόχρονα ὀριμάζει καὶ παίρνει τὴ μορφή μιᾶς ιδιότυπης ὕβρης.

Ὅταν στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Ὀδυσσεῆς ἀνακοινῶνει στοὺς συντρόφους τοῦ τὸ παράτολμό του σχέδιο, ἐκεῖνοι σιωποῦν· ἡ σιωπὴ τους ὅμως αὐτὴ δὲν σημαίνει καὶ ἀθόρυμη συμμετοχὴ ἢ, πολὺ περισσότερο, κατάφαση στὰ σχέδια τοῦ ἀρχηγοῦ τους. Μόλις τοὺς δίνεται ἡ ἀφορμὴ, ἀποκαλύπτουν τοὺς φόβους καὶ τὶς ἀντιρρήσεις τους. Τὴν πρώτη φορὰ ποὺ μπαίνουν μαζὶ μετὸν Ὀδυσσεῆ στὴ σπηλιὰ τοῦ Κύκλωπα, ὁ γίγαντας δὲν εἶναι μέσῃ· στὸ ἄντρο του· παρεμβαίνουν λοιπὸν τότε οἱ σύντροφοι καὶ προσπαθοῦν νὰ πείσουν τὸν ἀρχηγό τους νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἰδέα του γιὰ μιὰν ἀναμέτρηση μετὸν Πολύφημο, νὰ ἀρκεστῆ σὲ ὅσα ἐφόδια μπορεῖ νὰ συναποκομίσει, καὶ νὰ φύγῃ:

ι 224 *ἐνθ' ἐμὲ μὲν πρότισθ' ἔταροι λίσσοντο ἔπεσσι*

1. Ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα σημεῖα τῆς Κυκλώπειας εἶναι ἡ ἀπομυθοποίηση καὶ ὁ ἐξανθρωπισμὸς ποὺ ὑφίσταται ὁ Κύκλωπας ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῆ. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν του καὶ τὴν σύγκρουσή του μετὸν ἥρωα τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὁ Πολύφημος δὲν εἶναι πιά ὁ ἴδιος· ἐνῶ δηλαδὴ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπεισοδίου ἐπιδειχνε τὴν βαρβαρότητά του καὶ τὸ ἄγριο ἦθος του, μετὰ τὴν τύφλωσή του ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῆ συμπεριφέρεται πιὸ ἀνθρώπινα: ὁ λόγος του πρὸς τὸ κριάρι (ι 447 - 455) τὸν δείχνει ἐμπλουτισμένο μετὸν συμπάθεια γιὰ τὸ ζῶο καὶ μετὸν λυρικὴ διάθεση. Ἡ ἀναφορὰ ἐξἄλλου ποὺ κάνει ὁ Κύκλωπας στὴν παλιὰ μαντεία τοῦ Τηλέμου (ι 507 - 516), ὅταν ἀκούῃ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῆ τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ ἀντιπάλου του, δανεῖζει στὸ τέρας αὐτὸ τῶρα μὴμὴ καὶ λογικὴ.

τυρῶν αἰνυμένους ἰέναι πάλιν, αὐτὰρ ἔπειτα
καρπαλίμως ἐπὶ νῆα θοὴν ἐρίφους τε καὶ ἄρνας
σηκῶν ἐξελάσαντας ἐπιπλεῖν ἄλμυρὸν ὕδωρ·
ἀλλ' ἐγὼ σὺ πιθόμην, ἦ τ' ἂν πολὺ κέρδιον ἦεν,
ἄφρ' αὐτόν τε ἴδοιμι, καὶ εἴ μοι ξείνια δοίη.
οὐδ' ἄρ' ἔμελλ' ἐτάροισι φανείς ἐρατεινὸς ἔσεσθαι.

Ἐκ τῆς μιᾶς μεριᾶς ἡ βιολογικὴ ἀνάγκη, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ περιέργεια τῆς γνώσης. Τελικὰ ὁ Ὀδυσσεύς ἀπορρίπτει τὴ συμβουλή τῶν συντρόφων του, ἐνδίδοντας στὸν πειρασμό, καὶ τὰ πράγματα παίρνουν τὸ δρόμο τους. Ἀργότερα ὁ Εὐρύλοχος θὰ θυμηθῆ τὸ σφάλμα αὐτοῦ τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ θὰ μεμψῆ τὸν ἥρωα γιὰ τὸ ἀσύγνωστο θράσος του, ποῦ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ χαθοῦν οἱ ἔξι ἐταῖροι:

κ 435 ὡς περ Κύκλωψ ἔρξ', ὅτε οἱ μέσσαυλον ἴκοντο
ἡμέτεροι ἔταροι, σὺν δ' ὁ θρασὺς εἴπεται Ὀδυσσεύς·
τούτου γὰρ καὶ κείνοι ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο.

Ἔτσι ἀπὸ τὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεύα φτάσαμε προοδευτικὰ στὸν θρασὺν Ὀδυσσεύα, ἀπὸ τὸν δυσάρεστο γιὰ τὴν πανουργία του ἥρωα, στὸν δυσάρεστο γιὰ τὸ παράτολμό του θάρρος.

Οἱ σύντροφοι θὰ παρέμβουν ἀκόμη μιὰ φορὰ ἀνασταλτικά, προσπαθώντας νὰ ἀνακόψουν τὴν πρόκληση τοῦ ἀρχηγοῦ τους, σὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ κρίσιμη στιγμή, ὅχι τόσο γι' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους ὅσο γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα προσωπικά· ὅταν ὁ ἥρωας νομίζοντας ὅτι ξέφυγε τὸν κίνδυνο ὀριστικά, θέλει νὰ πανηγυρίσει τὴ νίκη του ἐρεθίζοντας ἐπαναληπτικὰ τὸν Κύκλωπα, ἐκεῖνοι θὰ μετεωρίσουν¹ τὴν πιὸ κρίσιμη στιγμή τῆς πρόκλησης μὲ μιὰ προειδοποιητικὴ ἀποτροπή:

ι 494 Σχέτλιε, τίπτ' ἐθέλεις ἐρεθιζέμεν ἄγριον ἄνδρα;
ὄς καὶ νῦν πόντονδε βαλὼν βέλος ἤγαγε νῆα
αὐτίς ἐς ἠπειρον, καὶ δὴ φάμεν αὐτόθ' ὀλέσθαι.
εἰ δὲ φθεγξάμενου τευ ἦ ἀδδήσαντος ἄκουσε,
σὺν κεν ἄραξ' ἡμέων κεφαλὰς καὶ νῆϊα δοῦρα
μαρμάρῳ ὀκροῖεντι βαλὼν· τόσσον γὰρ ἴησιν.

Ἡ διπλὴ αὐτὴ ἀντίδραση τῶν συντρόφων μπροστὰ στὰ παράτολμα

1. Εἶναι λαμπρὸ δεῖγμα τεχνικῆς ὁ τρόπος ποῦ ἡ ἀποτρεπτικὴ συμβουλή τῶν συντρόφων (ι 494 - 499) διακόπτει τὴν πρόθεση τοῦ Ὀδυσσεύα νὰ προκαλέσει γιὰ δευτέρη φορὰ τὸν Κύκλωπα (ι 492) ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς πρόκλησης (ι 502 - 505).

άλματα τοῦ ἀρχηγοῦ τους συντηρεῖ ἀκόμη — σὲ μιὰ πολὺ ἐξελιγμένη βέβαια ἐκδοχὴ — τὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεά τῆς προεπικῆς καὶ πρωτοεπικῆς παράδοσης· ἐκεῖ ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἀνθρώπων ξεκινοῦσε ἀπὸ τοὺς ὄρους, τὸ περιεχόμενο καὶ τὶς συνέπειες τῆς κλεπτοσύνης τοῦ ἥρωα πάνω στὰ θύματά του· ἐδῶ ἡ ἀντίδραση τῶν συντρόφων ὑπογραμμίζει τὴν ἔπαρση τοῦ Ὀδυσσεά καὶ τὸ θράσος του. Τὰ κίνητρα ἄλλαξαν καὶ μόνο τὸ ἀποτέλεσμα, ἡ πρόκληση, θυμίζει τὴν παλιὰ συμπεριφορὰ τοῦ ἥρωα.

Ἄν μὲ τὴν ἀντίδραση τῶν συντρόφων ἐξακολουθοῦμε νὰ μένουμε ἀκόμη κατηλωμένοι στὴν περιοχὴ τῆς ἀνθρώπινης δυσαρέσκειας, ἡ σύγκρουση τοῦ Ὀδυσσεά μὲ τὸν Πολύφημο μᾶς περνᾷ ἀποφασιστικὰ πιά σ' ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο· στὸ θυμὸ τῶν δαιμόνων καὶ τῶν θεῶν γιὰ τὸν προκλητικὸ Ὀδυσσεά — στὴν τυπικὰ δηλαδὴ ἐπική χρῆση τοῦ ὀδύσσασθαι, μὲ ὑποκείμενο τοῦ ρήματος πάντα ἓνα θεό, μὲ ἀντικείμενο τοῦ ἓναν ἀνθρώπο, καὶ μὲ ἀφορμὴ τῆς θεϊκῆς ὀργῆς τὴν πρόσκρουση τοῦ ἥρωα σὲ ζῶνες ποὺ ξεπερνοῦν τὴν ἀνθρώπινὴ του φύση. Τὸ πέρασμα αὐτὸ στὴν Κυκλώπεια δὲν γίνεται ἀτόμα, ἀφοῦ ὁ Πολύφημος βρίσκεται σὲ ἴση ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς θεούς.

Δὲν εἶναι τὸ κύριο μέρος τῆς ἱστορίας — ὁ παραμυθικὸς δηλαδὴ καὶ νοβελιστικὸς κορμὸς τοῦ ἐπεισοδίου — τὸ πεδίο στὸ ὁποῖο ὁ Ὀδυσσεάς ἀνταγωνίζεται προκλητικὰ τὸν Κύκλωπα· αὐτὸ γίνεται πολὺ περισσότερο στὸν πρόλογο καὶ στὸν ἐπίλογο τῆς ἱστορίας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἄλλες βαθμίδες τῆς πρόκλησης τοῦ ἥρωα, ἐκείνης ποὺ ἀφορᾷ στοὺς συντρόφους καὶ τῆς τρίτης ποὺ μᾶς ἀνεβάζει στοὺς θεούς. Τὸ πράγμα δὲν εἶναι τυχαῖο· τὸ παραμῦθι μεταμορφώνεται σὲ ἐπικὸ γεγονός ὄχι μὲ ἐπεμβάσεις τοῦ ποιητῆ στὸν παραδοσιακὸ του πυρήνα, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐνταξὴ του μέσα σ' ἓνα ἐπικὸ πλαίσιο — μὲ τὸν πρόλογο δηλαδὴ καὶ τὸν ἐπίλογο του¹. Ἐκεῖ θὰ ἀναζητήσουμε καὶ τὶς κυριότερες αἰχμὲς τοῦ Ὀδυσσεά πρὸς τὸν ἀντίπαλό του Κύκλωπα.

Στὴν ἐπική του σύσταση πρὸς τὸν γίγαντα ὁ ἥρωας προσθέτει καὶ τὸ αἶτημα τῆς θεοσέβειας καὶ τῆς φιλοξενίας· ὁ Πολύφημος ὅμως ἀποκρούει τὴν πρόταση αὐτὴ τοῦ Ὀδυσσεά μὲ ἄγρια βαναυσότητα, καὶ τινάζει ἔτσι στὸν ἀέρα ὅλες τὶς γέφυρες συνεννόησης καὶ ἐπικοινωνίας

1. Γιὰ τὰ παραμυθικὰ μοτίβα τῆς Κυκλώπειας βλ. Hackmann, Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung, Helsingfors 1904. L. Radermacher, ἔ.ἀ. σ. 13 κέ. F. V. D. Leven, Das Märchen, 1958, σ. 127. Πρβ. καὶ W. Grimm, Die Sage von Polyphem, Abh. Akad. Wiss. Berlin 1857 (=Kleine Schriften IV, σ. 428 κέ.). Meuli, ἔ.ἀ. σ. 66 κέ.

ποῦ τοῦ πρότεινε ὁ ἐπισκέπτης του (ι 259 - 271 ~ ι 272 - 280). Σ' αὐτὴ τὴν ἀπόκρουση τοῦ Κύκλωπα ὑπάρχει ἕνας χαρακτηρισμὸς τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπροσδόκητος· ὁ ἥρωας ὀνομάζεται *νήπιος* — μιὰ λέξη σημαδιακὴ μέσα στοῦ ἔπος¹, ποῦ ἐκφράζει κατὰ κανόνα τὴν πλάνη τῶν ἀνθρώπων, ὅταν δίχως νὰ τὸ καταλαβαίνουν, μὲ τὰ λόγια ἢ τὰ ἔργα τους, προκαλοῦν τὸν ἴδιο τους τὸ χαμό. *Νήπιος* λοιπὸν ὁ πολύμητις Ὀδυσσεύας; Καὶ ναὶ καὶ ὄχι. Γιατὶ ἡ πανουργία καὶ ἡ ἐξυπνάδα τοῦ ἥρωα θὰ ἀποδειχτοῦν δραστηριότητες ἀπ' ὅ,τι τίς φαντάζεται ὁ Πολύφημος, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά τὸ θράσος τοῦ Ὀδυσσεύα θὰ στοιχίσῃ μικροπρόθεσμα τὸ χαμό ἔξι συντρόφων, καὶ μακροπρόθεσμα τὴν ὄργη τοῦ Ποσειδῶνα καὶ τὴν ἐχθρική διαιτησία τοῦ Δία. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο ἐξαγόμενον τῆς σύγκρουσης. Τὸ δεύτερο βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀπάντηση ποῦ δίνει ὁ Ὀδυσσεύας στὴ δόλια πρόταση τοῦ Πολύφημου, νὰ τοῦ δείξῃ δηλ. ὁ ἥρωας ποῦ εἶναι ἀγκυροβολημένο τὸ καράβι ποῦ ἔφερε αὐτὸν καὶ τοὺς συντρόφους στὴ χώρα τῶν Κυκλώπων. Γιὰ νὰ παρακάμψῃ τὴν παγίδα τοῦ Πολύφημου ὁ Ὀδυσσεύας, διηγεῖται μιὰ πλαστὴ ἱστορία — τὴν πρώτη του πλαστὴ ἱστορία μέσα στὴν Ὀδύσεια:

ι 283 *Νέα μὲν μοι κατέαξε Ποσειδάων ἐνοσίχθων,
πρὸς πέτρῃσι βαλὼν ὑμῆς ἐπὶ πείρασι γαίης,
ἄκρη προσπελάσας· ἄνεμος δ' ἐκ πόντου ἔνεικεν
αὐτὰρ ἐγὼ σὺν τοῖσδε ὑπέκφυγον αἰπὴν ὄλεθρον.*

Ἡ πλαστὴ αὐτὴ ἱστορία εἶναι ἕνα πειστικὸ ἄλλοθι γιὰ κάθε θαλασσινό. Στὴν προκειμένη ὅμως περίπτωση ὁ Ὀδυσσεύας, δίχως νὰ τὸ ὑποπευθεῖται, προφητεύει, μὲ μικρὲς παραλλαγές, τὸ δικό του τελευταῖο ναυάγιο, αὐτὸ ποῦ τὸν βγάζει στὶς ἀκτὲς τῆς Σχερίας, καὶ ποῦ τὸ ξέρει ὁ ἀκροατὴς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πέμπτης ραψωδίας. Ἡ εἰρωνία εἶναι φανερὴ· κάτω ἀπὸ τὴν ἀστραφτερὴ ἐπίνοια τοῦ Ὀδυσσεύα ὑποκρύπτεται ἡ μελλοντικὴ του σκοτεινὴ μοίρα.

Ἐδῶ τελειώνει ὁ ἐπικὸς πρόλογος τοῦ ἐπεισοδίου. Ὁ παραμυθικὸς κορμὸς τῆς ἱστορίας δὲν μᾶς ἐπιφυλάσσει καμιὰ ἐκπληξὴ σχετικὰ μὲ τὴν πρόκληση τοῦ Ὀδυσσεύα· ἀντίθετα ὁ προκλητικὸς τόνος ἐδῶ ὑποχωρεῖ, καὶ στὴ θέση του λειτουργεῖ ἡ δικαιωμένη ἀπὸ τὰ πράγματα παραδοσιακὴ πανουργία τοῦ ἥρωα. Θὰ πρέπη νὰ φτάσουμε στὸν ἐπίλογο τῆς σκηνῆς, γιὰ νὰ συναντήσουμε πάλι τὸν προκλητικὸ Ὀδυσσεύα, ὄριμο τώρα γιὰ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ὕβριν του.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ στὴν Ἰλιάδα Β 38, Β 873, Ε 406, Θ 177, Ο 104, Σ 331· στὴν Ὀδύσεια α 8, ι 44, γ 146 κτλ.

Ἄφοῦ ὁ ἥρωας (ὄχι δίχως ἀπώλειες) τυφλώνει, ἀποδυναμώνει καὶ ἐμπαίζει τὸν Κύκλωπα, βρίσκει ἐπιτέλους στὸ καράβι πού τὸν περιμένει μαζὶ μὲ τὸ ὑπόλοιπο πλήρωμα. Ἀντὶ ὅμως ὁ Ὀδυσσεύς νὰ ἀπομακρυνθῆ ὅσο γίνεται γρηγορώτερα ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη ἀκτὴ, καθυσταρεῖ γιὰ νὰ θριαμβολογήσῃ. Ἔτσι προκαλεῖ τὴν πρώτη βίαιη ἀντίδραση τοῦ τυφλωμένου Πολύφημου· μὲ ἓναν τεράστιο βράχο ὁ γίγαντας πάει νὰ συντρίψῃ τὸ καράβι, ἀλλὰ πλήρωμα καὶ πλοῖο σώζονται τὴν τελευταία στιγμή χάρις στὴ ναυτικὴ πείρα καὶ ἐτοιμότητα τοῦ Ὀδυσσεύ (ι 480 - 490). Θὰ περιμέναμε ὅτι ἡ πρόκληση θὰ σταματοῦσε, καὶ μπροστὰ στὸν ἄμεσο κίνδυνο ὁ ἥρωας θὰ συνετιζόταν. Ἐκεῖνος ὅμως, παρὰ τὶς συστάσεις τῶν συντρόφων, προχωρεῖ σὲ μιὰ δεύτερη βαθμίδα τῆς ὕβρεως τοῦ ἀποφασιστικῆ· μὲ θολωμένο τὸ μυαλό του ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία, ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομά του στὸν Κύκλωπα, καὶ καταργεῖ ἔτσι τὴ δραστηριότητα τῆς ἀνωθυμίας πού τὸν προστάτευε ἕως τώρα μὲ τὸ ψευδώνυμο οὔτις. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ σταματήσουμε περισσότερο.

Ἡ τυπικὴ χρῆση τοῦ θέματος οὔτις εἶναι ἀσφαλῶς νὰ καλύπτῃ τὸν ἥρωα μὲ τὴν ἀνωθυμία ἕως τὸ τέλος τῆς ἐπικίνδυνης πράξης του¹, οὕτως ὥστε νὰ μὲνῃ ἀπρόσβλητος ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἀπειλὴ ἢ κατάρρα. Γιατὶ ἐκεῖνος πού καταριέται — ἄνθρωπος, δαίμονας ἢ θεὸς — δὲν μπορεῖ νὰ πετύχῃ τίποτε οὐσιαστικό, ἂν δὲν κρατᾷ στὰ χέρια του ἓνα σύμβολο τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀντιπάλου του· ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πού τὸ σύμβολο αὐτὸ θὰ πέσῃ στὰ χέρια του, τότε οἱ κατάρρες πιάνουν καὶ δένουν τὸν ἐχθρό. Ἀποκαλύπτοντας λοιπὸν ὁ Ὀδυσσεύς στὸν Κύκλωπα τὸ ὄνομά του (ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ τυπικά, ἂν ὄχι τὸ τυπικότερο, σύμβολο τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπαρξῆς κάθε προσώπου) λύνει τὰ χέρια τοῦ δαίμονα, καὶ μένει πιὰ ἔκθετος στὴν ὀργή του. Ἐπομένως πάνω στὴ μέθη τῆς προσωρινῆς του νίκης ὁ Ὀδυσσεύς ἀναιρεῖ τὴν τυπικὴ καὶ φυσικὴ χρῆση τοῦ θέματος οὔτις — πράγμα πού σημαίνει: τὴν τελευταία στιγμή ἀναιρεῖ τὸν πολυμήχανο ἑαυτό του καὶ ἀποδείχεται κατὰ κάποιον τρόπο νήπιος. Ὁ λόγος τῆς ἐκτροπῆς εἶναι φανερός· μόνο μὲ τὴν ἐκτροπὴ αὐτὴ ξεφεύγουμε ἀποφασιστικά ἀπὸ τὸ περιπετειῶδες παραμῦθι, καὶ συμμετέχουμε σ' ἓνα καθαρὰ ἐπικὸ γεγονός, πού σκοπὸ ἔχει νὰ ἐκθρέψῃ τὴν ἰδιότυπη ὕβριν τοῦ Ὀδυσσεύ καὶ νὰ προκαλέσῃ τὴν ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριὰ ἡ ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος πάνω σ' αὐτὴ τὴν τόσο

1. Βλ. Meuli, ἔ. ἀ. σ. 70 κέ. Πρβ. καὶ Merkelbach, ἔ. ἀ. σ. 214 - 215, ὅπου ἀνχνωρίζεται (γιὰ ἄλλες ὅμως αἰτίες) ὅτι ὁ ἐπίλογος τῆς Κυκλώπειας, ἀπὸ τὸν στίχο ι 487 καὶ κάτω, εἶναι συμπλήρωμα τοῦ ποιητῆ καὶ δὲν ἀνήκει στὴν ἀρχική, παραμυθικὴ σύνθεση τοῦ ἐπεισοδίου. Δὲς σχετικὰ καὶ Dimock, ἔ. ἀ. σ. 58 κέ. καὶ 61 κέ.

κρίσιμη στιγμή χρησιμεύει ὡς βιογραφικὸ στοιχεῖο τοῦ ἥρωα, καθὼς τὸ ὄνομα γίνεται κάτοπτρο πού συνθέτει σὲ μιὰν ἐνότητα τὴν παλιὰ προεπικὴ καὶ πρωτοεπικὴ δραστηριότητα καὶ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεύα μὲ τὴ νέα ὀδυσσειακὴ μοίρα του καὶ ζωῆ.

Γιατὶ προφέροντας ὁ Ὀδυσσεύας, πάνω στὴν ἀκμὴ τῆς πρόκλησής του, τὸ ὄνομά του, ἐκφράζει, μὲ τὸ ὄνομά του, τὸν παραδοσιακὸ ἐαυτὸ του σὲ μιὰ ἐξελιγμένη καὶ ἐπικὴ πιά ἐκδοχὴ — τὸν ὀδυσσάμενον δηλαδὴ Ὀδυσσεύα τῆς ραψωδίας τ, πού δυσχεροῦσε τὰ θύματά του μὲ τὰ τεχνάσματα τῆς κλεπτοσύνης του. Τὴν ἴδια ὅμως στιγμή, καθὼς ἡ πρόκληση τῶρα τοῦ ἥρωα δὲν προσβάλλει τοὺς ἀνθρώπους μόνο ἀλλὰ καὶ ἓνα δαίμονα πού εἶναι γιὸς τοῦ Ποσειδῶνα, μὲ τὸ ὄνομά του πάλι ὁ Ὀδυσσεύας ἐγκαινιάζει καὶ τὴν ὀδυσσειακὴ του μοίρα, αὐτὴ δηλαδὴ πού τὸν θέλει ὄχι ὑποκείμενο τοῦ ὀδυσσάμενος ἀλλὰ ἀντικείμενο τοῦ ὀδύσσασθαι.

Ἐλπίζω πὼς δὲν παίζουμε μὲ τὶς λέξεις. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐρευνᾶς μας διαπιστώσαμε ὅτι ὅλα τὰ χωρία τῆς Ὀδύσειας (ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα), πού παρετυμολογοῦν τὸ ὄνομα Ὀδυσσεύς ἀπὸ τὸ ρῆμα ὀδύσσασθαι προβάλλουν τὸν Ὀδυσσεύα ὡς πάσχοντα ἥρωα, ὡς ἐκτεθειμένο στὴ ἄμετρη ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα ἢ καὶ τοῦ Δία ἀκόμη· ἀπομονωμένο στέκει τὸ χωρίο τῆς ραψωδίας τ μὲ τὸν ὀδυσσάμενον Αὐτόλυκο καὶ τὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεύα, τὸν πανοῦργο καὶ δυσάρεστο παππού, πού μεταβιβάζει, ὀνομάζοντάς τον, στὸν ἐγγονό του τόσο τὰ δῶρα τῆς κλεπτοσύνης ὅσο καὶ τὶς δυσάρεστες ἐμπειρίες του. Εἶδαμε ὅτι τὰ παράξενα αὐτὰ βαπτίσιμα μέσα στὴν Ὀδύσεια ἐκτελοῦν μιὰ τριπλὴ ἀποστολή: δηλώνουν τὴν παραδοσιακὴ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεύα, τὴν ἐρμηνεύουν, καὶ σὲ πρώτη φάση προσπαθοῦν νὰ τὴν ξεπεράσουν, καθὼς φορτώνουν στοὺς ὄμους τοῦ Αὐτόλυκου ὅλο τὸ δυσάρεστο φορτίο τῆς κλεπτοσύνης, καὶ κρατοῦν γιὰ τὸν ἐγγονὸ μόνο τὰ προτερήματα καὶ τὸ βάρος μιᾶς ἄδικης κληρονομιάς¹. Ἔτσι ἡ σκηνὴ τῆς ραψωδίας τ εἶναι ἡ πρώτη γέφυρα μέσα στὴν Ὀδύσεια πού μᾶς περνᾷ ἀπὸ τὸν ὀδυσσάμενον στὸν ὀδυσσειακὸ Ὀδυ-

1. Ὡς τώρα σχολιάζαμε τὸ χωρίο τ 405 κέ. προσπαθώντας νὰ ἀνιχνεύσουμε μέσα στὸ ἦθος καὶ στὶς ἐμπειρίες τοῦ Αὐτόλυκου τὸ παραδοσιακὸ ἦθος τοῦ Ὀδυσσεύα. Εἶναι ὅμως φανερό ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας δὲν παρεμβάλλει τὴν ἱστορία αὐτῆ, γιὰ νὰ γενεαλογῆσθαι τὴν παλιὰ κλεπτοσύνη τοῦ ἥρωά του, ἀλλὰ γιὰ νὰ φορτώσθαι στὸν παππού ὅλο τὸ δυσάρεστο μέρος τῆς πανουργίας τοῦ ἐγγονοῦ, καὶ νὰ φανῆ ὁ Ὀδυσσεύας φορέας ἐνὸς ὀνόματος καὶ μιᾶς μοίρας, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὑπεύθυνος, ἀλλὰ ὁ Αὐτόλυκος· αὐτὸς θερίζει ὅ,τι ἔσπειρε ὁ παππούς του. Στὸ μεταξὺ κρατᾷ ὁ ἐγγονὸς ὅλα τὰ θετικὰ προτερήματα τοῦ Αὐτόλυκου γιὰ τὸν ἐαυτὸ του: τὴν εὐστροφία, τὴν ἐξυπνάδα, τὴν ἱκανότητα νὰ πετυχαίνει στοὺς σκοποὺς του καὶ νὰ ξεπερνᾷ τὶς δοκιμασίες.

σέα. Σ' ὀλόκληρο τὸ ἔπος ὁ ποιητής, ὅπου τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία, προσπαθεῖ νὰ συγχωνεύσῃ μέσα στὴ δική του ἐκδοχὴ γιὰ τὸν ἥρωα ὅλα τὰ ἀντιφατικὰ στοιχεῖα τῆς παράδοσης. Ἡ τάση ὅμως αὐτὴ βρίσκει τὴν πιὸ πλατιά καὶ τὴν πιὸ διεξοδική της ἀνάπτυξη στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα: ἐδῶ ὁ Ὀδυσσεύς δείχνει ταυτόχρονα τὶς ρίζες τῆς γνωστικῆς του περιέργειας (ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ θαλασσινὸ ἦθος τοῦ ἥρωα), τὶς ρίζες μιᾶς ἀδιάβλητης πιὰ πανουργίας (ποῦ τὴν κληρονόμησε ἀπὸ τὸν μυθικὸ Λυτόλυκο), καί, πάνω στὴν ὥρα τῆς πιὸ κρίσιμης πρόκλησής του, κάνει τὴν τελικὴ του προσπάθεια νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο τοῦ Ὀδυσσαμένου Ὀδυσσεά. Ὁ παραδοσιακὸς Ὀδυσσεύς, ὁ οὔτις, καὶ στὴν κορύφωση τῆς σκηνῆς ὁ Ὀδυσσάμενος Ὀδυσσεύς (μὲ τὰ ἔργα του, μὲ τὰ λόγια του, μὲ τὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματός του) μεταμορφώνεται μόνος του σὲ Ὀδυσσεϊακὸ Ὀδυσσεά — σὲ πάσχοντα ἥρωα. Μέσα στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα ὁ ἥρωας αὐτοβιογραφεῖται, καὶ στὴν αὐτοβιογραφία του αὐτὴ χρησιμοποιεῖ ὡς μέσο τὸ ἴδιο τὸ ὄνομά του.

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ κάτω ἀρχίζει πιὰ ὁ ρόλος τῶν θεῶν — τοῦ Ποσειδῶνα καὶ τοῦ Δία. Τὴν πόρτα ὥστόσο στὸν θυμωμένο θεὸ τῆς θάλασσας τὴν ἀνοίγει μόνος του ὁ ἥρωας, προτοῦ τὴν ἀνοίξῃ ὁ Πολύφημος: σὲ μιὰ τελευταία του πρόκληση προσβάλλει καὶ τὸν Ποσειδῶνα:

ι 523 *αἶ γὰρ δὴ ψυχῆς τε καὶ αἰῶνός σε δυναίμην
εἶνιν ποιήσας πέμψαι δόμον Ἄϊδος εἴσω,
ὡς οὐκ ὀφθαλμόν γ' ἴησεται οὐδ' ἐνοσίχθων.*

Μάταια ἀγωνίζονται τὰ ἀρχαῖα σχόλια νὰ σώσουν τὸν Ὀδυσσεά ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρόκλησή του πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, ἐρμηνεύοντας τὸν στ. 525 ὅσο μποροῦν πιὸ ἀνώδυνα. Ὁ λόγος ὅμως τοῦ ἥρωα εἶναι καθαρὸς: ἀμφισβητεῖ στὸν θαλάσσιο θεὸ τὴ δυνατότητα νὰ γιατρέψῃ τὸν τυφλωμένο γιό του — κι αὐτὴ ἡ ἀμφισβήτηση εἶναι μιὰ τυπικὴ προσβολή.

Ὁ Κύκλωπας ὑψώνει τώρα τὰ χέρια καὶ εὐχεται στὸν πατέρα του νὰ τιμωρήσῃ τὸν ὑβριστὴ Ὀδυσσεά. Ἄν ἐπαναλαμβάνει κοντὰ στὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά καὶ ὅλους τοὺς τίτλους τοῦ ἥρωα (ἔτσι ὅπως τοὺς πρόσφερε, ἐνωμένους μὲ τὸ ὄνομά του, ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεύς στὸς στ. ι 504 - 505) δὲν εἶναι γιὰτὶ ὁ Κύκλωπας ἀναγνωρίζει τὴν ἐπικὴ δόξα τοῦ ἀντιπάλου του, ὅπως πιστεύει ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής: οἱ τίτλοι, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα, χρησιμεύουν ὡς ἀναγνωριστικὰ σημεῖα, γιὰ νὰ πιάσῃ ἡ κατάρρα τοῦ Πολύφημου καλύτερα καὶ νὰ δέσῃ τὸν Ὀδυσσεά. Ὁ Κύκλωπας ἐξἄλλου κλιμακώνει τὴν κατάρρα του σὲ δύο βαθμίδες, ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα μιὰ μέγιστη καὶ μιὰ ἐλάχιστη τιμωρία τοῦ ἥρωα: ἢ νὰ μὴ γυρίσῃ ὁ Ὀ-

δυσσεύας ποτὲ πιά πίσω στὴν πατρίδα του, ἢ, ἂν εἶναι γραφτό του νὰ γυρίση, τότε νὰ χάση προηγουμένως ὅλα του τὰ καράβια, ὅλους του τοὺς συντρόφους, ἓνα ξένο καράβι νὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὴν Ἰθάκη, καὶ ἐκεῖ νὰ τὸν περιμένουν καινούρια βάραινα καὶ πάθη (ι 528 - 535). Ἡ διαζευκτικὴ αὐτὴ κατάρα τοῦ Πολύφημου θὰ ἦταν ἀδιανόητη σὲ μιὰ χρονογραφικὴ ἔνταξη τοῦ ἐπεισοδίου· καθὼς ὅμως ἡ Κυκλώπεια ἐγκιβωτίζεται μέσα στὴν ἀναδιήγησιν τοῦ Ὀδυσσεύα — ὅπως ἐξἄλλου καὶ ὅλες οἱ περιπέτειες τοῦ ἥρωα ἕως τὸ νησὶ τῆς Καλυψῶς — ὁ Πολύφημος λαμβάνει ἐδῶ ὑπόψη του τὰ ἤδη γνωστὰ δεδομένα τοῦ ἔπους καὶ προοικονομεῖ τὰ σχέδια τοῦ ποιητῆ. Εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής: *ἐκ τῶν ὕστερον ἀποβεβηκότων. Τὸ ἴδιο λέει καὶ ὁ Εὐστάθιος: προεκθετικὴ δὲ ἀναφώνησις τῶν ἐφεξῆς τοῦ Ὀδυσσεύως παθῶν.*

Ὁ Ποσειδῶνας κατανεύει στὴν εὐχὴ τοῦ Πολύφημου, ὁ Πολύφημος δοκιμάζει μιὰ τελευταία φορὰ νὰ συντρίψῃ τὸ καράβι τοῦ Ὀδυσσεύα, ὁ Ὀδυσσεύας ὅμως καὶ οἱ σύντροφοί του γιὰ δευτέρη φορὰ ξεφεύγουν τὸν ἄμεσο ἐξολοθρεμό. Ἡ περιπέτεια βρίσκεται στὸ τέλος τῆς· ὁ ἥρωας ξαναβρίσκει στὸ νησὶ τῶν κατσεικιῶν, τὰ ὑπόλοιπα καράβια καὶ τοὺς ἄλλους συντρόφους, ἡ λεία μοιράζεται, τὸν Ὀδυσσεύα προσφέρεται ἐπὶ πλέον ἓνας ἀρνειός, καὶ αὐτὸν ὁ ἥρωας τὸν θυσιάζει τώρα στὸ Δία, ὡς νικητήρια. Ὁ γιὸς ὅμως τοῦ Κρόνου ἀπροσδόκητα δὲν δέχεται τὴ θυσία· στὸ νοῦ του ἔχει ἄλλα: σκέφτεται πῶς θὰ χαθοῦν ὅλα τὰ καράβια καὶ ὅλοι οἱ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσεύα (ι 551 - 555).

Δὲν θὰ συζητήσω ἐδῶ τὸ πρόβλημα πῶς κατανέμονται μέσα στὴν Ὀδύσεια ὁ χόλος τοῦ Ποσειδῶνα, ἡ ὀργὴ τοῦ Ἥλιου καὶ τὸ ἔχθος τοῦ Δία¹, πού τὸ ὑπαινίσσονται οἱ στίχοι αὐτοὶ καὶ πού τὸ συναντοῦμε καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου, σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μὲ τὸ ρῆμα *ὀδύσασθαι* καὶ τὴν ὀδυσσειακὴ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεύα. Θὰ ἤθελα νὰ κλείσω τὴν ἔρευνα αὐτὴ σχολιάζοντας μόνον τὴν ἀρνητικὴ ἀντίδραση τοῦ Δία ἀπέναντι στὴ θυσία τοῦ Ὀδυσσεύα.

Εἶδαμε ποιά ἐρμηνεῖα δίνει στὴν ἄρνηση τοῦ Δία ὁ Reinhardt. Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτὴ εἶναι ὀρθή, καλύπτει ὅμως μόνον τὸ δεύτερο ἡμιστίχιο τοῦ στ. ι 553: *ὁ δ' οὐκ ἐμπάξετο ἰϋῶν*. Ἡ ἄρνηση ὡστόσο τοῦ Δία δὲν περιορίζεται μόνον στὴν ἀπόρριψη τῆς θυσίας,

ι 554 *ἀλλ' ἄρα μερμήριζεν ὅπως ἀπολοῖατο πᾶσαι
νηες εὐσσελμοὶ καὶ ἐμοὶ ἐρήρηες ἑταῖροι.*

1. Βλ. σχετικὰ K. Reinhardt, *Der Zorn Poseidons: Tradition und Geist*, σ. 69 - 73. Πρβ. καὶ W. Schadewaldt, *Der Helios-Zorn in der Odyssee*, *Studi in onore di Luigi Castiglioni*, 1960, σ. 861 - 876.

Ποιό λόγο έχει αυτή ή τόσο σκληρή άρά, σκληρή όχι τόσο για τον ίδιο τον Όδυσσέα, όσο για τους συντρόφους του, εκείνους δηλαδή που, αντιπροσωπευτικά, έδειξαν μέσα στο πλαίσιο του έπεισοδίου την μετριπάθεια που δέν έδειξε ο άρχηγός τους; Τά άρχαία σχόλια και ο Ευστάθιος λύνουν τό πρόβλημα μέ τον ίδιο τρόπο που έρμηνεύουν και τή διαζευκτική κατάρα του Κύκλωπα: *καί τουτο δέ προαναφώνησις τών έφεξής ποιηθησομένων έστίν*, λέει ο Ευστάθιος παραφράζοντας τον άρχαίο σχολιαστή. Σωστά: τό έπεισόδιο τής Θρινακίας, στο όποιο αναφέρονται τά σχέδια του Δία, άνήκει στο ποιητικό παρελθόν τής Όδύσειας, και έγκλιβωτίζεται και αυτό, τελευταίο στη σειρά, μέσα στην αναδιήγηση του Όδυσσέα πρós τους Φαίακες. Γι' αυτό ο Δίας παρουσιάζεται να σκέφτεται έδω κάτι που έχει κίολας γίνει (συμμερίζεται λοιπόν ο θεός, όπως και ο Πολύφημος, τά σχέδια του ποιητή), και ταυτοχρόνως προαναφωνεί τά έφεξής ποιηθησόμενα, άφου μέσα στην αναδιήγηση του Όδυσσέα τό έπεισόδιο τής Θρινακίας θά άκουστῆ τελευταίο. "Αν προσθέσουμε στην έρμηνεία αυτή τών άρχαίων σχολιαστών και την παρατήρηση ότι έδω, στη σκηνή τής Κυκλώπειας, ο Όδυσσέας εικάζει τή σκέψη του Δία, ζέροντας και έχοντας ζήσει την έκβαση τών περιπλανήσεών του στο μεταξύ, τότε οι στίχοι 554 - 555 φαίνεται να βρίσκουν τή δικαίωσή τους.

Όστόσο, παρ' όλες αυτές τις διαθλάσεις τής τεχνικής, οι στίχοι ξαφνιάζουν, άκούγονται σαν άδικία του Δία σε βάρος τών συντρόφων. Έξάλλου τί σημαίνει ή φράση *μερμηρίζεν όπως άπολοίατο πάσαι | νηες έυσσελμοι και έμοι έρίηρες έταίροι*; "Οτι ο θεός προσχεδιάζει τό έπεισόδιο τής Θρινακίας, έπομένως ότι οι σύντροφοι του Όδυσσέα πέφτουν εκει μέσα σε μιá παγίδα στημένη ήδη από καιρό, και μάλιστα από τον ίδιο τον Δία; Μια τέτοια έκδοχή θά την καταλαβαίναμε για την Ήλιάδα: μέσα όμως στην Όδύσεια είναι άταίριαστη: την άναιρούν τά ίδια τά λόγια του Δία στην πρώτη ραψωδία του έπους¹. Δίχως να άμφισβητώ την έρμηνεία του χωρίου μέ βάση την τεχνική του έπους, πιστεύω ότι οι στίχοι 554 - 555 λειτουργούν και ουσιαστικά. Συγκεκριμένα:

Είπαμε προηγουμένως ότι ο Ποσειδώνας κατανεύει στην εύχή του Πολύφημου. Ό ποιητής όμως ένδεικτικά δέν λέει ποιá από τις δύο τιμωρίες προκρίνει ο θεός για τον αντίπαλό του ήρωα: τή μέγιστη ή την έλάχιστη. Ό Ποσειδώνας δέν ξεκαθαρίζει τή θέση του πάνω στο έπίμαχο αυτό θέμα ούτε στη πέμπτη ραψωδία, όταν έπιτέλους αφήνει τον Όδυσσέα στο έλεος τών κυμάτων και τής Άθηνάς (ε 377 - 379). Πολύ άργότερα, και μόνο στην ραψωδία ν ο θυμωμένος θεός άνοίγει τά χαρ-

1. Βλ. α 33 - 34.

τιά του μπροστά στὸν Δία. Διαμαρτύρεται στὸν γιὸ τοῦ Κρόνου, ποῦ τόσο ἀνώδυνα μὲ τῆ βοήθεια τῶν Φαιάκων ἔφτασε ὁ Ὀδυσσεύς στὴν Ἰθάκη, καὶ λέει:

ν 131 καὶ γὰρ νῦν Ὀδυσηῖ ἑφάμην κακὰ πολλὰ παθόντα
οἴκαδ' ἐλεύσεσθαι νόστον δέ οἱ οὐ ποτ' ἀπηύρω
πάγχυ, ἐπεὶ σὺ πρῶτον ὑπέσχεο καὶ κατένευσας.

Πότε κατανεύει ὁ Δίας νὰ γυρίσῃ ὁ Ὀδυσσεύς στὴν πατρίδα του; Θὰ ἔλεγε κανεὶς στὴν θεῶν ἀγορὰ τῆς πρώτης ραψωδίας καί, ἀκόμη πιὸ συγκεκριμένα καὶ ἀποτελεσματικά, στὴ δεύτερη θεῶν ἀγορὰ τῆς πέμπτης ραψωδίας. Σωστά. Ὅμως καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἡ ἀπόφαση τῶν θεῶν καὶ ἡ κατάνευση τοῦ Δία πραγματοποιοῦνται ἐρήμην τοῦ Ποσειδῶνος καὶ παρὰ τὴ θέλησή του. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ θαλάσσιος θεὸς ἐπεμβαίνει στὸ ε 282, γιὰ νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἄμεση ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύα, καί, ἐνῶ καταλαβαίνει τὴν ἀπόφαση τῶν ἄλλων θεῶν, ὁ ἴδιος κάνει τὰ πάντα γιὰ νὰ ἐπιμηκύνῃ τὰ πάθη τοῦ Ὀδυσσεύα, δίχως ἀκόμη νὰ διευκρινίζῃ τὴ θέση του πᾶνω στὸ ἐπίμαχο ἐρώτημα, ἂν θὰ σωθῇ τελικὰ καὶ θὰ ἐπιστρέψῃ κάποτε στὴν πατρίδα του ὁ ὑβριστὴς Ὀδυσσεύς (ε 282 - 290). Εἶναι βέβαια ἄσκοπο νὰ ζητοῦμε σαφεῖ καὶ ξεκάθαρα στοιχεῖα ἐκεῖ ποῦ ὁ ποιητὴς (ἔχι ὀλοφάνερα δίχως λόγο) μᾶς τὰ ἀρνεῖται. Ἡ μήπως ἔχι ὀλοτελα; Ἄς ξαναγυρίσουμε στὴν ἐπίμαχη σκηνὴ τῆς Κυκλώπειας.

Εἴπαμε ὅτι στὸν στ. ι 536 ὁ Ποσειδῶνας κατανεύει στὴν εὐχὴ τοῦ Πολύφημου, δίχως νὰ ξεκαθαρίζῃ ἂν δέχεται τὴ μέγιστη ἢ τὴν ἐλάχιστη τιμωρία γιὰ τὸν ἀντίπαλο του ἥρωα. Αὐτὸ ὅμως ποῦ δὲν τὸ κάνει γιὰ λόγους εὐνόητους ὁ θαλάσσιος θεός, τὸ κάνει ἀμέσως παρακάτω ὁ Δίας. Γιατὶ οἱ στίχοι ι 554 - 555 λύνουν αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ δῆλημα· δὲν θὰ ἰσχύσῃ ἡ μέγιστη κατάρρα τοῦ Πολύφημου, ἀλλὰ ἡ ἐλάχιστη. Αὐτὴ τὴν ἀπόφαση παίρνει ἐδῶ ὁ Δίας, καὶ μάλιστα γιὰ πρώτη φορὰ καὶ πᾶνω στὴ γένεση τῆς ὀργῆς τοῦ Ποσειδῶνα, ἀφοῦ χρονολογικὰ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Κυκλώπειας προηγεῖται καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη καὶ ἀπὸ τὴν δεύτερη θεῶν ἀγορὰ. Ὅτι μιὰ τέτοια διαιτητικὴ ἀπόφαση τοῦ Δία ὑπόκειται στοὺς στ. 554 - 555 φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ρῆμα *μερμηρίζεν* τοῦ στ. 554· *μερμηρίζω* στὸ ἔπος σημαίνει¹, κατὰ κανόνα, λύνω ἓνα πρόβλημα ποῦ ἐπιδέχεται περισσότερες ἀπὸ μία λύσεις. Ὁ Δίας ἐπομένως μὲ τὸ ἐπίμαχο δίστιχο δὲν πλήττει τοὺς συντρόφους τοῦ ἥρωα, ἀλλὰ ρίχνει τὸ βάρος του, ὥστε νὰ ἰσχύσῃ ἡ ἐλάχιστη τιμωρία γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα. Ἐπει-

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Ἰλιάδα Α 189, Θ 167, Ν 455· Ὀδύσσεια α 427, ε 354, ο 169, σ 90, ω 235.

δὴ ὅμως καὶ ἡ ἐλάχιστη αὐτῆ τιμωρία εἶναι μεγάλη γιὰ τὸν φιλέταιρο Ὀδυσσεύα τῆς Ὀδύσσειας, ὁ τόνος τοῦ ἥρωα καθὼς ἀναδιηγεῖται ἢ εἰκάζει τὴν ἀπόφαση τοῦ Δία, ἐκφράζει ἔμμεσα πικρία καὶ διαμαρτυρία. Αὐτὴ ἡ διάθλαση ὡστόσο τῆς ἀπόφασης τοῦ Δία μέσα ἀπὸ τὴ διάθεση τοῦ Ὀδυσσεύα δὲν ἀλλοιώνει τὸν μόνιμο ρόλο ποῦ παίζει ὁ θεὸς στὴν Ὀδύσεια καὶ ποῦ εἶναι: νὰ γεφυρώνη τὰ χάσματα καὶ τὶς ἀντιθέσεις ὄχι μόνο τῶν θνητῶν ἀλλὰ καὶ τῶν θεῶν. Ἔτσι ἐδῶ ἐτοιμάζεται ὁ διαιτητικὸς ρόλος τοῦ Δία ἀνάμεσα στὸν χόλο τοῦ Ποσειδώνα γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα καὶ στὴν προστασία τῆς Ἀθηνᾶς¹.

Ἐεκινήσαμε γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Κύκλωπα συνθέτει σὲ μιὰ ἐνότητα τὸν παραδοσιακὸ μὲ τὸν Ὀδυσσειακὸ Ὀδυσσεύα. Διαπιστώσαμε πὼς πραγματικὰ αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος τῆς ὅλα τὰ προοδυσσειακὰ εἶδωλα τοῦ ἥρωα συγχωνεύονται μέσα στὴν καινούρια Ὀδυσσειακὴ του μορφή — αὐτὴ δηλαδὴ ποῦ κυριαρχεῖ μέσα στὸ ἔπος καὶ δίνει ἐνότητα στὸ πρόσωπο καὶ στὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύα. Μ' αὐτὸ τὸ πρισματικὰ σύνθετο πρόσωπο θὰ παρακολουθήσουμε σὲ ἐπόμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ ἥρωα, ἔτσι ὅπως τὴν προσφέρουν οἱ ραψωδίες α - δ, ποῦ ἦταν καὶ ἡ ἀφετηρία ὅλης μας τῆς ἔρευνας.

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

1. Βλ. Κ. Reinhardt, Der Zorn Poseidons, σ. 73.

θυμίζουσαν ὅμως ἔντονα τὸν κληρονόμο τοῦ Αὐτόλυκου, τοὺς ὄρους καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παραδοσιακῆς κλεπτοσύνης τοῦ ἥρωα. Εἶναι βέβαια ὀρθὴ ἢ παρατήρηση τοῦ Reinhardt ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς εἰσβάλλει στὸν φανταστικὸ καὶ τερατώδη κόσμον τῶν Κυκλώπων ἀκάλυπτος καὶ ἀπροετοίμαστος· αὐτὸ ὅμως ἰσχύει, ἂν ἀντικρίσουμε τὸν Ὀδυσσεύα ὡς πρόσωπο ἐπικό. Ὁ Ὀδυσσεύς, ἀντίθετα, ὡς πρόσωπο μυθικὸ δὲν βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ νερά του στὴ χώρα τῶν Κυκλώπων· ξέρει καὶ πῶς νὰ κινηθῆ, καὶ πῶς νὰ κρυφθῆ, καὶ πῶς νὰ ἀντιδράσῃ καὶ πῶς νὰ νικήσῃ τὸν ἀντίπαλό του. Μὲ δύο λόγια: μέσα στὸν θεματικὸ πυρήνα τοῦ ἐπεισοδίου ὁ ἥρωας βρίσκει καὶ δείχνει καὶ τὸν δικό του πυρήνα, τὴν παλιά του φύση. Ἡ ἐπικὴ ἐπιχειρηματολογία εἶναι ἐπένδυση, ἓνα ροῦχο ποῦ σκεπάζει, ἀλλὰ δὲν κρύβει ὀλότελα τὸ σῶμα τοῦ Ὀδυσσεύα. Δὲν λέω ὅτι τὸ ροῦχο αὐτὸ δὲν ἀνήκει στὸν ἥρωα· τὸ ἀπόκτησε μέσα στὴν ἐπικὴ παράδοση, στὴν τριβὴ του μὲ τὸν ἐπικό κόσμο. Οἱ παλιὲς ὥστόσο καταβολές, ἢ μυθικὴ συγγένεια μὲ τὸν Αὐτόλυκο, δὲν ἐξαφανίστηκαν. Ἄν ἡ παρατήρησή μας αὐτὴ εἶναι ὀρθή, τότε ἡ ἱστορία τοῦ Κύκλωπα δὲν συνθέτει δύο μόνο εἶδωλα τοῦ Ὀδυσσεύα (τὸ ἱλιαδικὸ καὶ τὸ ὀδυσσειακόν), ὅπως ὑπαινίσσεται ὁ Reinhardt ἀλλὰ καὶ ἓνα τρίτο· τὸ προεπικό. Ἔτσι δίνει τὸ ἐπεισόδιον ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ Ὀδυσσεύα: τὴν παλιά, τὴν πρόσφατη, τὴν παρούσα.

Κι ὥστόσο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος ποῦ ἡ Ὀδύσεια ἀπορροφᾷ καὶ ξαναπροβάλλει στὴ συγκεκριμένη περίπτωσιν τὴν παραδοσιακὴν κλεπτοσύνην τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἄν σὲ ἄλλα ἐπεισόδια τοῦ τραγικοῦ κύκλου — ὅπως λ.χ. στὴν ἐξόντωση τοῦ Παλαμήδη, στὴν κρίσιν τῶν ὄπλων ἢ στὴν Διομήδειον ἀνάγκην — ἡ πανουργία τοῦ ἥρωα προκαλοῦσε δυσἀρέσκεια ἐπειδὴ ἀκριβῶς μετέφερε μὲ τοὺς ὄρους καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἓνα ἦθος ξένο στὸν ἥρωικὸν κόσμον τοῦ ἔπους, ἐδῶ ἡ δυσἀρέσκεια αὐτὴ παραμερίζεται ὀλότελα. Γιατὶ ἡ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεύα ἀποδείχεται στὴ συγκεκριμένη περίπτωσιν συγγενὴς καὶ σύμφυτη πρὸς τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὅποιο ἐκκολλάπεται καὶ ἀσχεῖται· μπροστὰ στὴν τερατώδη μορφήν τοῦ Πολύφημου, τὴν ἀπάνθρωπὴν του συμπε-

κάθε μορφήν ὀρθόδοξης ἐπικῆς δραστηριότητος μπροστὰ στὸν τερατώδη Πολύφημον· ὁ ἥρωας δὲν κτυπᾷ τὸν Κύκλωπα μὲ τὸ ξίφος του, ὅχι γιατί τὸ κτύπημα αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν ἀποτελεσματικόν, ἀλλὰ γιατί, ἂν ἔτσι σκοτωνόταν ὁ Πολύφημος, θὰ ἔμεναν ὁ Ὀδυσσεύς καὶ οἱ σύντροφοί του κλεισμένοι γιὰ πάντα στὴ σφραγισμένη μὲ τὸν τεράστιον λίθον σπηλιάν του. Εἶναι φανερὴ ἢ πρόθεσις τοῦ ποιητῆ νὰ δικαιώσῃ ἐδῶ μὲ τὰ πραγματικὰ δεδομένα τῆς σκηνῆς τὴν ἀσκήσιν τῆς παραδοσιακῆς κλεπτοσύνης τοῦ ἥρωα του, ποῦ θὰ τὴν παρακολουθήσουμε στὴ συνέχεια τοῦ ἐπεισοδίου, δίχως ὅμως νὰ τοῦ στερήσῃ ὀλότελα καὶ τὴν ἐπικὴν ἐξάρτυσιν.

ριφορά και τή βάνουσή του δύναμη, τὰ τεχνάσματα τοῦ πανούργου Ὀδυσσεά δικαιώνονται· δὲν μᾶς ἐκπλήττουν καθόλου και κερδίζουν ἀποκλειστικά και μόνο τὴν κατάφασή μας και τὸν θαυμασμό. Γιατί δίχως τὰ μέσα τῆς πανουργίας του, ὁ Ὀδυσσεάς και οἱ σύντροφοί του θὰ γίνονταν βορὰ στὶς βάνουσες ὀρέξεις τοῦ Κύκλωπα. Ἐξάλλου οἱ δόλοι και ἡ μῆτις τοῦ ἥρωα δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀμέσως και ἀπὸ τὴν ἀρχή· στὴν πρώτη φάση τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Ὀδυσσεάς ἐπιδιώκει μιὰ διαλεκτική συνενόηση μὲ τὸν τερατώδη ἀντίπαλό του, και μόνο ὅταν ἡ προσπάθειά του αὐτὴ ἀποτυχαίνει και προβάλλει τὸ φάσμα τοῦ γενικοῦ ἐξολοθρεμοῦ, θυμᾶται ὁ ἥρωας τὴν παλιά του τέχνη:

ι 420 αὐτὰρ ἐγὼ βούλευον, ὅπως ὄχ' ἄριστα γένοιτο,
εἴ τιν' ἑταίροισιν θανάτου λύσιν ἢδ' ἐμοὶ αὐτῷ
εὐροίμην· πάντας δὲ δόλους και μῆτιν ὕφαινον
ὡς τε περὶ ψυχῆς· μέγα γὰρ κακὸν ἐγγύθεν ἦεν.

Ἐτσι μέσα στὸ εἰδικὸ αὐτὸ πλαίσιο τῆς Ὀδύσειας ἡ παραδοσιακὴ κλεπτοσύνη τοῦ ἥρωα παίρνει τὴν πιὸ ἀδιάβλητη και φυσικὴ ἔκφρασή της, καθὼς ὁ Ὀδυσσεάς ἀποβάλλει ὅλες τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες τῶν ἐμπειριῶν ποὺ τοῦ κληροδότησε ὁ Αὐτόλυκος (αὐτὲς ποὺ ὑπόκεινται στὴ μετοχὴ ὀδυσσάμενος τῆς ραψωδίας τ, ὡς ἀντανάκλαση τῆς προεπικῆς και πρωτοεπικῆς δραστηριότητος τοῦ ἥρωα) και κρατᾶ μόνο τὰ δῶρα και τὰ προσόντα τοῦ παπποῦ του.

Ἄν παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Ὀδυσσεάς ἐξακολουθεῖ ἀκόμη και μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κύκλωπα νὰ εἶναι προκλητικὸς και ἀπὸ μιὰν ἄποψη δυσάρεστος, αὐτὸ ὀφείλεται τώρα σὲ ἄλλες αἰτίες. Ὁ Reinhardt βλέπει τὴν πρόκληση ὡς προῖόν τῆς πρώιμης και ἄμετρης αἰσιοδοξίας τοῦ ἥρωα, ὡς πρὸς τὶς δυνατότητες του νὰ καταβάλῃ μὲ τὴν ἀρετὴ του και τὴν ἐξυπνάδα του τὸν Κύκλωπα, ποὺ ἐκπροσωπεῖ τὶς ἀνοργάνωτες και ἄλογες δυνάμεις τῆς φύσης¹. Ἐπομένως θὰ μπορούσαμε, προεκτείνοντας τὴν ἐρμηνεία τοῦ Reinhardt, νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Ὀδυσσεάς εἶναι μέσα στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα ὀδυσσάμενος ὄχι πιά ἐξαιτίας τῆς παλιᾶς του πανουργίας, ἀλλὰ ἐξαιτίας τῆς ἐπικῆς, και πιὸ συγκεκριμένα τῆς ἱλιάδικης και ὀδυσσειακῆς του ἐξάρτησης. Ἡ ἄποψη ὅμως αὐτῆ, ἡ ὁποία στὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται περίεργη, χρειάζεται διεξοδικότερη ἀνάπτυξη και ὀρισμένες ἀπαραίτητες διευκρινήσεις.

Μέσα στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα ἡ εὐφυΐα τοῦ Ὀδυσσεά προέρχε-

1. Ἐ. ἀ. σ. 67.

ται ἀσφαλῶς ἀπὸ τῆ μυθική του καταγωγή, ἀπὸ τίς σχέσεις του μὲ τὸν Αὐτόλυκο. Ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν προοδυσσειακή γενικότερα ἐπική παράδοση ὁ ἥρωας μεταφέρει ἐδῶ κυρίως τὴν πολεμική του ἀνδρεία καὶ φήμη (ι 259 - 266). Ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ὀδύσεια ἐξάλλου δανείζεται ὁ Ὀδυσσεάς τὴν πολιτική του ἀρετή (ι 266-271)¹: τὴν ἐκπροσώπηση καὶ τὴν ὑπεράσπιση τῶν θεσμῶν καὶ τοῦ δικαίου, τὴν προβολή τῆς εὐσέβειας καὶ τῆς φιλοξενίας. Ἡ πρόκληση ὅμως τοῦ ἥρωα μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κύκλωπα φαίνεται νὰ ριζώνει ἄλλοῦ.

Ἄν ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τοὺς στίχους ι 171 - 176 τὸ ἠθικὸ καὶ τὸ θρησκευτικὸ τους περίβλημα, μᾶς ἀποκαλύπτουν τὸν κύριο λόγο ποῦ ὁ Ὀδυσσεάς ἀφήνει τὸ νησὶ τῶν κατσικιῶν καὶ τίς ἀνέσεις του, γιὰ τὴν χώρα τῶν Κυκλώπων καὶ τοὺς κινδύνους τῆς. Ὁ ἥρωας θέλει νὰ μάθη τί λογῆς ὄντα εἶναι αὐτοὶ οἱ Κύκλωπες, ποιά εἶναι τὰ νόμιμά τους, ποῦ θὰ ἔλεγε καὶ ὁ Ἡρόδοτος. Στὴν τάση ὅμως αὐτὴ γιὰ γνώση καὶ αὐτοψία εὐκόλα ἀναγνωρίζουμε τὸν θαλασσινὸ Ὀδυσσεά καὶ τὸ ἰδεῶδες ποῦ μὲ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ ὁ ἥρωας ἐκπροσωπεῖ. Γιατὶ τὸ παράτολμο θάρρος καὶ ἡ περιέργεια τοῦ Ὀδυσσεά μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κύκλωπα ἔχουν λιγότερη σχέση μὲ τὸ ἥρωικὸ ἔπος, καὶ μεγαλύτερη μὲ τίς ἀπόπειρες τῶν πρώτων θαλασσινῶν, ποῦ φιλοδοξοῦσαν νὰ ἀπομυθοποιήσουν τὸν ἀπώτερο γεωγραφικὸ χῶρο. Φυσικὰ οἱ φιλοδοξίες αὐτὲς συνδυάζονταν στὴν ἀρχὴ μὲ τὸ ἐμπορικὸ συμφέρον ἢ ἀκόμη καὶ μὲ τὴν πειρατεία, ἀπὸ ἐδῶ ὅμως γεννήθηκε προοδευτικὰ ἡ ἰωνικὴ λογογραφία. Τὴν ἰωνικὴ λοιπὸν τάση γιὰ γνώση καὶ ἱστορίην ἐκπροσωπεῖ ὁ ναυτικὸς Ὀδυσσεάς², καὶ ἡ ὅποιαδήποτε πρόκλησή του ἔχει τίς ρίζες τῆς σ' αὐτὴν τὴν ιδιότητα τοῦ ἥρωα. Ἡ σύγκρουσή του μὲ τὸν Πολύφημο ἐγκαινιάζει μέσα στὸ ἔπος τὴ σύγκρουση τοῦ ἀνθρώπινου λόγου μὲ τὸν θαλάσσιο μῦθο — φυσικὸ καὶ θεολογικὸ. Ἡ κατάρρα τοῦ Πολύφημου, ὁ χόλος τοῦ Ποσειδῶνα, ἡ ἄρνηση τοῦ Δία νὰ καλύψῃ μὲ τὸ κύρος του τὴν παράτολμη ἀπόπειρα τοῦ Ὀδυσσεά, δείχνουν ὅτι βρισκόμαστε ἀκόμη στὴν πρώτη φάση αὐτῆς τῆς σύγκρουσης, ὅπου ἡ γνώση πληρῶνει τὰ πρῶτα τῆς βήματα μὲ ἀνθρώπινες ζωές. Ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ ἔνταση ἀνάμεσα

1. Μιλώντας ὁ Reinhardt γιὰ τὴν ἐπική ἐξάρτηση τοῦ Ὀδυσσεά (ἐ.ἀ. σ. 67) δὲν διαχωρίζει τὴν ἱλιάδικη ἀπὸ τὴν ὀδυσσειακή παραλλαγὴ τῆς ἢ διάκριση ὅμως αὐτὴ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου χρήσιμη καὶ ἀναγκαία γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἐπεισοδίου.

2. Ἡ ναυτικὴ πείρα καὶ ἐπιτηδειότητα τοῦ Ὀδυσσεά τονίζονται ἰδιαίτερα στὴν ἐξοδο τοῦ ἐπεισοδίου: ι 487 - 490. Ἀντίθετα οἱ Κύκλωπες παρουσιάζονται ἀποκλεισμένοι στὴν ἀκτὴ τους, γιὰτὶ δὲν ξέρουν τὴν τέχνη νὰ φτιάχνουν καράβια. Βλ. καὶ Dimock, ἐ.ἀ. σ. 58.

στο μύθο και στο λόγο θα γεννηθῆ ἀργότερα ἡ εὐριπιδικὴ τραγωδία· ἐδῶ φαίνεται νὰ πέφτουν οἱ πρῶτοι σπόροι τῆς. Ὡστόσο πέρα ἀπὸ τὶς προεκτάσεις αὐτές, γιὰ τὴν ἔρευνά μας βγαίνει ἀπὸ τὴν προηγούμενη παρατήρηση ἓνα σταθερὸ συμπέρασμα: ἂν ἡ μυθικὴ συγγένεια τοῦ Ὀδυσσεῆ μετὸν Αὐτόλυκο τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν ἐξυπνάδα του καὶ στηρίζει τὴν πανουργία του· ἂν τὸ ἔπος μπολιάζει τὸν ἥρωα μετὴν πολεμικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἀρετῆ· οἱ θαλασσινὲς περιπέτειες καὶ ἐμπειρίες τοῦ Ὀδυσσεῆ γεννοῦν τὴν ἰωνικὴ περιέργεια γιὰ γνώση, τὴν τάση γιὰ ἀπομυθοποίηση¹ τοῦ ἀτόμακρου θαλασσινοῦ χώρου, κι αὐτὴ ἡ τάση κυρίως αἰτιολογεῖ τὴν ποιότητα τῆς πρόκλησης, τὸ ἦθος τῆς μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κύκλωπα. Ἔτσι τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Πολύφημου, ποὺ προλογίζει καὶ βιογραφεῖ τὸν ὀδυσσειακὸ Ὀδυσσεῆ, συνθέτει τὰ τρία κύρια εἶδωλα τοῦ ἥρωα: τὸν πανοῦργο Ὀδυσσεῆ, τὸν ἐπικὸ Ὀδυσσεῆ καὶ τὸν θαλασσινοῦ Ὀδυσσεῆ.

Ριζωμένη στὴν ἰωνικὴ περιέργεια ἡ πρόκληση τοῦ Ὀδυσσεῆ προσκρούει κλιμακωτὰ στοὺς συντρόφους, στὸν Κύκλωπα, στὸν Ποσειδῶνα καὶ τέλος στὸν ἴδιο τὸν Δία, ἐνῶ ταυτόχρονα ὠριμάζει καὶ παίρνει τὴ μορφή μιᾶς ιδιότυπης ὕβρης.

Ὅταν στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Ὀδυσσεῆς ἀνακοινῶνει στοὺς συντρόφους τοῦ τὸ παράτολμό του σχέδιο, ἐκεῖνοι σιωποῦν· ἢ σιωπὴ τους ὅμως αὐτὴ δὲν σημαίνει καὶ ἀυθόρμητη συμμετοχὴ ἢ, πολὺ περισσότερο, κατάφαση στὰ σχέδια τοῦ ἀρχηγοῦ τους. Μόλις τοὺς δίνεται ἡ ἀφορμὴ, ἀποκαλύπτουν τοὺς φόβους καὶ τὶς ἀντιρρήσεις τους. Τὴν πρώτη φορὰ ποὺ μπαίνουν μαζὶ μετὸν Ὀδυσσεῆ στὴ σπηλιὰ τοῦ Κύκλωπα, ὁ γίγαντας δὲν εἶναι μέσῳ στὸ ἄντρο του· παρεμβαίνουν λοιπὸν τότε οἱ σύντροφοι καὶ προσπαθοῦν νὰ πείσουν τὸν ἀρχηγό τους νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἰδέα του γιὰ μιὰν ἀναμέτρηση μετὸν Πολύφημο, νὰ ἀρκεστῆ σὲ ὅσα ἐφόδια μπορεῖ νὰ συναποκομίσει, καὶ νὰ φύγῃ:

ι 224 ἔνθ' ἐμὲ μὲν πρῶτισθ' ἔταροι λίσσοντο ἔπεισι

1. Ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα σημεῖα τῆς Κυκλώπειας εἶναι ἡ ἀπομυθοποίηση καὶ ὁ ἐξανθρωπισμὸς ποὺ ὑφίσταται ὁ Κύκλωπας ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῆ. Ὅσοτερά ἀπὸ τὴν ἐπαφή του καὶ τὴν σύγκρουσή του μετὸν ἥρωα τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὁ Πολύφημος δὲν εἶναι πιὰ ὁ ἴδιος· ἐνῶ δηλαδὴ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπεισοδίου ἐπιδείχνει τὴν βαρβαρότητα του καὶ τὸ ἄγριο ἦθος του, μετὰ τὴν τύφλωσή του ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῆ συμπεριφέρεται πιὸ ἀνθρώπινα: ὁ λόγος του πρὸς τὸ κριάρι (ι 447 - 455) τὸν δείχνει ἐμπλουτισμένο μετὰ συμπάθεια γιὰ τὸ ζῶο καὶ μετὰ λυρικὴ διάθεση. Ἡ ἀναφορὰ ἐξάλλου ποὺ κάνει ὁ Κύκλωπας στὴν παλιὰ μαντεία τοῦ Τηλέμου (ι 507 - 516), ὅταν ἀκούῃ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῆ τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ ἀντιπάλου του, δανεῖζει στὸ τέρας αὐτὸ τώρα ἀνήμη καὶ λογικὴ.

τυρῶν αἰνυμένους ἰέναι πάλιν, αὐτὰρ ἔπειτα
 καρπαλίμως ἐπὶ νῆα θοὴν ἐρίφους τε καὶ ἄρνας
 σηκῶν ἐξελάσαντας ἐπιπλεῖν ἄλμυρὸν ὕδωρ·
 ἀλλ' ἐγὼ οὐ πιθόμην, ἦ τ' ἂν πολὺ κέρδιον ἦεν,
 ὄφρ' αὐτόν τε ἴδοιμι, καὶ εἴ μοι ξείνια δοίη.
 οὐδ' ἄρ' ἔμελλ' ἐτάροισι φανείς ἐρατεινὸς ἔσεσθαι.

Ἐκ τῆς μιᾶς μεριάς ἡ βιολογικὴ ἀνάγκη, καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης ἡ περιέργεια τῆς γνώσης. Τελικὰ ὁ Ὀδυσσεύς ἀπορρίπτει τὴ συμβουλή τῶν συντρόφων του, ἐνδίδοντας στὸν πειρασμό, καὶ τὰ πράγματα παίρνουν τὸ δρόμο τους. Ἀργότερα ὁ Εὐρύλοχος θὰ θυμηθῆ τὸ σφάλμα αὐτὸ τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ θὰ μεμφθῆ τὸν ἥρωα γιὰ τὸ ἀσύγνωστο θράσος του, ποῦ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ χαθοῦν οἱ ἔξι ἐταῖροι:

κ 435 ὣς περ Κύκλωψ ἔρξ', ὅτε οἱ μέσσαυλον ἴκοντο
 ἡμέτεροι ἔταροι, σὺν δ' ὁ θρασὺς εἶπεν Ὀδυσσεύς·
 τούτου γὰρ καὶ κείνοι ἀτασθαλίησιν ὄλοντο.

Ἐτσι ἀπὸ τὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεύα φτάσαμε προοδευτικὰ στὸν θρασὺν Ὀδυσσεύα, ἀπὸ τὸν δυσάρεστο γιὰ τὴν πανουργία του ἥρωα, στὸν δυσάρεστο γιὰ τὸ παράτολμό του θάρρος.

Οἱ σύντροφοι θὰ παρέμβουν ἀκόμη μιὰ φορὰ ἀνασταλτικὰ, προσπαθώντας νὰ ἀνακόψουν τὴν πρόκληση τοῦ ἀρχηγοῦ τους, σὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ κρίσιμη στιγμή, ὅχι τόσο γι' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους ὅσο γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα προσωπικὰ: ὅταν ὁ ἥρωας νομίζοντας ὅτι ξέφυγε τὸν κίνδυνο ὀριστικὰ, θέλει νὰ πανηγυρίσει τὴ νίκη του ἐρεθίζοντας ἐπαναληπτικὰ τὸν Κύκλωπα, ἐκεῖνοι θὰ μετεωρίσουν¹ τὴν πρὸ κρίσιμη στιγμή τῆς πρόκλησης μὲ μιὰ προειδοποιητικὴ ἀποτροπή:

ι 494 Σχέτλιε, τίπτ' ἐθέλεις ἐρεθιζέμεν ἄγριον ἄνδρα;
 ὃς καὶ νῦν πόντονδε βαλὼν βέλος ἤγαγε νῆα
 αὐτίς ἐς ἠπειρον, καὶ δὴ φάμεν αὐτόθ' ὀλέσθαι.
 εἰ δὲ φθεγξάμενον τευ ἢ ἀδῆσαντος ἄκουσε,
 σὺν κεν ἄραξ' ἡμέων κεφαλὰς καὶ νῆϊα δοῦρα
 μαρμάρῳ ὀκρῖεντι βαλὼν· τόσσον γὰρ ἴησιν.

Ἡ διπλὴ αὐτὴ ἀντίδραση τῶν συντρόφων μπροστὰ στὰ παράτολμα

1. Εἶναι λαμπρὸ δεῖγμα τεχνικῆς ὁ τρόπος ποῦ ἡ ἀποτρεπτικὴ συμβουλή τῶν συντρόφων (ι 494 - 499) διακόπτει τὴν πρόθεση τοῦ Ὀδυσσεύα νὰ προκαλέσει γιὰ δευτέρη φορὰ τὸν Κύκλωπα (ι 492) ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς πρόκλησης (ι 502 - 505).

ἄλματα τοῦ ἀρχηγοῦ τους συντηρεῖ ἀκόμη — σὲ μιὰ πολὺ ἐξελιγμένη βέβαια ἐκδοχὴ — τὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεά τῆς προεπικῆς καὶ πρωτοεπικῆς παράδοσης· ἐκεῖ ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἀνθρώπων ξεκινοῦσε ἀπὸ τοὺς ὄρους, τὸ περιεχόμενο καὶ τίς συνέπειες τῆς κλεπτοσύνης τοῦ ἥρωα πάνω στὰ θύματά του· ἐδῶ ἡ ἀντίδραση τῶν συντρόφων ὑπογραμμίζει τὴν ἔπαρση τοῦ Ὀδυσσεά καὶ τὸ θράσος του. Τὰ κίνητρα ἄλλαξαν καὶ μόνο τὸ ἀποτέλεσμα, ἡ πρόκληση, θυμίζει τὴν παλιὰ συμπεριφορὰ τοῦ ἥρωα.

Ἄν μὲ τὴν ἀντίδραση τῶν συντρόφων ἐξακολουθοῦμε νὰ μένουμε ἀκόμη κατηλωμένοι στὴν περιοχὴ τῆς ἀνθρώπινης δυσαρέσκειας, ἡ σύγκρουση τοῦ Ὀδυσσεά μὲ τὸν Πολύφημο μᾶς περνᾷ ἀποφασιστικὰ πιά σ' ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο· στὸ θυμὸ τῶν δαιμόνων καὶ τῶν θεῶν γιὰ τὸν προκλητικὸ Ὀδυσσεά — στὴν τυπικὰ δηλαδὴ ἐπικὴ χρῆση τοῦ ὀδύσσασθαι, μὲ ὑποκείμενο τοῦ ρήματος πάντα ἓνα θεό, μὲ ἀντικείμενο τοῦ ἓναν ἄνθρωπο, καὶ μὲ ἀφορμὴ τῆς θεϊκῆς ὀργῆς τὴν πρόσκρουση τοῦ ἥρωα σὲ ζῶνες ποὺ ξεπερνοῦν τὴν ἀνθρώπινὴ του φύση. Τὸ πέρασμα αὐτὸ στὴν Κυκλώπεια δὲν γίνεται ἀπτόμα, ἀφοῦ ὁ Πολύφημος βρίσκεται σὲ ἴση ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς θεούς.

Δὲν εἶναι τὸ κύριο μέρος τῆς ἱστορίας — ὁ παραμυθικὸς δηλαδὴ καὶ νοβελιστικὸς κορμὸς τοῦ ἐπεισοδίου — τὸ πεδίο στὸ ὁποῖο ὁ Ὀδυσσεάς ἀνταγωνίζεται προκλητικὰ τὸν Κύκλωπα· αὐτὸ γίνεται πολὺ περισσότερο στὸν πρόλογο καὶ στὸν ἐπίλογο τῆς ἱστορίας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τίς ἄλλες βαθμίδες τῆς πρόκλησης τοῦ ἥρωα, ἐκείνης ποὺ ἀφορᾷ στοὺς συντρόφους καὶ τῆς τρίτης ποὺ μᾶς ἀνεβάζει στοὺς θεούς. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τυχαῖο· τὸ παραμῦθι μεταμορφώνεται σὲ ἐπικὸ γεγονός ὄχι μὲ ἐπεμβάσεις τοῦ ποιητῆ στὸν παραδοσιακὸ του πυρήνα, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐνταξὴ του μέσα σ' ἓνα ἐπικὸ πλαίσιο — μὲ τὸν πρόλογο δηλαδὴ καὶ τὸν ἐπίλογό του¹. Ἐκεῖ θὰ ἀναζητήσουμε καὶ τίς κυριότερες αἰχμὲς τοῦ Ὀδυσσεά πρὸς τὸν ἀντίπαλό του Κύκλωπα.

Στὴν ἐπικὴ του σύσταση πρὸς τὸν γίγαντα ὁ ἥρωας προσθέτει καὶ τὸ αἷτημα τῆς θεοσέβειας καὶ τῆς φιλοξενίας· ὁ Πολύφημος ὅμως ἀποκρούει τὴν πρόταση αὐτῆ τοῦ Ὀδυσσεά μὲ ἄγρια βαναυσότητα, καὶ τινάζει ἔτσι στὸν ἀέρα ὅλες τίς γέφυρες συνεννόησης καὶ ἐπικοινωνίας

1. Γιὰ τὰ παραμυθικὰ μοτίβα τῆς Κυκλώπειας βλ. Hackmann, Die Polyphemsage in der Volksüberlieferung, Helsingfors 1904. L. Radermacher, ἔ.ἀ. σ. 13 κέ. F. V. D. Leven, Das Märchen, 1958, σ. 127. Πρβ. καὶ W. Grimm, Die Sage von Polyphem, Abh. Akad. Wiss. Berlin 1857 (= Kleine Schriften IV, σ. 428 κέ.). Meili, ἔ.ἀ. σ. 66 κέ.

ποῦ τοῦ πρότεινε ὁ ἐπισκέπτης του (ι 259 - 271 ~ ι 272 - 280). Σ' αὐτὴ τὴν ἀπόκρουση τοῦ Κύκλωπα ὑπάρχει ἕνας χαρακτηρισμὸς τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπροσδόκητος· ὁ ἥρωας ὀνομάζεται *νήπιος* — μιὰ λέξη σημαδιακὴ μέσα στοῦ ἔπος¹, ποῦ ἐκφράζει κατὰ κανόνα τὴν πλάνη τῶν ἀνθρώπων, ὅταν δίχως νὰ τὸ καταλαβαίνουν, μὲ τὰ λόγια ἢ τὰ ἔργα τους, προκαλοῦν τὸν ἴδιο τους τὸ χαμό. *Νήπιος* λοιπὸν ὁ πολύμητις Ὀδυσσεύας; Καὶ ναὶ καὶ ὄχι. Γιατὴ ἡ πανουργία καὶ ἡ ἐξυπνάδα τοῦ ἥρωα θὰ ἀποδειχτοῦν δραστηριότητες ἀπ' ὅ,τι τίς φαντάζεται ὁ Πολύφημος, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά τὸ θράσος τοῦ Ὀδυσσεύα θὰ στοιχίσῃ μικροπρόθεσμα τὸ χαμό ἔξι συντρόφων, καὶ μακροπρόθεσμα τὴν ὀργὴν τοῦ Ποσειδῶνα καὶ τὴν ἐχθρικὴν διαίτησίαν τοῦ Δία. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο ἐξαγόμενον τῆς σύγκρουσης. Τὸ δεύτερο βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν ποῦ δίνει ὁ Ὀδυσσεύας στὴ δόλια πρότασιν τοῦ Πολύφημου, νὰ τοῦ δείξῃ δηλ. ὁ ἥρωας ποῦ εἶναι ἀγκυροβολημένον τὸ καράβι ποῦ ἔφερε αὐτὸν καὶ τοὺς συντρόφους στὴ χώρα τῶν Κυκλώπων. Γιὰ νὰ παρακάμψῃ τὴν παγίδα τοῦ Πολύφημου ὁ Ὀδυσσεύας, διηγεῖται μιὰ πλαστὴ ἱστορία — τὴν πρώτην του πλαστὴ ἱστορίαν μέσα στὴν Ὀδύσειαν:

ι 283 *Νέα μὲν μοι κατέαξε Ποσειδάων ἐνοσίχθων,
πρὸς πέτρῃσι βαλὼν ὕμῃς ἐπὶ πείρασι γαίης,
ἄκρῃ προσπελάσας· ἄνεμος δ' ἐκ πόντου ἔνεικεν·
αὐτὰρ ἐγὼ σὺν τοῖσδε ὑπέκφυγον αἰπὸν ὄλεθρον.*

Ἡ πλαστὴ αὐτὴ ἱστορία εἶναι ἕνα πειστικὸν ἄλλοθι γιὰ κάθε θαλασσινό. Στὴν προκειμένη ὅμως περίπτωσιν ὁ Ὀδυσσεύας, δίχως νὰ τὸ ὑποπτεύεται, προφητεύει, μὲ μικρὰς παραλλαγὰς, τὸ δικό του τελευταῖον ναυάγιο, αὐτὸ ποῦ τὸν βγάξει στὶς ἀκτὲς τῆς Σχερίας, καὶ ποῦ τὸ ξέρει ὁ ἀκροατὴς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς πέμπτης ραψωδίας. Ἡ εἰρωνία εἶναι φανερὴ· κάτω ἀπὸ τὴν ἀστραφτερὴν ἐπίνοιαν τοῦ Ὀδυσσεύα ὑποκρύπτεται ἡ μελλοντικὴ του σκοτεινὴ μοίρα.

Ἐδῶ τελειώνει ὁ ἐπικὸς πρόλογος τοῦ ἐπεισοδίου. Ὁ παραμυθικὸς κορμὸς τῆς ἱστορίας δὲν μᾶς ἐπιφυλάσσει καμιὰ ἐκπληξὴν σχετικὰ μὲ τὴν πρόκλησιν τοῦ Ὀδυσσεύα· ἀντίθετα ὁ προκλητικὸς τόνος ἐδῶ ὑποχωρεῖ, καὶ στὴ θέσιν του λειτουργεῖ ἡ δικαιωμένη ἀπὸ τὰ πράγματα παραδοσιακὴ πανουργία τοῦ ἥρωα. Θὰ πρέπη νὰ φτάσουμε στὸν ἐπίλογο τῆς σκηνῆς, γιὰ νὰ συναντήσουμε πάλι τὸν προκλητικὸν Ὀδυσσεύα, ὄριμον τῶρα γιὰ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ὕβριν του.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ στὴν Ἰλιάδα Β 38, Β 873, Ε 406, Θ 177, Ο 104, Σ 331· στὴν Ὀδύσειαν α 8, ι 44, γ 146 κτλ.

Ἐποῦ ὁ ἥρωας (ὄχι δίχως ἀπώλειες) τυφλώνει, ἀποδυναμώνει καὶ ἐμπαίζει τὸν Κύκλωπα, βρῖσκεται ἐπιτέλους στὸ καράβι πού τὸν περιμένει μαζί μὲ τὸ ὑπόλοιπο πλήρωμα. Ἀντὶ ὅμως ὁ Ὀδυσσεὺς νὰ ἀπομακρυνθῆ ὅσο γίνεται γρηγορώτερα ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη ἀκτὴ, καθυστερεῖ γιὰ νὰ θριαμβολογήσῃ. Ἔτσι προκαλεῖ τὴν πρώτη βίαιη ἀντίδραση τοῦ τυφλωμένου Πολύφημου· μὲ ἓναν τεράστιο βράχο ὁ γίγαντας πάει νὰ συντρίψῃ τὸ καράβι, ἀλλὰ πλήρωμα καὶ πλοῖο σώζονται τὴν τελευταία στιγμή χάρις στὴ ναυτικὴ πείρα καὶ ἐτοιμότητα τοῦ Ὀδυσσεὺς (ι 480 - 490). Θὰ περιμέναμε ὅτι ἡ πρόκληση θὰ σταματοῦσε, καὶ μπροστὰ στὸν ἄμεσο κίνδυνο ὁ ἥρωας θὰ συνετιζόταν. Ἐκεῖνος ὅμως, παρὰ τὶς συστάσεις τῶν συντρόφων, προχωρεῖ σὲ μιὰ δεύτερη βαθμίδα τῆς ὕβρεως τοῦ ἀποφασιστικῆ· μὲ θολωμένο τὸ μυαλό του ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία, ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομά του στὸν Κύκλωπα, καὶ καταργεῖ ἔτσι τὴ δραστηριότητα τῆς ἀνωνυμίας πού τὸν προστάτευε ἕως τώρα μὲ τὸ ψευδώνυμο οὔτις. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ σταματήσουμε περισσότερο.

Ἡ τυπικὴ χρῆση τοῦ θέματος οὔτις εἶναι ἀσφαλῶς νὰ καλύπτῃ τὸν ἥρωα μὲ τὴν ἀνωνυμία ἕως τὸ τέλος τῆς ἐπικίνδυνης πράξης του¹, οὕτως ὥστε νὰ μένῃ ἀπρόσβλητος ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἀπειλὴ ἢ κατάρα. Γιατὶ ἐκεῖνος πού καταριέται — ἄνθρωπος, δαίμονας ἢ θεὸς — δὲν μπορεῖ νὰ πετύχῃ τίποτε οὐσιαστικό, ἀν δὲν κρατᾷ στὰ χέρια του ἓνα σύμβολο τῆς ὑπαρξης καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀντιπάλου του· ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πού τὸ σύμβολο αὐτὸ θὰ πέσῃ στὰ χέρια του, τότε οἱ κατάρεις πιάνουν καὶ δένουν τὸν ἐχθρό. Ἀποκαλύπτοντας λοιπὸν ὁ Ὀδυσσεὺς στὸν Κύκλωπα τὸ ὄνομά του (ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ τυπικά, ἀν ὄχι τὸ τυπικότερο, σύμβολο τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπαρξης κάθε προσώπου) λύνει τὰ χέρια τοῦ δαίμονα, καὶ μένει πιὰ ἐκθετος στὴν ὀργή του. Ἐπομένως πάνω στὴ μέθη τῆς προσωρινῆς του νίκης ὁ Ὀδυσσεὺς ἀναιρεῖ τὴν τυπικὴ καὶ φυσικὴ χρῆση τοῦ θέματος οὔτις — πράγμα πού σημαίνει: τὴν τελευταία στιγμή ἀναιρεῖ τὸν πολυμήχανο ἑαυτό του καὶ ἀποδείχεται κατὰ κάποιον τρόπο νήπιος. Ὁ λόγος τῆς ἐκτροπῆς εἶναι φανερός· μόνο μὲ τὴν ἐκτροπὴ αὐτὴ ξεφεύγουμε ἀποφασιστικά ἀπὸ τὸ περιπετειῶδες παραμῦθι, καὶ συμμετέχουμε σ' ἓνα καθαρὰ ἐπικὸ γεγονός, πού σκοπὸ ἔχει νὰ ἐκθρέψῃ τὴν ἰδιότυπη ὕβριν τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ νὰ προκαλέσῃ τὴν ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριὰ ἡ ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος πάνω σ' αὐτὴ τὴν τόσο

1. Βλ. Meuli, ἔ. ἀ. σ. 70 κέ. Πρβ. καὶ Merkelbach, ἔ. ἀ. σ. 214 - 215, ὅπου ἀναγνωρίζεται (γιὰ ἄλλες ὅμως αἰτίες) ὅτι ὁ ἐπίλογος τῆς Κυκλώπειας, ἀπὸ τὸν στίχο ι 487 καὶ κάτω, εἶναι συμπλήρωμα τοῦ ποιητῆ καὶ δὲν ἀνήκει στὴν ἀρχικὴ, παραμυθικὴ σύνθεση τοῦ ἐπεισοδίου. Δὲς σχετικὰ καὶ Dimock, ἔ. ἀ. σ. 58 κέ. καὶ 61 κέ.

κρίσιμη στιγμή χρησιμεύει ὡς βιογραφικὸ στοιχεῖο τοῦ ἥρωα, καθὼς τὸ ὄνομα γίνεται κάτοπτρο πού συνθέτει σὲ μιὰν ἐνότητα τὴν παλιὰ προεπικὴ καὶ πρωτοεπικὴ δραστηριότητα καὶ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεύα μὲ τὴ νέα ὀδυσσειακὴ μοίρα του καὶ ζωὴ.

Γιατὶ προφέροντας ὁ Ὀδυσσεύας, πάνω στὴν ἀκμὴ τῆς πρόκλησῆς του, τὸ ὄνομά του, ἐκφράζει, μὲ τὸ ὄνομά του, τὸν παραδοσιακὸ ἑαυτό του σὲ μιὰ ἐξελιγμένη καὶ ἐπικὴ πιά ἐκδοχὴ — τὸν ὀδυσσάμενον δηλαδὴ Ὀδυσσεύα τῆς ραψωδίας τ, πού δυσχεροῦσε τὰ θύματά του μὲ τὰ τεχνάσματα τῆς κλεπτοσύνης του. Τὴν ἴδια ἕμως στιγμή, καθὼς ἡ πρόκληση τῶρα τοῦ ἥρωα δὲν προσβάλλει τοὺς ἀνθρώπους μόνο ἀλλὰ καὶ ἓνα δαίμονα πού εἶναι γιὸς τοῦ Ποσειδῶνα, μὲ τὸ ὄνομά του πάλι ὁ Ὀδυσσεύας ἐγκαινιάζει καὶ τὴν ὀδυσσειακὴ του μοίρα, αὐτὴ δηλαδὴ πού τὸν θέλει ὄχι ὑποκείμενο τοῦ ὀδυσσάμενος ἀλλὰ ἀντικείμενο τοῦ ὀδύσσασθαι.

Ἐλπίζω πὼς δὲν παίζουμε μὲ τίς λέξεις. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐρευνᾶς μας διαπιστώσαμε ὅτι ὅλα τὰ χωρία τῆς Ὀδύσειας (ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα), πού παρετυμολογοῦν τὸ ὄνομα Ὀδυσσεύς ἀπὸ τὸ ρῆμα ὀδύσσασθαι προβάλλουν τὸν Ὀδυσσεύα ὡς πάσχοντα ἥρωα, ὡς ἐκτεθειμένο στὴ ἄμετρη ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα ἢ καὶ τοῦ Δία ἀκόμη· ἀπομονωμένο στέκει τὸ χωρίο τῆς ραψωδίας τ μὲ τὸν ὀδυσσάμενον Αὐτόλυκο καὶ τὸν ὀδυσσάμενον Ὀδυσσεύα, τὸν πανοῦργο καὶ δυσάρεστο παππού, πού μεταβιβάζει, ὀνομάζοντάς τον, στὸν ἐγγονό του τόσο τὰ δῶρα τῆς κλεπτοσύνης ὅσο καὶ τίς δυσάρεστες ἐμπειρίες του. Εἶδαμε ὅτι τὰ παράξενα αὐτὰ βαφτίσια μέσα στὴν Ὀδύσεια ἐκτελοῦν μιὰ τριπλὴ ἀποστολή: δηλώνουν τὴν παραδοσιακὴ πανουργία τοῦ Ὀδυσσεύα, τὴν ἐρμηνεύουν, καὶ σὲ πρώτη φάση προσπαθοῦν νὰ τὴν ξεπεράσουν, καθὼς φορτώνουν στοὺς ὤμους τοῦ Αὐτόλυκου ὅλο τὸ δυσάρεστο φορτίο τῆς κλεπτοσύνης, καὶ κρατοῦν γιὰ τὸν ἐγγονὸ μόνο τὰ προτερήματα καὶ τὸ βᾶρος μιᾶς ἄδικης κληρονομιάς¹. Ἔτσι ἡ σκηνὴ τῆς ραψωδίας τ εἶναι ἡ πρώτη γέφυρα μέσα στὴν Ὀδύσεια πού μᾶς περνᾷ ἀπὸ τὸν ὀδυσσάμενον στὸν ὀδυσσειακὸ Ὀδυσ-

1. Ὡς τώρα σχολιάζαμε τὸ χωρίο τ 405 κέ. προσπαθώντας νὰ ἀνιχνεύσουμε μέσα στὸ ἦθος καὶ στὶς ἐμπειρίες τοῦ Αὐτόλυκου τὸ παραδοσιακὸ ἦθος τοῦ Ὀδυσσεύα. Εἶναι ἕμως φανερό ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσειας δὲν παρεμβάλλει τὴν ἱστορία αὐτῆ, γιὰ νὰ γενεαλογῆσῃ τὴν παλιὰ κλεπτοσύνη τοῦ ἥρωά του, ἀλλὰ γιὰ νὰ φορτώσῃ στὸν παππού ὅλο τὸ δυσάρεστο μέρος τῆς πανουργίας τοῦ ἐγγονοῦ, καὶ νὰ φανῇ ὁ Ὀδυσσεύας φορέας ἑνὸς ὀνόματος καὶ μιᾶς μοίρας, γιὰ τὰ ὅποια δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὑπεύθυνος, ἀλλὰ ὁ Αὐτόλυκος· αὐτὸς θερίζει ὅ,τι ἔσπειρε ὁ παππούς του. Στὸ μεταξὺ κρατᾷ ὁ ἐγγονὸς ὅλα τὰ θετικὰ προτερήματα τοῦ Αὐτόλυκου γιὰ τὸν ἑαυτό του: τὴν εὐστροφία, τὴν ἐξυπνάδα, τὴν ἱκανότητα νὰ πετυχαίνῃ στοὺς σκοπούς του καὶ νὰ ξεπερνᾷ τίς δοκιμασίες.

σέα. Σ' ολόκληρο τὸ ἔπος ὁ ποιητής, ὅπου τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία, προσπαθεῖ νὰ συγχωνεύσῃ μέσα στὴ δική του ἐκδοχὴ γιὰ τὸν ἥρωα ὅλα τὰ ἀντιφατικὰ στοιχεῖα τῆς παράδοσης. Ἡ τάση ὅμως αὐτὴ βρίσκει τὴν πιὸ πλατιὰ καὶ τὴν πιὸ διεξοδική της ἀνάπτυξη στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα· ἐδῶ ὁ Ὀδυσσεύς δείχνει ταυτόχρονα τὶς ρίζες τῆς γνωστικῆς του περιέργειας (ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ θαλασσινὸ ἦθος τοῦ ἥρωα), τὶς ρίζες μιᾶς ἀδιάβλητης πιά πανουργίας (ποῦ τὴν κληρονόμησε ἀπὸ τὸν μυθικὸ Αὐτόλυκο), καί, πάνω στὴν ὥρα τῆς πιὸ κρίσιμης πρόκλησής του, κάνει τὴν τελικὴ του προσπάθεια νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο τοῦ Ὀδυσσαμένου Ὀδυσσεά. Ὁ παραδοσιακὸς Ὀδυσσεύς, ὁ οὔτις, καὶ στὴν κορύφωση τῆς σκηνῆς ὁ Ὀδυσσάμενος Ὀδυσσεύς (μὲ τὰ ἔργα του, μὲ τὰ λόγια του, μὲ τὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματός του) μεταμορφώνεται μόνος του σὲ Ὀδυσσεϊακὸ Ὀδυσσεά — σὲ πᾶσχοντα ἥρωα. Μέσα στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κύκλωπα ὁ ἥρωας αὐτοβιογραφεῖται, καὶ στὴν αὐτοβιογραφία του αὐτὴ χρησιμοποιεῖ ὡς μέσο τὸ ἴδιο τὸ ὄνομά του.

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ κάτω ἀρχίζει πιά ὁ ρόλος τῶν θεῶν — τοῦ Ποσειδῶνα καὶ τοῦ Δία. Τὴν πόρτα ὡστόσο στὸν θυμωμένο θεὸ τῆς θάλασσας τὴν ἀνοίγει μόνος του ὁ ἥρωας, προτοῦ τὴν ἀνοίξῃ ὁ Πολύφημος· σὲ μιὰ τελευταία του πρόκληση προσβάλλει καὶ τὸν Ποσειδῶνα:

ι 523 *αἶ γὰρ δὴ ψυχῆς τε καὶ αἰῶνός σε δυναίμην
εὐνὴν ποιήσας πέμψαι δόμον Ἄϊδος εἴσω,
ὡς οὐκ ὀφθαλμόν γ' ἰήσεται οὐδ' ἐνοσίχθων.*

Μάταια ἀγωνίζονται τὰ ἀρχαῖα σχόλια νὰ σώσουν τὸν Ὀδυσσεά ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρόκλησή του πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, ἐρμηνεύοντας τὸν στ. 525 ὅσο μποροῦν πιὸ ἀνώδυνα. Ὁ λόγος ὅμως τοῦ ἥρωα εἶναι καθαρὸς· ἀμφισβητεῖ στὸν θαλάσσιο θεὸ τὴ δυνατότητα νὰ γιαιτρέψῃ τὸν τυφλωμένο γιὸ του — κι αὐτὴ ἡ ἀμφισβήτηση εἶναι μιὰ τυπικὴ προσβολή.

Ὁ Κύκλωπας ὑψώνει τῶρα τὰ χέρια καὶ εὐχεται στὸν πατέρα του νὰ τιμωρήσῃ τὸν ὑβριστὴ Ὀδυσσεά. Ἄν ἐπαναλαμβάνει κοντὰ στὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά καὶ ὅλους τοὺς τίτλους τοῦ ἥρωα (ἔτσι ὅπως τοὺς πρόσφερε, ἐνωμένους μὲ τὸ ὄνομά του, ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεύς στοὺς στ. ι 504 - 505) δὲν εἶναι γιὰ τὸν Κύκλωπα ἀναγνωρίζει τὴν ἐπικὴ δόξα τοῦ ἀντιπάλου του, ὅπως πιστεύει ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής· οἱ τίτλοι, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα, χρησιμεύουν ὡς ἀναγνωριστικὰ σημεῖα, γιὰ νὰ πιάσῃ ἡ κατάρρα τοῦ Πολύφημου καλύτερα καὶ νὰ δέσῃ τὸν Ὀδυσσεά. Ὁ Κύκλωπας ἐξἄλλου κλιμακώνει τὴν κατάρρα του σὲ δύο βαθμίδες, ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα μιὰ μέγιστη καὶ μιὰ ἐλάχιστη τιμωρία τοῦ ἥρωα: ἢ νὰ μὴ γυρίσῃ ὁ Ὀ-

δυσσεύας ποτὲ πιά πίσω στὴν πατρίδα του, ἢ, ἂν εἶναι γραφτό του νὰ γυρίσει, τότε νὰ χάσει προηγουμένως ὅλα του τὰ καράβια, ὅλους του τοὺς συντρόφους, ἓνα ξένο καράβι νὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν Ἰθάκη, καὶ ἐκεῖ νὰ τὸν περιμένουν καινούρια βάρη καὶ πάθη (ι 528 - 535). Ἡ διαζευκτικὴ αὐτὴ κατάρρα τοῦ Πολύφημου θὰ ἦταν ἀδιανόητη σὲ μιὰ χρονογραφικὴ ἔνταξη τοῦ ἐπεισοδίου· καθὼς ὅμως ἡ Κυκλώπεια ἐγκιβωτίζεται μέσα στὴν ἀναδιήγηση τοῦ Ὀδυσσεύα — ὅπως ἐξάλλου καὶ ὅλες οἱ περιπέτειες τοῦ ἥρωα ἕως τὸ νησὶ τῆς Καλυψῶς — ὁ Πολύφημος λαμβάνει ἐδῶ ὑπόψη του τὰ ἤδη γνωστὰ δεδομένα τοῦ ἔπους καὶ προοικονομεῖ τὰ σχέδια τοῦ ποιητῆ. Εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής: *ἐκ τῶν ὕστερον ἀποβεβηκότων. Τὸ ἴδιο λέει καὶ ὁ Εὐστάθιος: προεκθετικὴ δὲ ἀναφώνησις τῶν ἐφεξῆς τοῦ Ὀδυσσεύα παθῶν.*

Ὁ Ποσειδῶνας κατανεύει στὴν εὐχὴ τοῦ Πολύφημου, ὁ Πολύφημος δοκιμάζει μιὰ τελευταία φορὰ νὰ συντρίψει τὸ καράβι τοῦ Ὀδυσσεύα, ὁ Ὀδυσσεύας ὅμως καὶ οἱ σύντροφοί του γιὰ δευτέρη φορὰ ξεφεύγουν τὸν ἄμεσο ἐξολοθρευτό. Ἡ περιπέτεια βρίσκεται στὸ τέλος τῆς· ὁ ἥρωας ξαναβρίσκει στὸ νησὶ τῶν κατσεικιῶν, τὰ ὑπόλοιπα καράβια καὶ τοὺς ἄλλους συντρόφους, ἡ λεία μοιράζεται, στὸν Ὀδυσσεύα προσφέρεται ἐπὶ πλεόν ἓνας ἀρνείος, καὶ αὐτὸν ὁ ἥρωας τὸν θυσιάζει τῶρα στὸ Δία, ὡς νικητήρια. Ὁ γιὸς ὅμως τοῦ Κρόνου ἀπροσδόκητα δὲν δέχεται τὴ θυσία· στὸ νοῦ του ἔχει ἄλλα: σκέφτεται πῶς θὰ χαθοῦν ὅλα τὰ καράβια καὶ ὅλοι οἱ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσεύα (ι 551 - 555).

Δὲν θὰ συζητήσω ἐδῶ τὸ πρόβλημα πῶς κατανέμονται μέσα στὴν Ὀδύσεια ὁ χόλος τοῦ Ποσειδῶνα, ἡ ὀργὴ τοῦ Ἥλιου καὶ τὸ ἔχθος τοῦ Δία¹, πού τὸ ὑπαινίσσονται οἱ στίχοι αὐτοὶ καὶ πού τὸ συναντοῦμε καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου, σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μὲ τὸ ρῆμα *ὀδύσασθαι* καὶ τὴν ὀδυσσειακὴ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα. Θὰ ἤθελα νὰ κλείσω τὴν ἔρευνα αὐτὴ σχολιάζοντας μόνο τὴν ἀρνητικὴ ἀντίδραση τοῦ Δία ἀπέναντι στὴ θυσία τοῦ Ὀδυσσεύα.

Εἶδαμε ποιά ἐρμηνεῖα δίνει στὴν ἀρνηση τοῦ Δία ὁ Reinhardt. Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτὴ εἶναι ὀρθή, καλύπτει ὅμως μόνο τὸ δεύτερο ἡμιστίχιο τοῦ στ. ι 553: *ὁ δ' οὐκ ἐμπάζετο ἰρῶν*. Ἡ ἀρνηση ὡστόσο τοῦ Δία δὲν περιορίζεται μόνο στὴν ἀπόρριψη τῆς θυσίας,

ι 554 *ἀλλ' ἄρα μερμήριζεν ὅπως ἀπολοῖατο πᾶσαι
νῆες εὐσσελμοὶ καὶ ἐμοὶ ἐρήγες ἑταῖροι.*

1. Βλ. σχετικὰ K. Reinhardt, *Der Zorn Poseidons: Tradition und Geist*, σ. 69 - 73. Πρβ. καὶ W. Schadewaldt, *Der Helios-Zorn in der Odyssee*, *Studi in onore di Luigi Castiglioni*, 1960, σ. 861 - 876.

Ποιό λόγο έχει αυτή ή τόσο σκληρή άρά, σκληρή όχι τόσο για τόν ίδιο τόν 'Οδυσσέα, όσο για τούς συντρόφους του, εκείνους δηλαδή πού, άντιπροσωπευτικά, έδειξαν μέσα στό πλαίσιο του έπεισοδίου τήν μετριότητα πού δέν έδειξε ό άρχηγός τους; Τά άρχαία σχόλια και ό Εϋστάθιος λύνουν τό πρόβλημα μέ τόν ίδιο τρόπο πού έρμηνεύουν και τή διαζευκτική κατάρα του Κύκλωπα: *καί τοῦτο δέ προαναφώνησις τῶν ἐφεξῆς ποιηθησομένων ἐστίν*, λέει ό Εϋστάθιος παραφράζοντας τόν άρχαίο σχολιαστή. Σωστά: τό έπεισόδιο τῆς Θρινακίας, στό όποιο αναφέρονται τά σχέδια του Δία, άνήκει στό ποιητικό παρελθόν τῆς 'Οδύσσειας, και έγκιβνώνεται και αυτό, τελευταίο στη σειρά, μέσα στην αναδιήγηση του 'Οδυσσέα πρὸς τούς Φαίακες. Γι' αυτό ό Δίας παρουσιάζεται να σκέπτεται έδῶ κάτι πού έχει κίόλας γίνει (συμμερίζεται λοιπόν ό θεός, όπως και ό Πολύφημος, τά σχέδια του ποιητή), και ταυτοχρόνως προαναφωνεί τά έφεξῆς ποιηθησόμενα, άφου μέσα στην αναδιήγηση του 'Οδυσσέα τό έπεισόδιο τῆς Θρινακίας θά άκουσῆ τελευταίο. "Αν προσθέσουμε στην έρμηνεία αυτή τῶν άρχαίων σχολιαστῶν και τήν παρατήρηση ότι έδῶ, στη σκηνή τῆς Κυκλώπειας, ό 'Οδυσσέας εικάζει τή σκέψη του Δία, ζέροντας και έχοντας ζήσει τήν έκβαση τῶν περιπλανήσεών του στό μεταξό, τότε οι στίχοι 554 - 555 φαίνεται να βρίσκουν τή δικαίωσή τους.

'Ωστόσο, παρ' όλες αυτές τις διαθλάσεις τῆς τεχνικῆς, οι στίχοι ξαφνιάζουν, άκούγονται σάν άδικία του Δία σέ βάρος τῶν συντρόφων. 'Εξάλλου τί σημαίνει ή φράση *μερμηρίζεν ὅπως ἀπολοίατο πᾶσαι | νῆες εὐσσελμοὶ καὶ ἐμοὶ ἐρήρηες ἐταῖροι;* "Ότι ό θεός προσχεδιάζει τό έπεισόδιο τῆς Θρινακίας, έπομένως ότι οι σύντροφοι του 'Οδυσσέα πέφτουν εκει μέσα σέ μιá παγίδα στημένη ήδη από καιρό, και μάλιστα από τόν ίδιο τόν Δία; Μιá τέτοια έκδοχή θά τήν καταλαβαίναμε για τήν 'Ιλιάδα' μέσα όμως στην 'Οδύσσεια είναι άταίριαστη' τήν άναιροῦν τά ίδια τά λόγια του Δία στην πρώτη ραψωδία του έπους¹. Δίχως να άμφισβητῶ τήν έρμηνεία του χωρίου με βάση τήν τεχνική του έπους, πιστεύω ότι οι στίχοι 554 - 555 λειτουργοῦν και ούσιαστικά. Συγκεκριμένα:

Είπαμε προηγουμένως ότι ό Ποσειδώνας κατανεύει στην εϋχή του Πολύφημου. 'Ο ποιητής όμως ένδεικτικά δέν λέει ποια από τις δύο τιμωρίες προκρίνει ό θεός για τόν άντίπαλό του ήρωα' τή μέγιστη ή τήν έλάχιστη. 'Ο Ποσειδώνας δέν ξεκαθαρίζει τή θέση του πάνω στό έπίμαχο αυτό θέμα ούτε στη πέμπτη ραψωδία, όταν επιτέλους αφήνει τόν 'Οδυσσέα στό έλεος τῶν κυμάτων και τῆς 'Αθηνᾶς (ε 377 - 379). Πολύ άργότερα, και μόνο στην ραψωδία ν ό θυμωμένος θεός άνοίγει τά χαρ-

1. Βλ. α 33 - 34.

τιά του μπροστά στὸν Δία. Διαμαρτύρεται στὸν γιὸ τοῦ Κρόνου, ποὺ τόσο ἀνώδυνα μὲ τὴ βοήθεια τῶν Φαιάκων ἔφτασε ὁ Ὀδυσσεύς στὴν Ἰθάκη, καὶ λέει:

ν 131 καὶ γὰρ νῦν Ὀδυσηῖ ἐφάμην κακὰ πολλὰ παθόντα
οἴκαδ' ἐλεύσεσθαι νόστον δέ οἱ οὐ ποτ' ἀπηύρων
πάγχυ, ἐπεὶ σὺ πρῶτον ὑπέσχεο καὶ κατένευσας.

Πότε κατανεύει ὁ Δίας νὰ γυρίσῃ ὁ Ὀδυσσεύς στὴν πατρίδα του; Θὰ ἔλεγε κανεὶς στὴν θεῶν ἀγορὰ τῆς πρώτης ραψωδίας καί, ἀκόμη πιὸ συγκεκριμένα καὶ ἀποτελεσματικά, στὴ δεύτερη θεῶν ἀγορὰ τῆς πέμπτης ραψωδίας. Σωστά. Ὅμως καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ἀπόφαση τῶν θεῶν καὶ ἡ κατένευση τοῦ Δία πραγματοποιοῦνται ἐρήμην τοῦ Ποσειδῶνος καὶ παρὰ τὴ θέλησή του. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ θαλάσσιος θεὸς ἐπεμβαίνει στὸ ε 282, γιὰ νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἄμεση ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύα, καί, ἐνῶ καταλαβαίνει τὴν ἀπόφαση τῶν ἄλλων θεῶν, ὁ ἴδιος κάνει τὰ πάντα γιὰ νὰ ἐπιμηκύνῃ τὰ πάθη τοῦ Ὀδυσσεύα, δίχως ἀκόμη νὰ διευκρινίξῃ τὴ θέση του πάνω στὸ ἐπίμαχο ἐρώτημα, ἂν θὰ σωθῇ τελικὰ καὶ θὰ ἐπιστρέψῃ κάποτε στὴν πατρίδα τοῦ ὀβριστῆς Ὀδυσσεύα (ε 282 - 290). Εἶναι βέβαια ἄσκοπο νὰ ζητοῦμε σαφῆ καὶ ξεκάθαρα στοιχεῖα ἐκεῖ ποῦ ὁ ποιητῆς (ἔχι ὀλοφάνερα δίχως λόγο) μᾶς τὰ ἀρνεῖται. Ἡ μήπως ἔχι ὀλοτελα; Ἄς ξαναγυρίσουμε στὴν ἐπίμαχη σκηνὴ τῆς Κυκλώπειας.

Εἶπαμε ὅτι στὸν στ. ι 536 ὁ Ποσειδῶνας κατανεύει στὴν εὐχὴ τοῦ Πολύφημου, δίχως νὰ ξεκαθαρίξῃ ἂν δέχεται τὴ μέγιστη ἢ τὴν ἐλάχιστη τιμωρία γιὰ τὸν ἀντίπαλο του ἥρωα. Αὐτὸ ὅμως ποῦ δὲν τὸ κάνει γιὰ λόγους εὐνόητους ὁ θαλάσσιος θεός, τὸ κάνει ἀμέσως παρακάτω ὁ Δίας. Γιατὶ οἱ στίχοι ι 554 - 555 λύνουν αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ δίλημμα: δὲν θὰ ἰσχύσῃ ἡ μέγιστη κατάρρα τοῦ Πολύφημου, ἀλλὰ ἡ ἐλάχιστη. Αὐτὴ τὴν ἀπόφαση παίρνει ἐδῶ ὁ Δίας, καὶ μάλιστα γιὰ πρώτη φορὰ καὶ πάνω στὴ γένεση τῆς ὀργῆς τοῦ Ποσειδῶνα, ἀφοῦ χρονολογικὰ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Κυκλώπειας προηγεῖται καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη καὶ ἀπὸ τὴν δεύτερη θεῶν ἀγρὰ. Ὅτι μιὰ τέτοια διαιτητικὴ ἀπόφαση τοῦ Δία ὑπόκειται στοὺς στ. 554 - 555 φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ρῆμα *μερμήριζεν* τοῦ στ. 554: *μερμήριζω* στὸ ἔπος σημαίνει¹, κατὰ κανόνα, λύνω ἓνα πρόβλημα ποῦ ἐπιδέχεται περισσότερες ἀπὸ μία λύσεις. Ὁ Δίας ἐπομένως μὲ τὸ ἐπίμαχο δίστιχο δὲν πλήττει τοὺς συντρόφους τοῦ ἥρωα, ἀλλὰ ρίχνει τὸ βᾶρος του, ὥστε νὰ ἰσχύσῃ ἡ ἐλάχιστη τιμωρία γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα. Ἐπει-

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ: Ἰλιάδα Α 189, Θ 167, Ν 455· Ὀδύσεια α 427, ε 354, ο 169, σ 90, ω 235.

δὴ ὅμως καὶ ἡ ἐλάχιστη αὐτὴ τιμωρία εἶναι μεγάλη γιὰ τὸν φιλέταιρο Ὀδυσσεά τῆς Ὀδύσσειας, ὁ τόνος τοῦ ἥρωα καθὼς ἀναδιηγεῖται ἢ εἰκάζει τὴν ἀπόφαση τοῦ Δία, ἐκφράζει ἔμμεσα πικρία καὶ διαμαρτυρία. Αὐτὴ ἡ διάθλαση ὡστόσο τῆς ἀπόφασης τοῦ Δία μέσα ἀπὸ τὴν διάθεση τοῦ Ὀδυσσεά δὲν ἀλλοιώνει τὸν μόνιμο ρόλο ποὺ παίζει ὁ θεὸς στὴν Ὀδύσεια καὶ ποὺ εἶναι: νὰ γεφυρώνη τὰ χάσματα καὶ τὶς ἀντιθέσεις ὄχι μόνο τῶν θνητῶν ἀλλὰ καὶ τῶν θεῶν. Ἔτσι ἐδῶ ἐτοιμάζεται ὁ διαιτητικὸς ρόλος τοῦ Δία ἀνάμεσα στὸν χόλο τοῦ Ποσειδώνα γιὰ τὸν Ὀδυσσεά καὶ στὴν προστασία τῆς Ἀθηνᾶς¹.

Ἐκινήσαμε γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Κύκλωπα συνθέτει σὲ μιὰ ἐνότητα τὸν παραδοσιακὸ μὲ τὸν Ὀδυσσειακὸ Ὀδυσσεά. Διαπιστώσαμε πὼς πραγματικὰ αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος τῆς ὅλα τὰ προοδυσσειακὰ εἶδωλα τοῦ ἥρωα συγχωνεύονται μέσα στὴν καινούρια Ὀδυσσειακὴ του μορφή — αὐτὴ δηλαδὴ ποὺ κυριαρχεῖ μέσα στὸ ἔπος καὶ δίνει ἐνότητα στὸ πρόσωπο καὶ στὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεά. Μ' αὐτὸ τὸ πρισματικὰ σύνθετο πρόσωπο θὰ παρακολουθήσουμε σὲ ἐπόμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ ἥρωα, ἔτσι ὅπως τὴν προσφέρουν οἱ ραψωδίες α - δ, ποὺ ἦταν καὶ ἡ ἀφετηρία ὅλης μας τῆς ἔρευνας.

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

1. Βλ. K. Reinhardt, Der Zorn Poseidons, σ. 73.